

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Bilim ve Ütopya

Mayıs 1995 Sayı: 11

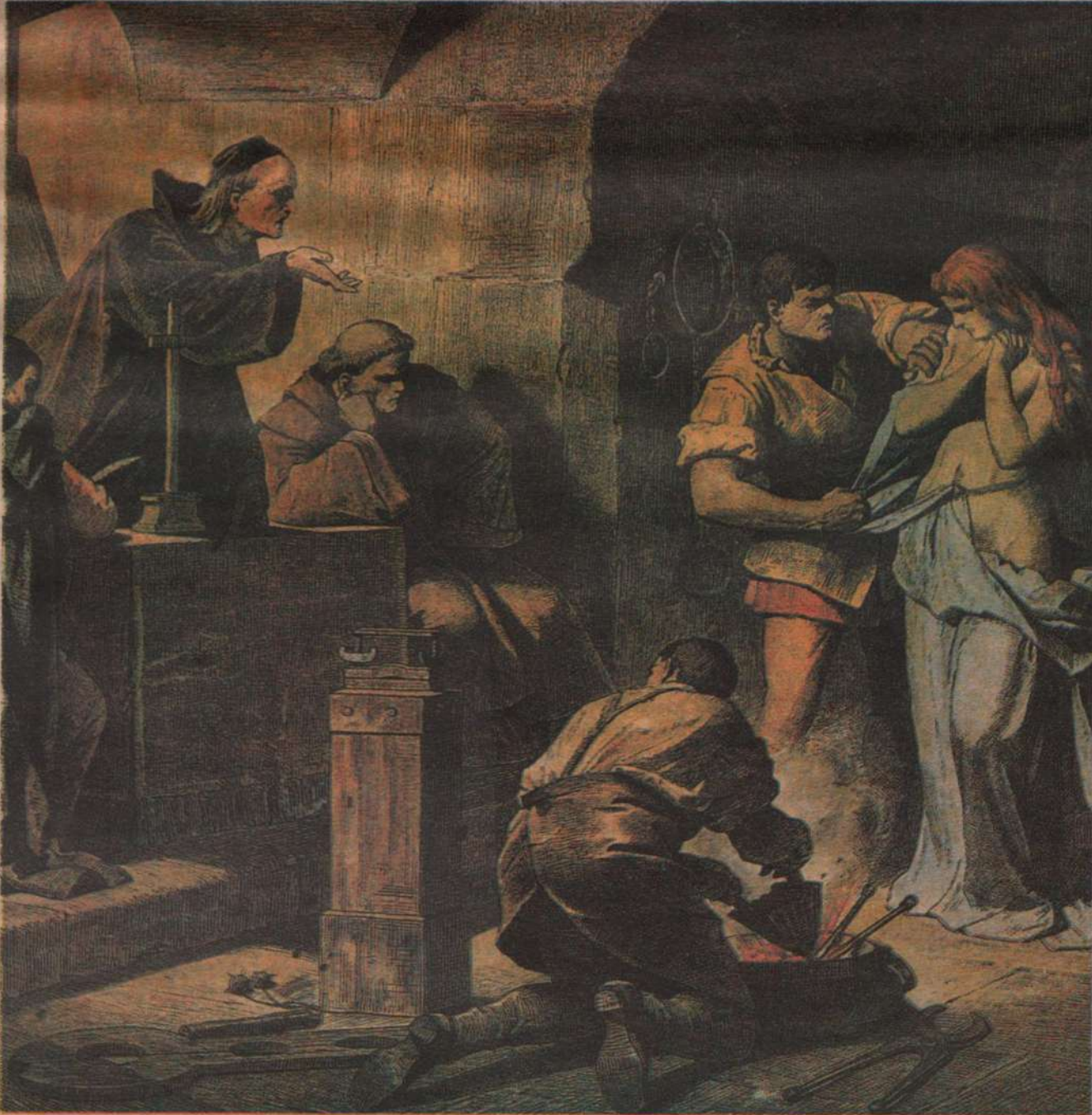
Aylık bilim, kültür ve politika dergisi

40.000 TL

18. yüzyıl aydınlanmacılarından ve ütöpik komünistlerinden papaz Jean Meslier'nin, dinleri ve Allah'ı reddiyesi

FRANSA'NIN TURAN DURSUN'U

Atatürk'ün emriyle yayımlanan kitap

● 1664-1729 yılları arasında yaşayan Fransız papaz Jean Meslier'nin "Sağduyu" adlı kitabı, dönemin aydınlanmacıları tarafından "Tanrısızlığın İlmihali" olarak adlandırıldı.

● Meslier'nin kitabı, 1928 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından "Akliselim" başlığıyla yayımlanmıştı.

● Kitaptan bazı başlıklar: "Bir Allah'a inanmak gereksizdir, en doğrusu onu hiç düşünmemektir", "Her din tahakküm isteğinden doğmuştur", "Din ahlakı felce uğratar", "İnsanın varlığı ve evrenin düzeni Allah'ı kanıtlamaz".

● Doğu Perinçek, Fransız Aydınlanmasının ve Materyalizminin Kemalistler üzerindeki etkilerini yazdı.

İÇİNDEKİLER

KAPAK

FRANSA'NIN TURAN DURSUN'U

6

- 1664-1729 yılları arasında yaşayan Fransız papaz Jean Meslier'nin "Sağduyu" adlı kitabı, dönemin aydınlanmacıları tarafından "Tanrısızlığın İlmihali" olarak adlandırıldı.
- Meslier'nin kitabı, 1928 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından "Akliselim" başlığıyla yayımlanmıştı.
- Kitaptan bazı başlıklar: "Bir Allah'a inanmak gereksizdir, en doğrusu onu hiç düşünmemektir", "Her din tahakküm isteğinden doğmuştur", "Din ahlaki felce uğrattır", "İnsanın varlığı ve evrenin düzeni Allah'ı kanıtlamaz".
- Doğu Perinçek, Fransız Aydınlanmasının ve Materyalizminin Kemalistler üzerindeki etkilerini yazdı.

Doç. Dr. Gürbüz Erginer

Kutsal kitaplarda kurban konusu

20

Albert Einstein

Neden sosyalizm?

24

Dr. İrfan Erdoğan

Süpermen kim ve yaptığı iş ne?

26

Peter Jarret

Amansız düşmanımız: Virüsler

28

Prof. Dr. Eren Omay

İlk atomcular: Leukippos ve Demokritos

31

R. Levins / R. C. Lewontin

Lisenko sorunu

34

Prof. Dr. A. Nihat Bozcuk

Lisenko tartışması üzerine

37

Prof. Dr. Cemal Yıldırım

Bilim ve eğitim

40

Prof. Dr. Ahmet İnam

Bilim, sanat ve felsefe

41

Prof. Dr. Şenel Ergin

Aile kurumuna yeni bir bakış

42

Dr. Şükrü Günbulut

Devletler düşünceden korkar

43

Prof. Dr. Ali Nesin

Matematik sohbetleri ve bulmacalar

44

Prof. Dr. Şafak Alpay

Rönesans ve matematik

46

Doç. Dr. Yücel Çağlar

Hey gidi koca çınarlar hey!

48

Hitler ile Stalin'i aynı kefeye koymak, bilimsel değil

Bilim ve Ütopya'nın 10. sayısında Hüseyin Batuhan imzalı "Kafa sağlığı ve şarlatanlık" başlıklı bir makale yayımlandı. Makale, bilimin yol göstericiliğini rehber edinen, akıl ve mantık dışı, bilimsel olmayan yaklaşımları eleştiren bir içerik taşıyordu. Fakat makalenin "Düşünme bozukluğu düzeyleri" arabaşlıklı bölümünde şöyle bir cümle vardı: "Ancak kanımca en tehlikeli şarlatanlar gene de insanları toplu bir halde olmaya- cık bir hayal peşinde arkalarından sürükleyen Hitler, Mussolini ve Stalin gibi ideologlar..." Aynı yazının 11. dipnotunda da yine Hitler Almanyası ile Stalin önderliğindeki sosyalist Sovyetler aynı biçimde eleştiriliyordu. Hitler ve Mussolini gibi faşistler ve onların rejimleriyle, dünyadaki ilk sosyalist devletin önderlerinden biri olan Stalin'i aynı kefeye koymanın bilimsel bir tutum olmadığını düşünüyoruz. Biraz tarihe bakmak yeter. Bunlar aynı safta mıydılar yoksa birbirlerinin amansız düşmanı mıydılar?

Sayın Batuhan makalesinde Stalin'e şarlatan diye küfrederken, "insanları toplu bir şekilde olmaya- cık bir hayal peşinde sürüklediği"nden söz ediyor. Oysa gerçekler ne? Stalin'in insanları peşinden sürük-

lediği olmayacak hayal ne? Stalin, dünya- nın ilk sosyalist devletin Lenin'den son- raki önderiydi. Emekçilerin iktidara gel- melerinin ve ülkeyi yönetme pratiklerinin lideriydi. Ezilenlerin iktidarının temsilci- siydi. Sayın Batuhan, emekçi iktidarı fikri- ne mi olmayacak hayal diyor? Stalin bu hayali ilk kez gerçekleştiren bir pratiğin li- derlerinden biri. Yüzyılımızda yüz milyon- larca insan bu hayali gerçekleştirmek için mücadele etti ve hâlâ ediyor. Hatta Sayın Batuhan'ın makalesini yayımladığı dergi- nin birçok yöneticisi ve yazarı da bu "ol- mayacak hayali" taşıyanların perspektifine sahip.

İkincisi, olmayacak hayalden insanlığın faşizmi altetmesi kastediliyorsa, tarih bu- nu çürüttü. Stalin'in başında bulunduğu sosyalist Sovyetler Birliği ve dünyanın an- ti-faşist güçleri, faşizmi ve nazizmi mil- yonlarca şehit vererek tarihin çöplüğüne attılar. Bu nedenle Stalin'e küfredip, onu insanları gerçekleştiremeyecek hayallerin pe- şinde koşturmakla itham edip şarlatanlıkla suçlamadan önce, gerçekleri görmek gere- kir. Tarihsel gerçekleri es geçip, desteksiz sözler söylemek bilimsel bir tutum olmasa gerek.

Derya Çağlar / İSTANBUL

Bilim ve ütopya diyalektiği

Derginizi takdirle karşılıyor ve se- vinçle okuyorum. Türk basınında böyle bir dergi çıkmadı. Behice Boran'ın Yurt ve Dünya'sı bile böyle de- ğildi. Bilim ve Ütopya'yı olsa olsa İtalya'nın "Europio" veya Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi'nin sosyal bilimler dergileri ile kıyaslayabiliriz.

Bilim ve ütopya sözcükleri kültür dün- yasının, yani neosferin ana problemidir.

Diyalektiğin konusunu teşkil ederler. Campanella nerede biter, Galileo nerede başlar; Thomas Morus nerede biter, Marx nerede başlar? İnsanoğlunun dünyayı de- ğiştirme çabasının temel noktası bilim ve ütopya diyalektiğindedir. Kanımca dergi- niz bu yoldaki gelişmeyi bilmiş görünü- yor. Başarılar dilerim.

Prof. Dr. Hikmet Gökalp
PARIS

Akrep ısırarak felç tedavisi şarlatanlığı

7 Nisan 1995 Cuma akşamı İnter- tar'da Sadettin Teksoy'un progra- mında, akrep ısırarak felç tedavisi yapmak gösterildi! Tıp bilimine, tıp ahlakına ve insanlığa büyük bir hakaret... Bi- lim düşmanlığı ve şarlatanlık...

Hemipleji; beyni besleyen arterlerden herhangi birinin, travma, hipertansiyon, zehirlenme vb. nedenler sonucu çatlaması ve çatlayan damarlardan beyine kan sız- ması, akabinde beynin kanlanması sonucu nekroz gelişimi, o bölgenin ölümü sonucu olaydan 3 gün-1 hafta sonra veya birkaç saat içinde travmatik bölgenin karşı taraf üst ve alt ekstremitelere ve yüzün karşı ta- rafındaki duyu-basınç-hareket kaybı ve kaslarda kasılma oluşmaması sonucu hare- ketin ortadan kalkması olayıdır.

Şayet hemiplejik hasta uygun bilimsel

yöntemlerle tedavi edilmezse, felçlilik du- rumu yerleşir ve hasta sakat kalır. Bu du- rumdaki hasta hemen nörolog denetimine alınmalı ve ilk acil müdahale yapıp, ölüm tehlikesi atlatıldıktan sonra hiç za- man kaybetmeden fizyoterapist tarafından tedavisine başlanmalıdır.

Hemiplejik hastanın tedavisi ne hacı hocaya üfletilerek, ne Sadettin Teksoy'un yaptığı gibi akrebe ısırılarak yapılabilir. Bunlar saf insanlarımızı hakarettir. Türki- ye'de ne zaman toplumsal bir muhalefet yükselse, emekçiler haklarına sahip olma- ya çalışsa, düzenin çürümüşlüğü ortaya çıkmaya başlasa, hemen bir şarlatanlık çı- karılıp kamuoyu yönlendirilmeye çalışılı- yor.

İbrahim Mayda
(fizyoterapist) / İSTANBUL

Bilim ve Ütopya

Gökyüzü Sanat Ürünleri Ltd. Şti.
adına sahibi: Ferit İlsever
Yayın Yönetmeni: Ender Helvacıoğlu,
Sorumlu Müdür: Metin Aktaş
Reklam Sorumlusu: Nalan Mahsereci
Yönetim Yeri: Yol Sok. Polat Celil Ağa
İşhanı K.5 Mecidiyeköy / İstanbul
Tel: (0212) 212 10 66
Fax: (0212) 288 48 05

Ankara Temsilcisi:
M. Serhat Özyar
Tel: (0312) 232 24 80 (3 Hat)
Fax: (0312) 232 24 79

Ankara Ekibi:
Çağatay Keskinok,
Zübeyde Pekin

İzmir Temsilcisi:
Y. Savaş Emek
Tel: (0232) 463 90 54 - 422 52 40

Avrupa Temsilcisi: Celal Aydemir
Postfach 31 01 21
45297 Essen - Almanya
Tel / Fax : (0049) 201 59 55 91
Teknik Sorumlu: Erdem Fırat
Basıldığı Yer: Serler Matbaası
Dağıtım: Birleşik Basın Dağıtım
ABONE KOŞULLARI

6 Aylık: 200.000 TL. 1 Yıllık: 400.000 TL.
Yurtdışı Yıllık: 60 DM.
Abone olmak isteyenler, abone tutarı-

nı aşağıdaki hesap numaralarına yatıra- rak, yatırdıklarına dair belgeyi merkezi- mize postalayabilir veya fakslayabilirler.

Ender Helvacıoğlu:

Posta Çeki Hesabı: 673654

Banka Hesabı: Türkiye İş Bankası İst- anbul-Kızıltoprak Şubesi, Hesap No: 1071 343539.

DM Hesabı: Türkiye İş Bankası İst- anbul-Kızıltoprak Şubesi Hesap No: 1071 364536.

BASINDA BİLİM VE ÜTOPYA

Milliyet gazetesi köşe yazarlarından Sayın Ahmet Oktay, 20 Nisan 1995 Perşembe tarihli köşesini bilim ve ütopya kavramlarının tartışılmasına ve dergimize ayırmış. Kendisine teşekkür ediyor, makalenin Bilim ve Ütopya ile ilgili bölümünü okurlarımıza sunuyoruz.

"Onuncu sayısına ulaşmış bir dergi çıkıyor: Bilim ve Ütopya. Dilerim ömrü uzun olur derginin. Magazine boğulduğumuz bir zamanda, bu tür dergiler gerçekten önemli bir işlev yerine getiriyor.

"Bilim ve Ütopya çok ilginç sorunların tartışıldığı sayılar çıkardı. Örneğin ikinci sayısında 'Evren modellerinde din-bilim çatışması' ele alındı, üçüncü sayıda ortaya atılan soru şu: 'İle-

tişim devrimi mi, medya diktatörlüğü mü?'. Altıncı sayı 'Son kanıtlarıyla Evrim Teorisi'ni işliyor. Derginin sekizinci sayısı 'Tıp ahlakı' sorununu tartışmaya açıyor. Bu ay çıkan onuncu sayısında ise Bilim ve Ütopya 'Tarihten günümüze sahte bilimler ve şarlatanlık' konusuna el atıyor.

"Bilim ve Ütopya'da Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinde görevli çok değerli akademisyenler yazıyor. Dünyadaki gelişmeleri ele alıyor, tarihsel mirası değerlendiriyorlar. Gelecek sayılarda genetik, elektronik, iletişim, bilgisayar teknolojisi, ekoloji gibi sorunlar üzerinde daha geniş biçimde durulacağı da müjdeleniyor.

"Herkes okumayı öneririm Bilim ve Ütopya'yı. Vakit öldürmemiş olurlar."

Kahraman Maganda uygarlaşmaya karşı

Coğu bilim adamının dediği gibi, toplumbilimci için, yaşayan, zengin bir laboratuvar günümüz Türk toplumu -değişik tarihsel dönemleri aynı anda yaşadığı için. Bir yanda Eski Yunan'daki ilkel demokratikleşmeyi yansıtan toplum kesimleri, kasabalar, mahalleler; bir yanda yüzyıllar öncesinin sinanmış, sonra da tarihin çöplüğündeki yerini almış toplumsallaşma modellerini ya bilimin yepyeni bir buluşu gibi ya da gökten inmiş kutsal doğrular olarak sunanlar; bir yanda en azından günümüz akıllarının gereklerine uyup sermayecileşme ile demokratikleşmeyi sağlamaya çalışanlar; bir yanda gelişmiş ülkelerin zengin kesimlerine özenip oralarda görülenleri bile aşan lüks yaşam, 'markamanyaklık', şımarıklık, görgüsüzlük... Bunların sonucu olarak da liberal olmayan 'liboşlar', Arap kültürünü tanımayan 'arabeskçiler', dinin kurallarında çağdaş bir toplum olmanın temellerini bulmaya çalışan dinciler; bütün bu kargaşanın ürünü de, insan toplumunda görülen yeni bir yaratık: maganda!

Evrimin vardığı yeni türlerden biri sanki, maganda. Yozlaşan uygarlığın yoz ürünlerinden biri. İnsan toplumunun günümüzdeki gelişmesinin 'çağdaş' bir sonucu. Türlü olumsuz gelişmeleri kısa bir zamana sığdırmaya çabalayan Türkiye'de adım başı görülen 'Maganda Manzaranı' çok çarpıcı.

17 Nisan 1993. Sınavdayız. Öteki dersliklerde verilecek bir sonraki sınava gelen öğrenciler koridorda gürültüye başladı. Dışarı çıktım: "Arkadaşlar, sınavdakiler rahatsız oluyor, lütfen gürültü yapmayın" dedim. "Affedersiniz, farkında değildik" dediler ve gürültü hemen kesildi.

Ardından, koridordaki gürültü yine arttı. Karşılıklı çığırışmalar: "Ne diyon, Memmedaa? Hele bir cigara ver de içek. Ulan, ne'tti bu Fener be!" gibisinden tam bir 'kahve muhabbeti'. ODTÜ'deki yeni uygulamayla, temizlik işlerinin verildiği yüklenicinin getirdiği işçiler bunlar. Beş altı kişi. Bu gürültü sırasında koridordaki bütün dersliklerde de sınav var. kapıdan baktım. "Arkadaşlar, dersliklerde sınav var; lütfen gürültü yapmayın." Kimisi öylece bakakaldı, sanki Latince ya da Urduca konuşmuş gibi. Bir ikisi "Yaa bu herif de ne diyor be..." gibisinden elini salladı. İletişimsizlik. Benim sözümün düzeminde bir tepkileri yok. "Tamam gidiyoruz be!" deseler razıyım. Sanki iki ayrı biyolojik türüz. Onların ayrı dilleri var, bizim ayrı.

Maganda kim? Diplomasız adam mı maganda? bence değil; üniversite çıkışlı maganda adım başı karşımızda. Yüzyıllar boyu yaratılan 'maço' kültürünün ürünü olan, erkek cinsine özgü bir tip mi maganda? Bence değil; büyük mağazalardaki satıcıdan TV'deki hava raporu sunucusuna, üniversite sınıflarındaki süslü püslü, boyaya batmış öğrenciye kadar, ortalık dışı maganda dolu. Köylü mü maganda? Çok yazıldı, ama hâlâ yanlış anlaşılıyor: Maganda, kente gelmiş köylü değil. Kentte yaşayan ama kentlileşememiş kişidir, ma-

ganda.

Toros dağlarından inmiş ve gönlü hâlâ oralar da olan biri olarak, köyü yalnız filmlerde görmüş olanların duygusallığına kapılmadan söylüyorum: Köylünün kuralları, ölçüleri, gelenekleri, inançları, aile anlayışı vardır. Bunlar, aynı çevrede yaşayanlarca benimsendiği için, özgürlük orada haytalığa, zorbalığa dönüşmez; kuralların var olmasının da zorbalığa dönüşmeyeceği gibi. Köy ortamındaki yaşama biçimi kusursuz değilse de, uyumlu olarak işler, çünkü orada herkesin benimsediği ölçüler geçerlidir.

Maganda ise arada kalmış kişidir. Köyün genel olarak uyumlu bir topluluk olmasını sağlayan kuralları sırtından attıktan sonra, çok daha büyük bir toplumsal örgütlenmenin içine girmiş, ama bu düzeni ya hâlâ anlayamamış ya da benimseyememiştir. Yerine göre anlamsız (görgü kuralları gibi), yerine göre gereksiz (trafiğin sağdan işlenmesi gibi), yerine göre rastlantısal (tek boş masaya ilk gelenin oturması gibi), yerine göre kaçınılmaz (kuyruğa girmek gibi) kurallar olmasa, milyonlarca insanın bir arada yaşadığı büyük kentler, pazusu kuvvetli, cüzdanı şişkin, otomobili çok beygirli ya da arkası sağlam olanların egemen olduğu bir yabanî ormana dönüşür (Birçok kişinin "zaten öyle ya" dediğini duyar gibiyim). Maganda bunu göremez.

Oktay Akbal bir yazısında sevgiyi "iki kişilik özel bir dünyanın bencilliği" olarak tanımlar. Magandanın, tek kişilik bir dünyanın bencilliğidir. Neden tek kişi olsun, ailesini düşünür maganda, diyebilirsiniz. Bence değil. O, sokakta laf attığı kızın, otobüste sulandığı kadının, kuyrukta önüne geçtiği yaşlı adamın da bir başkasının kızı, karısı ya da babası olduğunu düşünmez. Kendi bu insanlara bu davranışta bulunmayı sürdürdükçe, bir başka magandanın da onun aile bireylerine aynı davranışta bulunacağını aklına getirmez. Işık içinde yatan Asım Bezirci ne güzel söylemişti bir yazısında: "Cezayir'de ölen her yurtseverle biz de biraz ölürüz." Ne güzel duygu, başkalarının acılarını kendi içinde duyumsamak, başkalarının sorunlarını sahiplenmek, kadınlar, kızlar, yaşlılar, özürölüler, tek sözcükle insanlar, toplumda, geceli gündüzlü, otobüste, sokakta güvence altındaysa, ben de güvence altındayım diye düşünmek.

Başkalarının özgürlüklerine saygısız maganda, kendi özgürlüklerinin de tehlike içinde olduğunu bilmiyor. Aşırı bir genelleme sayılmaz sanıyorum: Maganda, bilgisizliğiyle, kural tanımazlığıyla, sorumsuzluğuyla, yazgıcılığıyla, boşvermişliğiyle, otoriter topluma giden yolun yapıtaşlarından biridir.

Bir film senaryosu yazmayı düşünüyorum: "Kahraman Maganda Uygarlaşmaya Karşı". Gittikçe 'magoş'laşan toplumumuzda ne iş yapar, bir düşünün.

Dr. Hüseyin İçen

(Modern Diller Bölümü, ODTÜ) / ANKARA

Parantez

Taşra gezilerimiz ve sonuçları

Ender HELVACIOĞLU

Mart ve Nisan aylarında Denizli, Uşak, Çivril, Sivass, İzmir, Söke, Edirne ve Isparta'yı ziyaret etme olanağı buldum. Bilim ve Ütopya'nın o yörelerdeki gönüllü temsilcileri ve okurlarıyla geniş sohbetler yaptık. Isparta'daki toplantımıza Burdurlu temsilci akradaşlarımız, Edirne'deki toplantıya da Çerkezköylü ve Çorlu bazı okurlarımız da katıldı.

İstanbul'da ve Ankara'da, kısmen de İzmir'de dergimizin okurlarıyla ve yazarlarıyla daha yakın ve sürekli bir iletişim sağlayabiliyoruz. Eleştirilerini ve önerilerini alabiliyoruz. Fakat taşradaki okurlarımızla bu tür yüzyüze iletişim fırsatını her zaman bulamıyoruz. Bu nedenle yaptığım geziler benim için son derece faydalı ve ufuk açıcı oldu. Çıkardığım bazı sonuçları tüm Bilim ve Ütopya okurlarıyla paylaşmak isterim.

Birincisi; Bilim ve Ütopya halen esas satışını üç büyük ilde yapmasına karşın, taşra illerinde de azımsanmayacak bir okur kitlesine sahip. Sadece Denizli, Uşak, Edirne gibi kent merkezlerinde değil, Çivril, Söke, Çerkezköy gibi kalburüstü kasabalarda da bir Bilim ve Ütopya kitlesi var. Dergimiz bu kasabalarda bayi ve elden satış toplamı olarak 40-50 civarında düzenli bir satışa ulaşmış durumda. Yazarlarımızın çoğu üç büyük ildeki akademisyenlerden oluşan bir bilim dergisi için çok önemli bir gelişmedir bu. Ülkemiz bilimi için de sevindirici bir gelişme.

İkincisi; temas edebildiğim kadarıyla bu taşra illerindeki Bilim ve Ütopya okurlarının iki ana kesimden geldiğini farkettim. Okurlarımızın önemli bir bölümü yörenin üniversite ve lise öğrencileri içinden geliyor. Esas olarak da üniversite öğrencileri. Okur kitlesimizin ikinci ana bölümünü ise yörenin aydınları (okumuşları) oluşturuyor. Öğretmenler, doktorlar, mühendisler, avukatlar vb. Yani yüksek öğrenim almış (veya halen alan), oldukça düzeyli, konulara eleştirel bir gözle yaklaşabilen bir okur kitemiz var taşra illerinde. Kolay bir okur değil; küll yutmayan, dergi yönetimini ve yazarlarını zorlayan, sorgulayan bir okur kitlesi.

Üçüncüsü; Bilim ve Ütopya'nın taşra okurlarımız için çok önemli olduğunu farkettim. Derginin yayın yönetmeni olarak böyle bir cümleyi sarfetmek belki garip gelecektir ama, bir Isparta'dan, Denizli'den, Edirne'den baktığınızda Bilim ve Ütopya'nın can alıcı bir önemi olduğunu anlıyorsunuz. Bunu İstanbul veya Ankara'dan kavramak zor; Bilim ve Ütopya taşraya, deyim yerindeyse, gece karanlığını aniden yırtan bir şimşek, bir yıldırım gibi düşüyor. Taşrada son derece sağlam, dergiye yapışmış, onunla bütünleşmiş, doymak bilmeyen bir okur kitemiz var. Bilim ve Ütopya onlar için büyük bir ihtiyaç, aydınlanmaya ve sınırsız toplum ütopyasına uzanan güçlü bir bağ. Bu durumu sezinleyebiliyordum, ama bu berraklıkta görmek yine de sarsıcı oldu benim için.

Dördüncüsü; son derece özverili bir kitle taşradaki Bilim ve Ütopya okurları. Büyük şehirlerdeki okurlarımızdan çok daha zor koşullarda dergiyi alıyor ve okuyorlar. Gericiliğin özellikle öğretim kurumlarındaki baskısı, büyük kentlerle karşılaştırılmayacak kadar güçlü. Bir ODTÜ'nün, İTÜ'nün, Boğaziçi'nin bizim yakındığımız (haklı olarak tabii) koşulları, Isparta'da, Edirne'de, Uşak'ta okuyan bir üniversite öğrencisine cennet gibi gelebilir. Çok ağır koşullarda yaşıyorlar ve bu koşullarda Bilim ve Ütopya gibi her sayısıyla gericiliğe, aydınlanma düşmanlarına darbeler indiren bir dergiyi okumak, tanımak büyük özveri istiyor. Deyim yerindeyse onlar mücadelenin ön cephesindeler. Mücadelenin sıcaklığı içinde olan da silaha gereksinim duyuyor, bu nedenle tutkuyla bağlılar Bilim ve Ütopya'ya.

Beşincisi; büyük çoğunluğuyla ilerici ve sosyalist bir kitle taşradaki Bilim ve Ütopya okurları. Bu tespit önemli, çünkü ülkemizdeki aydınlanma mücadelesinin kimler tarafından yürütüldüğünü ve üstlenildiğini gösteriyor. Bu tespitin bir diğer yönü de şu: Okurlarımız genel bir aydınlanma mücadelesiyle de yetinmiyorlar. Varolan sistemin derinlemesine eleştirisini, çok yönlü seçenekler oluşturulmasını, bilimsel-teknolojik gelişmelerin toplumsal boyutunu, insanlığa ne getirip ne götürdüğünün sorgulanmasını talep ediyorlar dergiden.

Sonuç olarak oldukça faydalı geziler yapmış olduk, okurlarımızla ve temsilcilerimizle tanıştık, bol bol öneri topladık. Taşra gezilerini sürdüreceğiz. Önümüzdeki aylarda geniş bir okur kitlesine sahip olduğumuzu bildiğimiz Adana, Mersin, Konya, Eskişehir, Çanakkale, Trabzon, Samsun, Malatya, Elazığ, Zonguldak, Manisa, Bursa, Antalya gibi illere de gitmek, sohbet toplantıları yapmak amacındayız.

Bilim ve Ütopya; bilimin aydınlığını ve ütopyanın geleceğe uzanan ışığını Anadolu'nun köylerine kadar sokmaya devam edecek.

Türkiye'nin tüm kol ve kafa emekçilerinin 1 Mayıs bayramlarını kutluyoruz.

Gelecek ay buluşmak üzere dostlukla...

Duyurular... Duyurular... Duyurular... Duyurular... Duyurular... Duyurular... Duyurular...

2. Ütopyalar Toplantısı (10-14 Mayıs 1995 / Datça)

Geçen yıl ütopyalar toplantısına katılan yaklaşık yüz kişi, bu toplantıların gelenekleştirilmesini istediler. Yaklaşık yüz kişi, bir hafta boyunca, farklı konularda, farklı anlayışlarla, saygıyla, sevgiyle tartıştılar. Yeni bir dünyayı konuştular. Geçtiğimiz yıl ilk ütopyalar toplantısını yaparken hazırladığımız çağrıda yazdıklarımız bugün de geçerli: "Niçin ütopyalar toplantısı yapıyoruz? Çünkü ütopyasızlaşılma tehlikesine karşın, beynimize, yüreğimize, ruhumuza sahip çıkmak istiyoruz. Endüstriyalizmin en önemli tahribatı, beyinlerimizi esaret altına alması ve güzel bir geleceğe duyduğumuz özlemi yok etmesidir. Endüstriyalist sistem, bizleri kendi uskuyla sınırlamak ve başka türlüünün mümkün olmadığına ikna etmek için var gücüyle çabılıyor. Endüstriyalist sistem, ütopyalarımıza saldırdıkça, bizler de birer Donkişot şovalyeliğiyle mızraklarımıza sarılıyor. Onların en büyük korkusu bu güzel düşlerimizdir."

Ekolojist, anti-endüstriyalist, sosyalist, anarşist, yeşil, feminist, çevreci, anti-militarist ütopyaları konuşacağız. Endüstriyalizm, bilim, teknoloji, geleceğin enerji biçimleri, kent, kadınlar, sanayi sonrası ütopyalar, cinsel kimlik ütopyaları, toplumsal ekoloji, derin ekoloji konularını tartışacağız. Herkesi bekliyoruz.

Ütopyalar toplantısına katılım için: İzmir: Tel ve fax: 0232-422 52 40; Ankara:

Tel ve fax: 0312-380 89 79 / 0312-432 39 66 (Nesrin Timur, Aslı Delikara); İstanbul: Tel ve fax: 0212-562 90 94 (Suat Pınar); Antalya: Tel ve fax: 0242-248 74 42 (İsmail Duygulu); Datça: Tel ve fax: 0252-712 29 54 (Cem Avşar).

1. Ulusal Amatör Astronomlar Toplantısı

(1-2 Temmuz 1995)

Ankara Üniversitesi Gözlemevi)

TÜBİTAK, Türk Astronomlar Derneği, A.Ü. Fen Fakültesi, A.Ü. Gözlemevi, İ.Ü. Fen Fakültesi ve E.Ü. Fen Fakültesi'nin girişimiyle 1. Ulusal Amatör Astronomlar Toplantısı düzenleniyor. Toplantı 1-2 Temmuz 1995 tarihinde Ankara Üniversitesi Gözlemevi'nde gerçekleştirilecek. Toplantıya katılmak isteyenler için son başvuru tarihi 29 Mayıs 1995.

Ülkemizde ilk kez planlanan Ulusal Amatör Astronomlar Toplantısı'nın amacı; birbirinden habersiz çalışan amatör astronomları bir araya getirmek, bu alandaki potansiyeli ortaya çıkarmak, bir organizasyon oluşturmalarına önayak olmak ve ülkemizde astronominin (ve genel kültürün) daha hızlı gelişmesi için amatör ve profesyonel astronomlar arasında iyi bir iletişim kurmaktır.

Başvuru adresleri: 1) İ.Ü. Gözlemevi, 34452 Üniversite-İst. Tel: 0212-522 35 97. Fax: 0212-519 08 34. 2) A.Ü. Gözlemevi, Fen Fakültesi, 06100 Tandoğan, Ankara. Tel: 0312-212 67 20. Fax: 0312-223 23 95.

3) E.Ü. Gözlemevi, Fen Fakültesi, 35100 Bornova, İzmir. Tel: 0232-388 01 10. Fax: 0232-388 10 36. 4) Akdeniz Ün. Fizik Böl. 07200 Topçular, Antalya. Tel: 0242-323 39 93. Fax: 0242-223 06 88. 5) ODTÜ Fizik Böl. Ankara. Tel: 0312-223 71 00. Fax: 0312-210 12 81.

Academia çağırıyor

Sanatın, felsefenin, bilimsel düşüncünün ekolojisi ile buluştuğu bir "düşünce çiftliği"nin gerekliliğine inanarak Gümüşlük Academia projesini başlattık. Academia, kütüphane, müze, amfiteyatro, atölyeler, açık ve kapalı sergi, toplantı, konferans, eğitim, araştırma ve benzeri çalışma faaliyetleri ile konaklama tesislerini içeren mekanlardan oluşacaktır. Bu projenin gerçekleştirilmesi için Academia'ya onbeşbin metrekare alanında bir arazi tahsis edilmiş ve bazı düzenlemeler başlatılmıştır. Arazide ayrıca gölet, botanik bahçe, seralar, açık hava heykel ve doğa müzesi, gezme ve dinlenme yerleri gibi çevre düzenlemeleri düşünülmüştür.

Bu yıl içinde vakıf kuruluşunu gerçekleştirerek tüzel kişilik kazanacak olan Academia'da mayıs ve ekim ayları arasında kurulacak bir kamp ile gençler alt yapı çalışmalarını sürdürecektir. Academia bu amaçla gençlere şu çağrıda bulunuyor: "Academia'nın gerçekleştirilmesine katkıda bulunmayı düşünüyorsan, yaz tatilini Gümüşlük'te geçirmek istiyorsan, biraz kazma kürek sallamaya itirazın yoksa, ara sıra devleti, adaleti, ahlaki

tartışınz gibi ideallerin de varsa, malzeme ve kamp yeri bizden, kolları sıvamak senden."

Düşünen, araştıran, üreten, toplumsal yarınlımları sorgulayanların buluşmaları ve Academia'yı gelecek kuşakları taşımaları dileğiyle.

Academia projesi ve kurulmayı düşünen vakıf ile ilgili daha geniş bilgi için şu adrese başvurulabilir: Ahmet Filmer, Gümüşlük-Bodrum, Muğla. Tel:0252-394 31 78.

Biyoetik Günleri

(25-26 Mayıs 1995 / Ankara)

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi ile Biyoetik Derneği, ortak bir etkinlik düzenlediler: Biyoetik Günleri. 25-26 Mayıs günlerinde yapılacak olan etkinlik, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Morfoloji Binası Mavi Salon'da gerçekleştirilecek.

İki günlük etkinlikte tartışma konuları ve tartışmacılar şöyle:

25 Mayıs Perşembe: Hukuk ve etik (Yekta Güngör Özden). Biyomedikal etik (Prof. Dr. Fuat Aziz Göksel, Prof. Dr. İlter Uzel, Dr. Nermin Ersoy, Dr. Filiz Çay). Yönetim etiği (Prof. Dr. Semih Başkan, Prof. Dr. Adnan Güriz, Prof. Dr. İoanna Kuçuradi, Prof. Dr. İnal Cem Aşkun).

26 Mayıs Cuma: İletişim etiği (Mustafa Balbay, Prof. Dr. Korkmaz Alemdar, Nur Batur, Mahmut Tali Öngören). Çevre etiği (Prof. Dr. Ferruh Dinçer, Prof. Dr. Recep Akdur, Prof. Dr. Ruşen Keleş, Prof. Dr. Leziz Onaran).

Öğretmen dünyası

Başyazı: İnsan Hakları Dersi - Gölge Etme Başka İhsan İstemez

Ali Türkseven'in hazırladığı Özel Dosya:

Öğretmen- Öğrenci Aşkları

Prof. Dr. Atalay Yörükoğlu: Hoşgörüyü,

Olgunlukla Karşılanmalı

Yıldız Altındaş: Eyvah! Öğrencim Bana Aşık Oldu

Sevim (Gündüz) Raşa: ABD Fulbright Okulu'ndan Gözlemler

Dr. Kasım Karakütük: Eğitimci Kimdir?

Savaş Yalçın: Benim Hikayem (Rehberlik)

Abdulkadir Paksoy: Özlemin Çağrısı

Musa Şen: Ayın Aynası

Süleyman Aytekin: Meslek Dergilerinde

Şiirler:

Şemsettin Murat, Ali Yüce,

Recep Bulut, Ahmet İnce, Ahmet Akgül

Yıllığı: 400.000, Altı aylığı: 200.000

PÇ.No. Zeki Sanhan 524189

Yönetim ve yazışma adresi: Selanik Cad. SSK İşhanı.

A Blok 8. Kat. No: 512 Kızılay-Ankara

Telefonlar: (0312) 433 12 83, 433 34 52, Faks: 433 12 83

Aydınlık

HAFTALIK HABER YORUM DERGİSİ

- Doğu Perinçek başyazılarıyla Aydınlık'ta.
- Gerçek gündem: Türkiye tarihinde görülmemiş ölçüde bir işçi-memur hareketi.
- Emekçiler sahnede... Aydın hareketi istim alıyor.
- Faşist ve şeriatçı tirmanışa karşı sol ne yapacak? Sol güçbirliğine adım adım...
- Bu gündemi en doğru ve en erken Aydınlık'tan izleyebilirsiniz.

HER CUMARTESİ BAYİLERDE

Tıpta ahlak yoktur, bilimsellik vardır

Son günlerde tıpta ahlak sorununa ilişkin tartışmalar yapılmakta. Oysa tıp bilimsel bir çalışma alanıdır, bu alandaki tartışmalar da doğası gereği bilimsel olmak durumundadır. Bilimsel bir veriyi, toplumsal-sosyolojik bir veri olan ahlaksal kategoride tartışmak hem bilimsel olmaz hem de doğanın diyalektiğine aykırıdır. Çünkü bilimin temel yasaları vardır, oysa ahlak toplumlara ve kişilere göre değişebilen normlar bütünüdür. Bu iki farklı kategorideki olguyu aynı potada algılayıp tartışmak tıp bilimine saygısızlık olacaktır.

Kapitalizmde metalaşan sağlık, hastanın para getiren bir meta görünümüne girmesi, hekimin de para kazanan tüccar kimliğine

bürünmesine yol açar. Diğer taraftan, şahsın cebindeki paranın satın alabildiği kadar sağlık satın alabilmesi veya bağlı olduğu sosyal güvenlik sisteminin belirlediği maliyet kadar sağlık hizmeti alabilmesi, tıbbin ahlak anlayışını değil, ekonomik sistemin ahlaksızlığını ifade eder.

Tıpta ahlak yok, bilimsellik vardır. Tıbbın ahlaklılığı yerine, toplumsal yararlılığı tartışılmalıdır. Yoksa ahlakın, bilimin önüne geçmesi yanlısına düşeriz. Müspet bilimleri, soyut, göreceli, felsefi ve de sosyolojik bir olgu olan ahlakla birlikte tartışmak, bilimi geliştirmek yerine onu geriletir.

Dr. Yavuz İren
ESEN YURT-İSTANBUL

İşkence konusuna eğilmeniz çok olumlu

Nisan sayınızda işkenceyle ilgili çalışmalarına yer vermenizi çok olumlu buldum. İnsanlığın yüz karası olarak gördüğüm işkencenin önlenmesi ve rehabilitasyonu konusunda Türkiye'de ve dünyada yapılan çalışmalardan (üniversite araştırmaları, vakıflar vs.) haberdar olmak

isteyen benim gibi çok kişi vardır, emimim.

Bu konuya daha çok eğilmeniz dileğiyle, derginizi tümüyle çok beğendiğimi belirtiyorum.

Dr. Sevinç İlkuhan
KAŞ-ANTALYA

Dergide şiir sayfası açın

Balikesir Üniversitesi'nde okuyorum. Derginizi ablam sayesinde keşfettim. Düşünmeye çalışan bir insan olarak Bilim ve Ütopya'nın birçok yazısını zevkle okuyorum. Düşünmeye çalışan dedim, çünkü gerçek anlamda düşünmek yaratmaktır. Biz genç kuşakların ne kadar düşündüğü/yaratığı ortada.

Bulduğum yerlerde derginizin gönül-

lü temsilcisi olmak istiyorum. Bilim ve Ütopya'yı üniversiteye götürdüğümde demokrat dostlar derginin sayfalarını ilgiyle karıştırıyorlar. Ayrıca sizden bir isteğim olacak. Dergiye şiir sayfası koyabilir misiniz? Şiirle ilgilenen, şiir yazan dostlar bunu sevinçle karşılayacaklardır.

Ali Akış
BALIKESİR

Ağaçkakan 23/24. sayı çıktı

- Aylin Gençoğlu: Vatan hainliğinden Kurusawa'nın düşlerine.
- Şadan Gökovalı: Perilerin gözyaşlarından oluşan akarsu: Çine çayı.
- Dr. İ. Melih Baş: "Fazla mal göz çıkarmaz"dan "bu bana yeter"e.
- Günseli Tamkoç: Doğa sevgisi ne işe yarar, nasıl kazanılır?
- Dr. Fikriye İnanç: Yeşil bakış açısından bütüncül sağlık yaklaşımı.
- Prof. Dr. Şenel Ergin: Nüfusun öteki yarısı; kadınsın işte.
- Gülser Kayır: Yeni dayanışma üzerine.
- Barbara Pusch: Bahro eko-faşist değil, yeni üslupla papaz imiş ama...
- Emet Değirmenci: Ekoloji, ekonomi ve etik.
- Prof. Dr. Celal Ertuğ: talihi olmayan yeşiller partisinin tarihi.
- Kaya Özkaracalar: Bookchin ve toplumsal ekoloji.
- İsmail Duygulu: Yeni bir sosyal sözleşmede toplumsal güçler ve devrim üzerine.
- Y. Savaş Emek: Devlet tedbiri nasıl alıyor?
- İzmir Çevre Hareketi Avukatları: Akkuyu davası.
- Prof. Dr. Tolga Yarman: Gıcırta.

Ayın Dosyası: Endüstriyalizm Tartışmaları. Yayına hazırlayan: Nesrin Timur. Yazılarıyla Y. Savaş Emek, Ender Helvacıoğlu, İ. Melih Baş, Fikriye İnanç, Ümit Şahin.

Abone koşulları: 400.000 TL. Yurtdışı abone: 75 DM. Abone bedelini, Y. Savaş Emek, İş Bankası Alsancak şubesi (3401) 0567959 no.lu hesaba veya S. Semra Dinler, 684 172 no.lu posta çeki hesabına gönderdikten sonra, makbuzun fotokopisi ile birlikte, "Ağaçkakan dergisi, PK 53, Konak 35252 İzmir" adresine gönderebilirsiniz. Tel ve fax: 0232-422 52 40.

Saygılar bizden, sevgiler sizden Sayın Doğramacı

Yaman ÖRS

Zaman nasıl da hızla akıyor Sayın Doğramacı. Son günlerde, (80.) yaş gününüz dolayısıyla adınız yeniden toplumsal yaşamımızın gündemine girece, benim bu mutlu gününüzü ilk kutlamamın (İyi ki Doğdunuz Sayın Doğramacı", Cumhuriyet, 3 Mayıs 1990) üzerinden beş yıl geçtiğini gördüm. Daha sonra Hacettepe'deki heykelinizin açılışını kutlama olanağını bulmuştum ("Heykeliniz Kutlu Olsun Sayın Doğramacı", Cumhuriyet, 17 Ekim 1992). Son olarak da sizin sağlığınıza ilgilenmişim ("Gecinden Veriş Sayın Doğramacı", Bilim ve Ütopya, Sayı:49, 27 Mart 1994). Neredeyse dün gibi...

Ne zaman sizinle ilgili bir yazı yazsam, sonunda hep birtakım noktaları eksik bıraktığımı duygusuna kapılıyorum. Bir yandan gazete ve dergi sayfalarının yer darlığı nedeniyle ilke olarak "güncel" konulara ayrılmıyor oluşu, ancak bunun ötesinde size ilişkin konuların, kafamızda canlanan çağrışımaların bolluğu, sanırım bu duyguyu bende hep yaşatacak. Sizinle ilgili son yazımdan sonra, ilk büyük ürüntünüz olan Hacettepe Üniversitesi'nde görevli ve çok yakını olan bir öğretim üyesi, o sırada günlük yaşamınızda adınız pek geçmezken sizi topluma anımsatmamdaki amacımı sormuştu. Bu konuda yine yakın çevremden başka sorular da geliyor: "Bunları yazmaktaki amacın ne? Sayın Doğramacı yazdıklarını okur mu, okusa da dikkate alır mı sanıyordun? Bunları onun yakın çevresinden okuyunlar olsa da, ona ulaştırırlar ya da ulaştırabilirler diye mi düşünüyorsun?" Doğrusu bu soruları ben de kendime sormuyordum değilim. Zamanınızın sınırlılığını ve değerini ayrıca sizin doğrudan kendinizle ilgili yazılanlar konusundaki serinkanırlığınızı da biliyorum.

Gerçekten benim söz konusu yazıları kaleme almamdaki amacım başka. Ben, sizinle ilgili saptamalarımı, duygu ve düşüncelerimi, üçüncü kişilerle paylaşmak istiyorum. Bu arada, sayıları az da olsa, sizi konu alan yazıların arasını çok açmamam gerektiğini söyleyen dostların bile var. Son olarak Cumhuriyet'in Vaziyet köşesinde Deniz Som ve arkadaşlarının sizinle ilgili haber yorumları ("İyi ki doğdun", "İhsan Doğramacı'yı kutluyoruz." 3 ve 9 Nisan 1995), sizi anmamın zamanının geldiğini bana anımsattı.

Durumumuz mu nasıl? Kuşkusuz Büyük Kişi olmanın verdiği görüş açısı ve olanaklarla siz bunu bizlerden daha iyi bilecek konumda olabilirsiniz. Yine de çok öz bir yanıt vermek gerekirse, "Durumumuz, ülkenin genel durumuna çok benziyor, belki de onun özdeşi" diyebilirim. Üniversitelerde öğrencilerin sayısı ve nitelikleri; öğretim üyelerinin ve araştırma görevlerinin yaşam ve çalışma koşulları; özerklik sorunu; kitap, dergi, araç vb. alanı konusundaki olanaksızlıklar, genel olarak araştırmaların "düzeyi"; özellikle büyük kentlerin dışındaki üniversitelerde siyasallaşma ve "modreseleşme"; ülkenin genelinde olduğu gibi üniversitelerde de 12 Eylül yitililerinin sürüp giden etkileri ve etkililikleri...

Daha başka? YÖK var. Yüksek Öğretim Kurumu. Anımsayacaksınız, siz kurmuşsunuz. 12 Eylülcülerle birlikte. Tepe Şirketler Grubu var. Özel üniversitelerle, vakıf üniversiteleri... Arada bir siz varınız; Bilkent konserlerinde gördüğüm oluyor. Size yakın, hatta pek yakın üniversite yöneticileri var. Ancak sizin şaşırtıcı "karizmatik" kişiliğiniz kuşkusuz kimsede yok. Olamaz da. Çünkü sizin çok düşük bir olasılığın gerçekleşmesi sonucu var olduğunuzun düşünüyorum.

Hacettepe Tıp Fakültesi'nden bir arkadaşımız, "İhsan Doğramacı ile Kırk Yıl" başlığıyla (ya da benzer bir başlıkla) bir kitap yazmış. İçinden "dile kolay" demek geliyor. Ancak ben sizin tek bir cilde sığdırılabileceğiniz kanısında değilim. Sizin belibağı her yönünüz, daha doğrusu onun incelenmesi tek başına bir cilt oluşturabilir. Ben kendi adıma, Tıbbi Etik, Deontoloji ve Tıp Tarihi eğitiminden sorumlu bir öğretim üyesi olarak sizin bu yönlerden incelenmeniz çok yerinde olacağını düşünüyorum. Acaba sizinle ilgili çalışmalar doktora tezlerine konu olabilir mi diye düşünmüyor da değilim.

Önümüzdeki yıllarda sizin kaçınıcı yaş gününüzün ne gibi koşullarda ve nasıl kullanılacağı (anılağı demek istiyorum) kuşkusuz şimdiden bilinemez. Geriye dönüp bakıldığında sizinle ilgili geçmişin görülmesi yine bir yorum sorunu olduğuna göre bu konudaki çeşitlilik de sürüp gidecektir. Ben kendi adıma bugünü size saygılarımı sunmak için bir fırsat olarak değerlendirenken sizden bizlere yönelik sevgilerinizi de esirgememenizi diliyorum. Nice yıllara. Sağlıcakla...

Ünal Kitap Kirtasiye

Tıp Kitapları (İngilizce-Türkçe)
Her türlü Anadolu Lisesi Kitapları
ve Kirtasiye

Adres: Hızır Bey mahallesi. Karakol sokak. No:21/A Isparta
Tel: (0246) 223 24 42

Fransa'nın Turan Dursun'u: Jean Meslier

Jean Meslier'nin "Sağduyu" adlı kitabı Kaynak Yayınları tarafından basıldı. Doktor Abdullah Cevdet'in "Akli Selim" adıyla Fransızca'dan çevirdiği kitap, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları arasında 1928'de Arap, 1929'da ise Latin harfleriyle olmak üzere iki kez yayımlandı ve basımı İstanbul'da Devlet Matbaası'nda gerçekleştirildi.

ATATÜRK'E İTHAF EDİLEN KİTAP

Dr. Abdullah Cevdet, eski harflerle olan ilk basımın bir örneğini, Gazi Mustafa Kemal'e 29 Aralık 1928'de eliyle yazdığı şu ithafı sunmuş: "En büyük acizden en büyük iktidara." Dr. Abdullah Cevdet, bu ithafın altına, 1912'de İstanbul'da yazdığı bir kıtayı eklemiş. Atatürk, bu eski harflerle basımı, altını çizerek, vurgular yaparak okumuş. Atatürk'ün okuyarak altını çizdiği bu kitap, Çankaya Kütüphanesi'nde bulunuyor. Milli Eğitim Bakanlığı, 1929'daki ikinci basımı 548 sayfa olarak yayımlıyor. Bu basım "Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine" ithaf edilmiş. (Çankaya Kitaplığı, No:146; Beyazıt Devlet Kütüphanesi, No: 49693.)

Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve Çankaya Kütüphanesi'nde de örnekleri bulunan "Akli Selim"de, Fransızca basımın adı "Le Bon Sens" olarak belirtiliyor. Latin harfleriyle yayımlanan kitabın iç kapağı şöyle: "Dr. Abdullah Cevdet/Akli Selim/J. Meslier'nin Le Bon Sens isimli meşhur kitabının haşiyeler ilavesiyle tercümesi-dir/İstanbul/Devlet Matbaası/1929."

KİTABIN YAZARI HAKKINDA TARTIŞMA

Bu kitapla ilgili bir tartışmaya kısaca değinmek gerekli. Kerim Sadi'ye göre, "Akli Selim (Le Bon Sens)", Rahip Jean Meslier'nin değil, 18. yüzyılın maddecî filozoflarından Baron d'Holbach'ın (1723-1789) Systeme de la Nature (Doğanın Sistemi) adlı eserinin bir özetidir. Bu görüşe göre, Doktor Abdullah Cevdet'i ve Bakanlığı bu hataya sürükleyen, "19. yüzyılın başında yayıncılar Akli Selim'i Rahibe mal etmeleri ve Vasiyetname ile Akli Selim'in bir arada basılacağıdır." (Aktaran Doğa ve Bilim dergisi, Haziran 1983, yıl 3, sayı 15, s.65-66.)

Plehanov'un "Materyalizm Üzerine Üç Deneme" adlı kitabında da, "Le Bon Sens (Akli Selim)" adlı eserin d'Holbach'ın olduğu belirtiliyor (Kaynak Yayınları, İstanbul, Ocak 1987, s.61, 64, 67). Cemil Sena'nın Filozoflar Ansiklopedisi'nde, kitabın d'Holbach tarafından "Rahip Meslier" takma adıyla yazıldığı ifadesine yer veriliyor. Lange da kitabın d'Holbach tarafından yazıldığını söylüyor. Vorländer ise Jean Meslier yazdı diyor. (Bkz. Doğu Perinçek, Kemalist Devrim-2 Din ve Allah, Kaynak Yayınları, 1. basım, İstanbul, Eylül 1994, s. 62, dipnot 51 ve s.105, dipnot 59.)

Rahip Jean Meslier'nin doğum ve ölüm tarihleri çeşitli kaynaklara göre farklılık gösteriyor. Meslier ve "Le Bon Sens" hakkında Kaynak Yayınları için bir araştırma yapan yazar Erol Sever şöyle diyor: Kiliseye 30 yıl hizmet etmiş bir köy rahi-

binin doğum ve ölüm ve tarihleriyle araştırmacılar pek fazla ilgilenmemiş. Meslier'nin 1664-1733 yılları arasında yaşadığını kabul edebiliriz.

Erol Sever, İsveç Kraliyet Kitaplığı'nda yaptığı araştırmada şu olgularla karşılaştı: Baron d'Holbach adına, "Le Bon Sens..." sözcükleriyle başlayan birkaç kitapta rastlanıyor. Bunlardan ikisi kayıtlarda şöyle:

1) "Holbach, Paul Henry Thierry, baron d', 1723-1789

Le Bon Sens du curé J(ean) Meslier. Suivi de son testament. Paris et Bruxelles 1792."

2) "Holbach, Paul Henry Thierry, baron d', 1723-1789

Le Bon Sens du curé J. Meslier, suivi de son testament... Paris, 380 s."

Başka bazı kitaplarda da d'Holbach ve Meslier adı birlikte anılıyor. Baron d'Holbach'ın Meslier'den etkilendiğini, Kerim Sadi de kabul ediyor: "18. yüzyılın başında Fransa'da elden ele dolaşan gizli materyalist literatür arasında d'Holbach'a etki eden kitapların başında 'Testament (Vasiyetname)' gelir. Bu bakımdan Rahip Meslier, Baron d'Holbach'ın müjdecileri arasında sayılıyor, yani 'Akli Selim' adlı eser, 'Vasiyetname' yazarının etkisinde kalan bir filozofun kalem mahsulüdür."

Erol Sever, yaptığı araştırma sonucunda vardığı kanıyı şöyle özetliyor: "Görüşüm, birinci kitabın Jean Meslier tarafından yazıldığı ve 'Le Bon Sens' adlı bu kitabın eklemeler ve yorumlarla zenginleştirilerek d'Holbach tarafından bir kez daha yayımlandığı (iki numaralı kitap). Dört

numaralı katalog kartında iki ad görüyoruz: Meslier ve altında d'Holbach. Kartta, 'Akli Selim, J. Meslier'nin Le Bon Sens isimli meşhur kitabının haşiyeler ilavesiyle tercümesidir' deniyor. Bana göre en doğru yorum ve çeşitli katalog kartlarının içindeki çelişkilere rağmen, gerçek, Türkçe basımında yatıyor. Le Bon Sens kitabının Jean Meslier tarafından yazıldığını ve ölümünden sonra çeşitli dillerde yayımlandığını, Baron d'Holbach'ın eklemeleri ve yorumlarıyla yeniden yayımlandığını sanıyorum."

Orijinali üç nüsha el yazması olan Testament'in, Meslier'nin ölümünden sonra özetlenerek yayımlandığını, elle çoğaltıldığını ve gizlice dağıtıldığını da hesaba katmak gerekiyor.

AYDINLANMACI FİLOZOFLARIN ESİN KAYNAĞI

Kaynak Yayınları için Fransa'da bir araştırma yapan Zihni Yılmaz, Meslier'nin yazılarının 1730'lu yıllarda "yasak" yayınlar arasında yerini aldığını belirtiyor. Voltaire, Meslier'nin yazılarından bir kopyayı bulması için gazeteci dostu Theriot'dan yardım istiyor ve yazıları bu yolla ediniyor. (A. Theriot, 13 Ekim 1735, Cor-

respondance, Gaillimard Yayınları, "La Pleiade", c.1, s.589.) Voltaire şöyle yazıyor: "Mektuplarınız, benim için günümüzün tarihini aydınlatan kaynak olacak. Historia nostri temporis." Yılmaz, Theriot'un bilgi kaynağı hakkında bilinen bir şey olmadığını, ancak özellikle bu tarihten sonra, Meslier'nin yazılarının yasak yayınlar arasında en çok arananlardan olduğuna ilişkin kanıtlar olduğunu ekliyor. (F. Ravaisson, Bastille Arşivleri 1881, c.12, s.220.) Voltaire, 26 Aralık 1764'te Francois Arnaud'ya yazdığı mektupta, Testament'in otuz yıldan fazla zamandır tanındığını belirtiyor. (Correspondance, Besterman Yayınları, Cenevre, c.56, no.11421, s.232.)

Zihni Yılmaz, Meslier'nin yazılarının tümünün 1. Enternasyonal'in toplandığı 1864'te, Testament adıyla, Rudolf Charles (Amsterdam) tarafından yayımlandığını belirtiyor. (352, 400, 410 sayfa ve 64 sayfa da önsöz olmak üzere 3 cilt.) Zihni Yılmaz, düşüncesi, okuduklarıyla, olaylarla ve kırsal alandaki kitlelerin tecrübeleriyle biçimlenen materyalist, ateist, eşitlikçi ve ütopyacı komünist Meslier'nin, 1919'da, genç Sovyetler Birliği'nin başkenti Moskova'da Bilimsel Sosyalizmin öncülerinden biri olarak tespit edildiğini belirtiyor. Yılmaz, Voltaire'in Meslier'yi anlamadığını da ekliyor. Şöyle diyor: "Voltaire, Meslier'yi kendisi gibi dini eleştiren ancak Allah'a inanan bir polemist olarak gördü. Yayınladığı 70 sayfa, özeti özet. Vardığı sonuç: Deist bir din adamının anti-Hristiyan polemigi." Yılmaz, 1772'den sonra Le Bon Sens adıyla 10'a yakın basım gerçekleştirildiğini, yayıncıların belli olmadığını, ancak d'Holbach ve Diderot tarafından gerçekleştirildiğinin bilindiğini belirtiyor.

Kerim Sadi de, Voltaire'in, Meslier'nin yazılarını özetlerken, "natüralist maddeciliğin işlendiği müsbet kısmı kasten çıkardığını" belirtiyor.

Aydınlanma Çağı'nın filozoflarına esin

Jean Meslier (1664-1729)

Voltaire ve d'Alambert'in Jean Meslier'nin eseri hakkında yazışmalarından

"Bu bilgiler, *Libertin*'lere 'dinsizler' ve 'bayağı' diye hakaret eden küstah bağnazlara ne yaman cevaptır! Sefiller! Sizce, Hristiyan olduğu için Allah'tan nef isteyen bir rahibin vasiyetnamesinden daha parlak cevap ne olabilir!" (Voltaire'den d'Alambert'e. 25 Şubat 1762)

"Dışardan az görünen kuvvetiyle bu derece büyük etki yapan yalnızca top barutuna tanıyorum. Jean Meslier'nin kitabı top barutuna benziyor. Kuvveti az görünür, oysa büyük bir patlama potansiyeline sahiptir." (d'Alambert'ten Voltaire'e. 31 Mart 1762)

"Jean Meslier yeryüzündeki doğru yola getirmek istiyor, onun İncil'i nişin bu kadar az elde bulunuyor? Siz Paris'te ne kadar gevşek, ne kadar soğuksunuz! Gerçeği saklıyorsunuz." (Voltaire'den d'Alambert'e. 12 Temmuz 1762)

"Bizi ateşsiz olmakla suçluyorsunuz. Ancak sanıyorum, önceden size söyledim: Çatı demeti (diri diri yakılmak) korkusu oldukça sevinleticidir!"

Voltaire (1694-1778)

(d'Alambert'ten Voltaire'e. 31 Temmuz 1762)

kaynağı olan Jean Meslier, 18. yüzyıl Fransası'nın Turan Dursun'udur. Yalnızca Hristiyanlığı değil, bütün dinleri hedef tahtasına koyan Meslier, Voltaire'in dediği gibi, "tartışıyor ve kanıtlıyor. Ölümlerini söylüyor; yalancıların doğru söyledikleri zamanda söylüyor."

Kaynak Yayınları, Sağduyu'yu günümüz Türkçesine aktarırken, yüzyılın ilk çeyreğinde yurdumuzun yetiştirdiği aydınlanma savaşçılarından biri olan Dr. Abdullah Cevdet'in ve dolayısıyla yazarın üslubuna dokunmamış. Bu üslubu yadırgayanlar, hatta kaba bulanlar olabilir. Voltaire şöyle diyor: "Bu kitabın bir araba beygiri üslubunda yazılmış olduğu doğrudur. Ancak sırası gelince nasıl şahlanıyor!..."

Meslier üzerine, Voltaire'in d'Alambert'e yazdıkları ve d'Alambert'in yanıtı, aydınların yüzyıllar boyu verdiği mücadeleyi özetliyor:

Voltaire: "Jean Meslier yeryüzünü doğru yola getirmek istiyor, onun İncil'i niçin bu kadar az elde bulunuyor? Siz Paris'te ne kadar gevşek, ne kadar soğuksunuz! Gerçeği saklıyorsunuz."

d'Alambert: "Bizi ateşsiz olmakla suçluyorsunuz. Ancak... Çalı demeti (diri diri yakılmak) korkusu oldukça serinleticidir!"

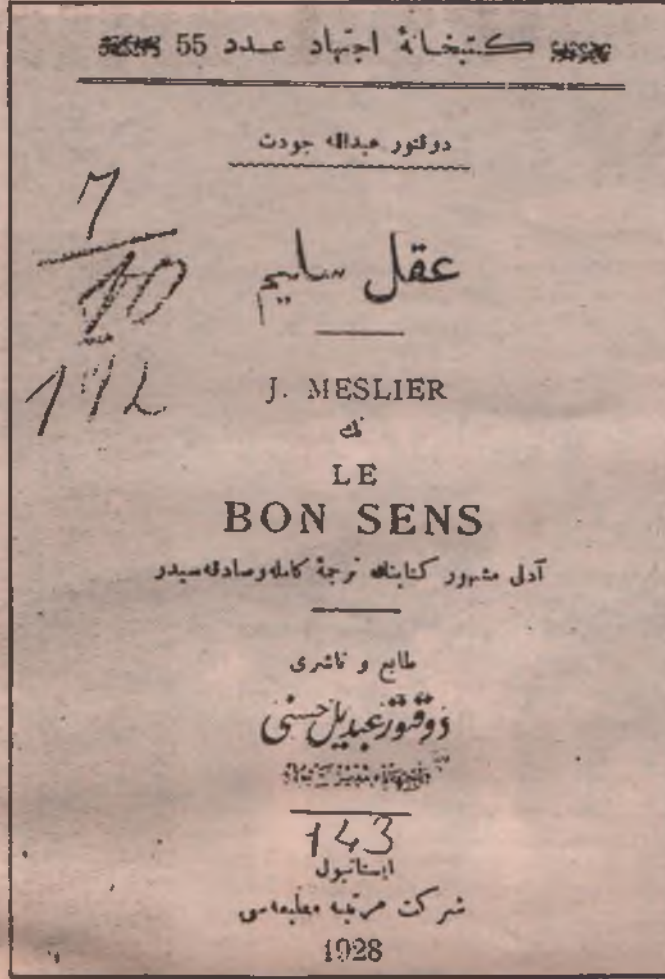
JEAN MESLIER VE FELSEFESİ

"Sağduyu"yu günümüz Türkçesine titiz bir çalışmayla Sadık Perinçek aktardı.

Jean Meslier ile ilgili olarak, okuru daha çok bilgilendirmek amacıyla, Sovyet Bilimler Akademisi'nin hazırladığı Felsefenin Tarihi'nde Meslier'ye ayrılan bölümü sunuyoruz. (*) Meini Almandan Sadık Usta Türkçeleştirdi.

Jean Meslier (1664-1729):

18. yüzyılın başlarında, devrimci-demokrat nitelikteki aydınlanmacı, materyalist filozof ve ütöpik komünist Jean Meslier feodal mülkiyet düzenine, dine ve kiliseye karşı mücadele başlattı. Meslier, köyde yaşayan emekçi bir dokumacının çocuğu olarak dünyaya geldi. Reims'de

Jean Meslier'nin kitabının 1928 basımının iç kapağı. (Çankaya Kitaplığı)

dini eğitimini tamamlayan Meslier 1689'da Etrepigny'de papazlık görevine başladı. Köylülerle birlikte yaşamayı, emekçilerin nasıl sömürüldüklerini bizzat görmesi onun uyanmasına ve kendisini dini ideolojiden kurtarmasına yol açtı. 1716'da Etrepigny'nin sahibi senyör Toully'ya karşı kürsüden konuşma yaptı ve köylülere zalim davranışından dolayı mahkûm etti. Meslier'nin emekçilerden

yana bu davranışı Reims bapiskoposunun öfkelerini üzerine çekti.

Köy yoksullarının özlemlerini dile getiren felsefi ve siyasal düşüncelerini Meslier Vasiyetname'de topladı. Bu yazıların kopyaları ilkönce 18. yüzyılın otuzlu yıllarında elden ele dolaştı. Voltaire bu yazılardan seçmeler oluşturarak 1762 yılında basımını gerçekleştirdi. Vasiyetname'nin tamamı ilk kez 1864 yılında basıldı.

Meslier'in öğretileri jakoben diktatörlüğün devrimci şimşeklerini haber veren ufuk şimşekleriydi. Meslier'nin mücadeleci görüşleri burjuvazinin felsefe tarihçileri arasında ürküntü yarattı. Öğretileri bu yüzden es geçildi, adı felsefe kitaplarına giremedi.

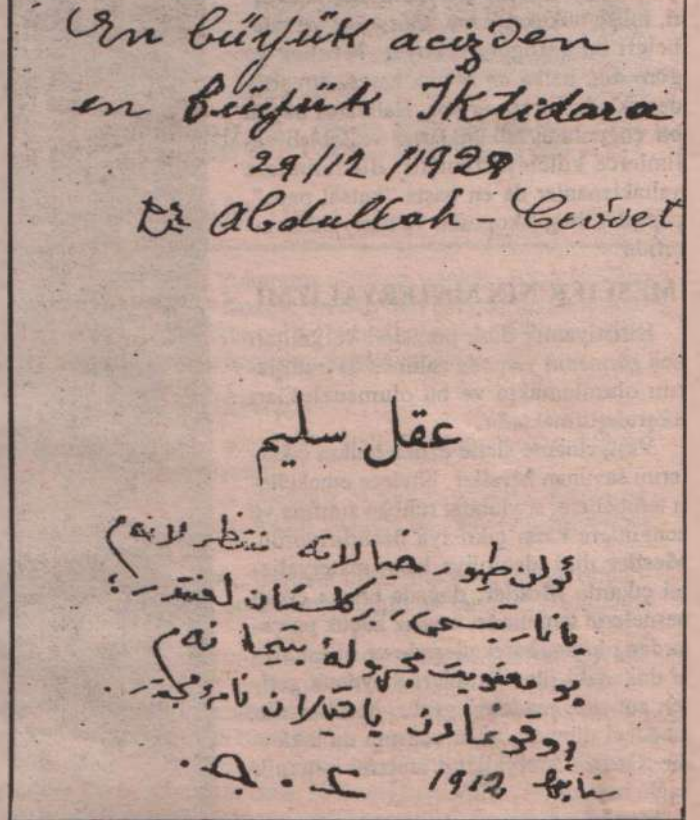
Tüm bunlara rağmen, O, 18. yüzyılın ilk Fransız materyalist ve tanrıtanımazı olarak anılmalıdır. Vasiyetname 18. yüzyılın olağanüstü tanrısızlık dokümanıdır. Burada Meslier, insanları gücü yettiğince uyarmak ve her türden batıl inançtan kurtarmak için kaleme sarıldığını belirtir. Dinin ortaya çıkışı ile ilgili bir soruya Meslier aydınlanmacı bir insanın cevabını verir. "Dinler bilinçsizlik, batıl inanç ve ilahi güçlere tapmanın yanı sıra, halkın sömürücü tarafından ezilmesinin sonucu doğmaktadır. Tüm bunlar kurnaz ve hokkabaz politikacılarca düşünülmüştür. Aynı zamanda bu dünyanın prensleri ve zorbaları halkı baskı altına almak ve kendi amaçları doğrultusunda yönlendirebilmek için bu buluşları (dinleri) kendi yasalarıyla ayakta tutmaktadırlar."

Meslier, dinin halkı baskı altına almak ve sömürmek için kullanılan bir gerekçe olduğunu çok iyi anlamıştı. Vasiyetname'sinde özlemini dile getiren Meslier, "tüm dünya zorbalalarının ve soylularının, rahiplerin bağsaksaklarından yapılmış ilimlerle boğulmalarını" ister. Bütün dinler Meslier'ye göre insan buluşudur. Bundan dolayı da saçma, hayal ve yalandır.

Doktorların ve rahiplerin, tanrının büyüklüğü, etkisi ve kutsallığı hakkındaki ısrarlı konuşmaları sizi boyun eğmeye zorlamak içindir. Tanrının sözü edilen mucizeleri, cennetin hazları ve cehennem acıları hepsi birer fanteziden, yalandan ve uydurulmuş palavradan başka bir şey değildir. Bunları önce kurnaz politikacılar icat ettiler, sonra şarlatanlar, gerçekmiş gibi haykırdılar, bilinçsizler ve cahiller de körü körüne inandılar. Hükümdarlar ve güçlüler ise önce bu hurafelere, yalancılara, palavralara ve şarlatanlıklara tahammül ettiler, sonra da halkı baskı ve sömürü altında tutabilmek için bunları kendi yasalarıyla korudular.

FEODAL DÜZENİN KESKİN ELEŞTİRİCİSİ

İncil'i ve dinlerin tarihini iyi bilen

Aklı Selim'in 1928'de Arap harfleriyle ilk basımının, Mustafa Kemal Atatürk'e sunulan nüshasının ithaf sayfası: "En büyük acıdan en büyük iktidara." Dr. Abdullah Cevdet, 1912'de İstanbul'da yazdığı şu dörtlüğü de el yazısı ile eklemiştir: "Ölen tayyûr-i hayalâta muntazır-ı elzem / Yanan tebeşşümü bir gülistan-ı lügattır / Bu maneviyat-ı meçhûle-i yetimânem / okunmadan yakılan nâme-i muhabbetir". Kitabın orijinali Çankaya Kitaplığı'nda 146 numarayla kayıtlı.

Meslier, Hristiyan, Musevi ve diğer dinleri keskin gözlemleriyle eleştirdi ve onların "kutsal" ve "gerçek" olmadığını, "mucizeler" de yaratmadığını ortaya çıkardı. Aynı şekilde Eski Ahit'teki "tanrı buyruklarını", "tanrı elini" ve Hristiyan dininin dogmalarını eleştiriye tabi tuttu. Dinin halkı nasıl uyuşturduğunu açık ve renkli bir dille anlatan Vasiyetname, feodal düzendeki devlet ve kilise ilişkisini açığa çıkarıyor. Meslier Fransa'daki tüm kuvvetin, malların, zenginliklerin, sefahatın ve eğlencenin zenginlere ve soylulara ait olduğunu kızgın bir dille belirtiyor. Halka ise yalnız sefalet, sıkıntı, felaket ve kahredici iş kalıyor. Köylüler, soylular ve zenginler için çalışırken, kendileri bir ekmeğe muhtaç haldedir. Kitlelerin içinde bulundukları sömürü düzenini etrafı bir şekilde anlatan Meslier, zenginlerle yoksullar, çalışanlarla tembeller arasındaki isyan ettiren farkı açıkça ortaya koyuyor. Meslier bu adaletsiz düzenin kilise tarafından korunduğunu ve kutsandığını da belirtiyor. Meslier buradan tanrıtanımaz bir sonuç çıkarıyor: "Hristiyan dini insanlar arasındaki bu büyük anlamsız eşitsizliğe tahammül ettiği, hatta desteklediğine göre, bu, bu dinin tanrı tarafından gönderilmiş olamayacağını gösteren iyi bir kanıttır. Her çıplak gözün de rahatlıkla görebileceği gibi, sonsuz erdeme sahip olan tanrı bu kadar açık bir adaletsizliği yaratamaz, kutsayamaz ve ayakta tutamaz."

Büyük bir hicivci olan Meslier, feodal düzeni fena halde eleştiriye tabi tuttu. O günün Fransa'sının yanı sıra diğer ülkelerde de bir insan kategorisinin olduğunu belirten Meslier bunların topluma yarar getirmediklerini, aksine zararlı olduklarını vurguladı. Hiçbir şey yapmayan zenginler rant almanın yanı sıra topluma kazanç sağlamadıkları gibi, halkı da solucanlar gibi yiyip bitiriyorlar. Bu zararlı tembeller tabakasına, ister beyaz ister siyah olsun tüm ruhban sınıfını ekleyen Meslier, özel-

Kaynak Yayınları'ndan Nisan 1995'te çıkan kitabın kapağı.

likle Manastır başpapazlarını, başrahibele-ri, kilise hukukcularını, tüm keşiş ve rahibeleri bu kategoriye koyar. Meslier'ye göre din, halka en büyük zararı, tiranlığı desteklediği için veriyoz. Halkların büyük bir çoğunluğu hükümdarlar ve kibirli zalimlerce köleleştirilmiştir. Bu zalimlere yaltaklananlar da en başta "kutsal papa", papazlar, başpiskoposlar ve tüm ruhban sınıfıdır.

MESLIER'İN MATERYALİZMİ

Hristiyanlık dini, prensleri ve kralları hoş görmenin yanında zalimce davranışlarını olumlamakta ve bu olumsuzlukları meşrulaştırmaktadır.

Vasiyetname'sinde ezilen halkın çıkarlarını savunan Meslier, böylece emekçileri tembelle, soylulara, ruhban sınıfına ve zenginlere karşı çıkmaya özendiriyordu. Meslier dini ideolojiye karşı materyalizmi çıkardı. Meslier, doğada ortaya çıkan nesnelerin temelinde, sayısız küçük parçalardan oluşan, hareketleriyle ve bileşimiyle doğadaki tüm cisimleri meydana getiren sonsuz maddeyi görür. Meslier'in maddeci dünya görüşü tanrının da inkârıdır. Onun materyalizmi ateizme organik bağla bağlıdır.

Meslier bunu şöyle belirtiyor: "... Madde genel olarak kendi varlığını ve hareketini içinde taşıyan tek varlıktır. Bunu bir defa böyle kabul ettik mi, o zaman öyle bir ilkeye sahip oluyoruz ki, bununla yalnız 'dünyanın yaratılışı'ndan kaynaklanan zorlukları, çelişkileri ve düzensizlikleri bir çırpıda çözüyor, aynı zamanda doğa olaylarının fiziksel ve ahlaki açıklamalarını da yapıyoruz."

Ona göre zaman, mekân ve doğa yasaları tanrının icadı değildir, bunlar ancak doğanın sonsuz varlığı kabul edilerek kavranabilir. Dünyanın varlığının kabulü ilahiyatçıların Tanrı diye nitelendirdiği hayali yaratığı da kenara itiyor. İlahiyatçıların iddia ettikleri "dünyanın yaratılışı" teorisi anlamsız ve çelişkilerle doludur. Nesnelerin doğal olarak maddeden oluştuğunu iddia eden teori ise çok farklı bir karaktere sahiptir. Neden maddenin sonsuz ve prensibini kendi içinde taşıdığı kabulünün mümkün olmadığını soran Meslier, bunun mümkün olduğunu, varlığının gözle görülebileceğini, hayali bir varlık olmadığını, hareket halinde olduğunu ve hatta bir kısım parçanın da bölünebileceğini belirtir.

Meslier'ye göre, maddeyi yarattığı ve hareket ettirdiği varsayılan varlığı ise görmüyoruz ve göremeyiz de. Ancak her yöne doğru hareket halinde ve bileşimleriyle binlerce yeni form alan dünya maddesi kavramı bize doğadaki tüm varlıkların hareketin doğal yasaları sayesinde yeni bileşimler, kombinasyonlar ve değişikliklerle meydana geldiğini gösteriyor. Maddeyi harekete zordlayan gücü kavramanın zorluklarını belirten Meslier, ancak bunun maddenin hareketinin kendi özünden kaynaklandığı düşüncesinden vazgeçmemiz anlamına geleceğini vurgular. Hem maddenin varlığını hem de hareketini belirleyen zemin onun özündedir.

Pironculuğa ve kuşkuculuğa tavrı alan Meslier, Descartes'ın duruluk ve açıklığı ilke edinen gerçekçiliğiyle (Wahrheitskriterien), Lock'un duyumculuğunu (Sensualizm) birleştirir. Meslier kendi materyalist teorisi için şunu ilke edindi: "Dünyanın varlığını gözlerimizle görüyoruz. Bunu tüm açıklığıyla ve ayrıntılarıyla kavırıyoruz. Bu bizi otomatik olarak tanrının olmadığı ve dinin bir aldatmaca olduğu gerçeğine götürür. Varlık nesnelerden kay-

Ortaçağ engizisyonundan bir görüntü.

naktanır, hatta nesnelerin özünü ve temelini oluşturur. Böylece varlık nesnelerin kaynağını ve ilk temelini teşkil eder. Maddenin başlangıcı olmadığı, yani hep var olduğuna göre, nesneler maddenin farklı biçimleri olduğuna göre, o hiçbir zaman yoktan var edilmedi. Dolayısıyla var eden de yoktur. Meslier'ye göre doğa, varlığın madde olarak duyumsanmasıdır. Doğanın varlığını hayali ve maddi olmayan bir güce bağlamak, çelişkiye düşmek demektir. Çünkü bu güç bir sineği bile yoktan var edemez. Maddi olarak duyumsanan dünya, herhangi bir varlığın gücünden ve iradesinden bağımsızdır, çünkü o hep var olmuştur, vardır ve var olacaktır. Yaradancılara iddia ettikleri gibi nesneleri herhangi bir tanrısal ruh yaratmadı, çünkü nesneleri yoktan var eden hiçbir kuvvet yoktur. Ne zaman ve mekân, ne de madde yaratılmıştır, çünkü bunlar yoktan var edilmiş olamaz.

Meslier'ye göre, zaman ne ruhsal ne de maddi bir nesnedir, ancak o hiçbir nesne değildir anlamına da gelmez. O vardır ve ölçme özelliğine sahiptir. Zaman süredir. Kısa veya uzun zaman; bu sürenin kısa veya uzun olduğunu gösterir. Dakika, saat, gün, yıl ve yüzyıl; sürenin belli kesitleridir. Buna göre zamanı esas varlığın, yani maddi nesnenin süresi olarak belirlemek gerekir. Başlangıcı ve sonu olan nesnelerin süresi, zamanı belirleyemez, çünkü zaman onların varlığından önce vardı ve onların yıkımından sonra da var olacaktır. Zaman genel olarak maddi dünyanın var oluş süresidir. Zaman süresini yalnız sürekli ve sonsuz varlık oluşturabi-

li, çünkü o sürekli ve sonsuzdur. Yalnız o başlangıcsız ve sonsuz olduğundan, hiçbir şey onun süresi dışında var olamayacağından ve süresi de yalnız onunla var olduğundan, onun başı ve sonu olmayan süresine, zaman diyoruz.

Meslier mekân, alan ve genişliği ortak bir paydada buluşturuyor. Ona göre mekân, bir nesneyi içinde barındıran sınırlı alan veya genişliktir. Alan ise bir mekândan büyük ve birden fazla mekânı içinde barındıran genişliktir. Meslier'ye göre genişlik de içinde sınırsız sayıda dünyevi madde barındıran, sınırı olmayan alandır. Descartesçıların iddialarının tersine, nesneler yalnız genişleme oranlarına indirgenemez.

Meslier'e göre nesneler kendiliğinden hareket etme yeteneğine sahiptir. Bunun için de doğaüstü veya tanrısal kudrete ihtiyaç yoktur. Hareket halinde olan madde, belli zorunluluklara tabidir. Doğa olayları, doğal süreçlerin sonucudur. Zorunluluğun yanında, tesadüf de vardır, zorunlu nedenlerin yanında tesadüfi nedenler de vardır. İlk tanrısal güç olmadığına göre ereksellik de yoktur.

Materyalist teorilerini savunmak ve açıklamak için üç çeşit nedensellik üreten

Meslier, bunları şöyle sıralar: Özsel neden, formal neden ve (Aristoteles'in erekselliğinin aksine) ortaya çıkaran neden. Meslier'ye göre özsel neden maddenin varlığının temel nedenidir. Formal neden de varlıkların şu veya bu şekilde veya şu veya bu tarzda olmasını sağlar. Ortaya çıkaran neden ise nesneleri oluşturan, biçim veren ve bileşimleri sağlar. Meslier'in bu "üç neden teorisi" esas olarak teolojinin temelini oluşturan ortaçağın Aristotelesçi teorisine karşı üretilmişti.

Meslier'ye göre doğanın tüm güzel, mükemmel ve olağanüstü yaratıklarının oluşumu ve yok oluşu hep maddenin hareketinden, parçalarının bileşiminden ve ayrışmasından meydana gelmektedir. Maddenin parçalarının bileşimi ve ayrışması da onların düzenli ve düzensiz hareketlerinin sonucudur. Maddenin oluşumunun ve değişiminin yalnız onun özünün doğal sonucu olduğu belirten Meslier'ye göre, tanrıya, ne dünyada ne de başka bir yerde yer kalmaktadır. Sonsuz evrende sonsuz sayıda maddi parçaların sonsuz hareket halinde olduğunu belirten Meslier, böylece parçaların birbirine çarparak sonsuz çeşitte doğanın yeni bileşimlerini meydana getirdiklerini, maddenin hareketinin de düzenliliği ve düzensizliği içinde barındırdığını söyler. Maddenin aynı anda hem organik hem de inorganik nesneleri meydana getirdiğini tespit eden Meslier, maddenin bitkilerin, hayvanların ve hatta insanların oluşumunun ve beslenmesinin temeli olduğunu belirtir. Meslier'ye göre madde farklı nesnelerde farklı biçimler almaktadır.

Bilinci maddenin belirlediğini belirten Meslier, maddenin farklı oluşumlarının insanlarda belirli düşünceler ve duygular yarattığını söyler. Romalı materyalist ve ateist Lukrez'e katıldığını belirten Meslier düşüncelerini kuvvetlendirmek için, onun "Nesnelerin Doğası"ndan bazı bölümler alır.

Aklın ve duyumun pozitif karakterini kabul eden Meslier, gördüklerimizi, hissettiklerimizi ve bildiklerimizi maddeye bağlayarak, şöyle der: "Alın gözlerimizi, bakalım bir şey görebilecek miyiz? Hiçbir şey. Alın kulaklarımızı, bakalım bir şey duyabilecek miyiz? Hiçbir şey. Alın ellerimizi, bakalım bir şey hissedebilecek miyiz? Eğer vücudunuzun başka bir tarafıyla dokunmamışsanız, hiçbir şey. Alın kafamızı ve beynimizi, bakalım bir şey düşünebilecek miyiz? Bir şey fark edebilir miyiz? Hiçbir şey."

ÜTOPYACI KOMÜNİST

Ütopyacı Meslier, geleceğin eşitlikçi ve ideal toplumunun halkın bunu kavramasıyla kurulacağını belirtir. Gelecek toplum kendi aralarında eşit komünlerin birleşmesiyle kurulacaktır. Bu komünlerin elemanları da yararlı işlerle meşgul olurlar, doğal haklarına ve özgürlüklerine de sahiptirler. Karşılıklı yardımlaşma ve sevgi komün üyelerini birbirine bağlayacaktır. Merkezi otorite de toplumsal yaşamı düzene sokmak için olacaktır. Meslier'ye göre insanlık tarihi, halkların ezilme sürecinin tarihidir. Meslier'ye göre bu ezilme süreci halkın bilinçsizliğinden, kilisenin ve hükümetlerin halkı aldatmasından kaynaklanmaktadır. Ancak Meslier'in ütöpik komünizmi, 18. yüzyılın başlarında proletaryanın daha bir sınıf olarak ortaya çıkmasından önce Fransa'da ortaya çıkan toplumsal düşüncenin en devrimci akımıdır.

(*) Geschichte der Philosophie, (Felsefenin Tarihi), Cilt 1, Veb. Verlag, Berlin 1960, s.478-485.

Fransız Materyalizmi ve Kemalistler

Doğu PERİNÇEK

Okuyacağınız makale, Doğu Perinçek'in Kaynak Yayınları'ndan çıkan "Kemalist Devrim-2 Din ve Allah" adlı eserinden alınmıştır.

Fransa'nın aydınlanmacı ve materyalist felsefe akımı, 17. yüzyıl sonlarından başlayarak Büyük Fransız Devrimi'ne kadar devam eder.

Bu akım, toplumsal düzlemde feodal sistemle ve siyasal düzlemde mutlakîyet rejimiyle karşı karşıya gelen, sermayenin ilk birikim dönemindeki genç burjuvaziyi temsil eder; Fransa'da burjuva-demokratik devrimin eşliğinde ortaya çıkmıştır ve düşünce alanında devrimin hazırlayıcısı olmuştur.

Bayle'nin şüpheciligi ile Meslier'nin Materyalizmi ve Ütopik Komünizminden başlayarak, Voltaire, Montesquie ve Condillac'ı; Lamettrie, Diderot, Helvetius ve Holbach'ın Materyalizmini; 18. yüzyılın doğa araştırmacılarını; Rousseau gibi demokratik aydınlanmacıları bu akım içinde düşünebiliriz.

Fransız Aydınlanması ve Materyalizmi, yalnız Fransa'yı değil, Avrupa üzerinden bütün dünyayı etkilemiş, bir anlamda burjuvazinin dünya ölçeğindeki aydınlanma hareketinin öncüsü olmuştur.

Türkiye'nin burjuva-demokratik hareketi de, başlıca düşün kaynağını, denebilir ki Aydınlanma hareketinde bulmuştur. Şinasi ve Namık Kemal'lerin temsil ettiği Genç Osmanlılar ve daha sonra İkinci Meşrutîyet Devrimi'ne önderlik eden Genç Türkler, büyük ölçüde Fransız Materyalizminden ve burjuva devrimci akımından etkilenmiştir. Cumhuriyet Devrimi'nin önderliği de, hem bu hareketin devamı olarak, hem de gerçekleştirdikleri devrimci pratiğin düşünsel ihtiyaçları gereği, Aydınlanma felsefesiyle beslenmiştir. Atatürk, "Biz hepimiz Fransa'nın kültür kaynağından içtik. Ben bile çocukken bir süre bir Fransız mektebine gittim" der. (1) Mustafa Kemal'in Selanik'teki Frerler okulunda öğrenmeye başladığı Fransızca'yla daha genç yaşlarda, D'Alambert, Rousseau, Voltaire, Montesquie, Desmoullens gibi Aydınlanma filozoflarını ve August Comte gibi 19. yüzyıl düşünürlerini öğrendiğini ve tartıştığını çeşitli kaynaklar belirtiyor. (2) Atatürk'ün Çankaya arşivinde bulunan okuduğu kitaplar arasında, Aydınlanma döneminin eserleri önemli bir yer tutuyor. (3)

JEAN MESLIER'İN ETKİSİ

Ütopik Komünistlerden Fransız rahibi Jean Meslier'nin Aklı Selim adlı eserini Atatürk'ün altını çizerek ve notlar düşerek okuduğu görülüyor. Atatürk'ün onayıyla Millî Eğitim Bakanlığı'nın bastığı kitap, halkın anlayacağı bir dille yazılması ve kavratıcılığı nedeniyle "Tanrısızlığın İlmihali" diye biliniyor. Rahip Meslier'nin ölümünden 60 yıl sonra gerçekleşecek Jakoben diktatörlüğü bir "devrim yıldırımına" benzetilecek olursa, Meslier de, bu devrimin haberini veren "şimşek ışıltıları" olarak görülmektedir.

Diyebiliriz ki, Kemalist Devrim'in önderlerini din konusunda en çok etkileyen filozoflar, Jean Meslier ve D'Holbach olmuştur. Meslier'nin Allah'ı ve ilahiyatı cür ve güçlü bir mantıkla çürütmesi, bu etkiyi açıklıyor. Öte yandan kitabın Türkçeye çevrilmiş olması da, ikinci bir etkidir.

Meslier'nin görüşlerini, Atatürk'ün kendi eliyle yazdığı Medenî Bilgiler kitabında buluyoruz. Tanrısız filozofun birçok saptaması, Ortaokullarda okutulan ders kitabına, hemen hemen aynı ifadelerle aktarılmış. Dinlerin başlıca etkenleri, cehalet ve korkudur. İnsan, Allah'ın yarattığı değil, doğanın ürünüdür. Dinler, tahakküm aracıdır. "Hayır ve şer" (iyilik ve kötülük) Allah'tan gelmez. Ahret uydurmaktır. Cehennem inicat edilmesi, fenalığı engellemeyecek derecelerde saçmadır. Sözde mucizeler de saçmadır, kaynakları şüphelidir, kesinlikle kanıtlanamaz. Ahlak ve fazilet için dine gerek yoktur. Tarih öğretir ki, bütün dinler, milletlerin cehaletlerinin yardımıyla, ilahlar tarafından gönderildiğini söyleyen adamlar tarafından kurulmuştur. Yahudilik, Mısır dininden kaynaklanmıştır. Hristiyanlık ve Müslümanlık da, Yahudilikten ve Arabistan'ın eski dininden oluşur.

HOLBACH'IN ETKİSİ

D'Holbach'ın etkisine gelince... 1723-1789 yılları arasında yaşayan bu filozofun Doğanın Sistemi adlı eseri, öyle görülüyor ki, Kemalistlerin din konusundaki görüşlerinin içeriğini belirlemiştir. Medenî Bilgiler kitabının din üzerine görüşleri, sözcüğü sözcüğüne bu kitaptan alınmıştır.

Holbach, Allah kavramının, ilkel insanların doğa olayları karşısında duyduğu korku ve cehaletten doğduğunu açıklar. Dinin kökeni, çoğunluğun korkusu ve azınlığın yalanıdır. Eğer insan hayatında fenalık olmasaydı, Allah düşüncesine de hiçbir zaman ulaşılmayacaktı. Doğa felâketleri, açlık, salgın hastalıklar, bütün bunlar, insanı korku ve kaygıların içine iter. Bu nedenle insan, bilmediği her olay karşısında huzursuzluğa ve korkulara kapılır. Özellikle sel, deprem, volkan patlamaları gibi doğal olaylar karşısında kendisini çaresiz görür. Holbach'a göre, ilkel insan, bilgisizliği temelinde, taşların, ırmakların ve doğal güçlerin maddelerinden ayrı bir ruhları olduğu fantazisini kurnaya başlar. Bunun sonucunda eski yasakoyucular, peygamberler, büyüçüler ve halkın diğer eğitimcileri, kendi çıkarları uğruna halkı aldatmaya ve tanrısal dogmalar yaratmaya başladılar. Holbach'ın bu açıklamaları, aynı sözcüklerle Kemalist ders kitaplarına, örneğin Medenî Bilgiler ve Tarih kitaplarına girmiştir.

Holbach'a göre, insan, yaratılmamıştır, "bir bütün olan" doğanın parçasıdır, doğanın yasalarına tâbidir, aynı zamanda doğada bir özne olarak yer alır. Madde ve hareket sonsuzdan gelir ve sonsuza gider. Doğa ötesi bütün kavramlar, insan hâyalinin ürünüdür. Başka deyişle insan, Allah'ı kendi hayatında yaratmıştır. Aslında insan, "Allaha taparken, kendisine tapar."

18. yüzyılın diğer materyalist filozofları gibi, Holbach'ın Determinizmi de,

dini ve İlahiyatı (Teoloji) hedef alır; dinin bilime aykırılığını vurgular. Doğada her şey zorunlu ve değişmez yasalara göre hareket eder. Bütün olaylar arasında sıkı nedensellik bağı vardır. Bu bağlantılar henüz bütünüyle keşfedilmemiştir. Ancak Allah ve ruh, insanlığın bilmediklerini azaltmaz, tersine yalnızca çoğaltır. Çünkü bizim, gözlemlediğimiz olayların doğal nedenlerini araştırmamızı engellerler. Holbach'ın bu görüşlerini ve din adamlarına karşı öfkeli tavrını aynen Kemalizmin resmî ders kitapları da paylaşırlar.

Holbach, insanoğlunun sefalet ve cehaletinin ana kaynağını Allah inancında görür. Dinler, insana, ataati, rızayı ve nefsi köreltmeyi öğretirler. Vaat ettikleri ödül ise, öteki dünyadır. Oysa Holbach'ın ve Kemalizmin çağdaş ahlakı, bu dünyada mutlu olma hakkını tanımaktadır; cennet öteki dünyada değil, yeryüzündedir.

İnsanların birbirlerini sevmesi ve yardımlaşması için Allaha gerek yoktur. İnsanlar, Allahın yardımı olmadan, "erdem" in ne olduğunu öğrenecek yeteneğe sahiptirler.

Holbach'ın felsefesinde erdem, akıl ve gerçek, doğanın yavrularıdır.

Kemalistler de, Holbach gibi "akılın egemenliğini" savunurlar.

Holbach'a göre, insanın iyi veya kötü olması doğadan gelmez. Sebep, insanın yetersizlikleri, çevresini kuşatan koşullar, özellikle politik koşullardır. Buradan hareketle Holbach, feodal ilişkileri ve mutlakîyetçi devlet iktidarını şiddetle eleştirir. Bu ilişkiler çürümüştür ve sefil kölelik ruhunu yaratmaktadır. Holbach, feodal mülkiyet ile din arasındaki bağlantıyı da kurar, feodal mülkiyete karşıdır. Ona göre, "mülkiyet emeğin ürünüdür." Atatürk, Holbach'ın bu görüşünü de benimsemiş ve aynı sözcüklerle belirtmiştir.

Holbach, köklü bir dönüşümden yandadır, öncelikle özel mülkiyetin özgürleşmesini talep eder, toplumun kurtarıcısı, "milletin en dürüst, en çalışkan, en soylu ve en bilgili kesimi" olan, burjuvazidir. Halkın, İngiliz devrimindeki dinsel bağnazlığı, onda aşağı yukarı tiksinti uyandırmıştır. Halk, "kesinlikle buyuramaz, buna yeteneği yoktur. Çözüm, yetişmiş ve erdemli burjuvaziye eksiksiz özgürlük veren anayasal monarşidedir.

"DEVİRİM EN ÜSTÜN YASADIR"

Yeni toplum yasaları ve eğitimle gerçekleştirilecektir. Holbach'ın yasakoyucuya ve eğitime tanıdığı belirleyici önem, Kemalist Devrim'in önderlerinde de görülür. Yasakoyucu akılcı olmak durumundadır. Montesquie'nün insan aklını "tek insanlık yasası" olarak görmesi, Kemalistleri kuvvetle etkilemiştir. Bütün devrim yasalarının gerekçelerinde bu görüş vurgulanır. Yasaların kaynağı din

olamaz. Biricik kaynak, insan ihtiyacıdır ve bu ihtiyaçları belirleyen insan aklıdır.

Görüldüğü gibi, Fransız İhtilali önderliğinin ve Kemalist devrimcilerin savunduğu ve uyguladığı Jakobenliğin felsefi kökleri, Holbach'a kadar uzanmaktadır. Bu "Aydın Despotluğu", felsefi kanıtlarını, Holbach'ın da hararetle savunduğu Determinizmden alır. Bilindiği gibi Determinizmi, Bacon, Galileo, Descartes, Newton, Lomonsov, Laplace, Spinoza ve başta Holbach olmak üzere 18. yüzyıl Fransız materyalistleri temellendirdiler ve geliştirdiler. Holbach'ın doğa alanındaki Mekanik Materyalizmi ve Determinizmi, toplumların değişiminde Meşrutîyetçi bir uzlaşma olarak belirir. Kemalist Devrim pratiğinin ve düşüncesinin Holbach'ı ve birçok Aydınlanma düşünürünü aştığı yer, burasıdır. Kemalistlere göre, Meşrutîyet çözüm değildir. Cumhuriyetin kurucuları, "Tarihte deterministiz" derken, devrimlerin zorunlu olduğunu saptamış ve hayata geçirmişlerdir. Atatürk'ün Determinizm yorumu açıktır: Devrim, "en üstün yasadır" ve gereklidir.

ROUSSEAU'NUN ETKİSİ

Cumhuriyet'in kurucuları, doğa ve insanın oluşumu konusundaki materyalist görüşleri, Aydınlanma'nın en radikal filozoflarından olan Holbach'tan alırken, siyasal iktidar ve özgürlükler konusundaki düşünce kaynağını, Rousseau da buldu. Başka deyişle, Kemalizmin din ve Allah felsefesi Holbach'tan, siyaset teorisi ise Fransız Devrimi'nden ve özellikle Jan Jacques Rousseau'dandır.

1712-1718 yılları arasında yaşayan Rousseau da, Fransız Aydınlanması'nın düşünürlerindendir. Onun önemli özelliği, Aydınlanma'nın Fransız Devrimi'ne ışık tutan siyaset teorisini inşa etmesidir. Rousseau, denebilir ki, feodal-mutlakîyetçiliğe karşı "halk hükümeti"ni ve cumhuriyeti amaçlayan toplumsal hareketleri en çok etkileyen düşünür olmuştur.

Rousseau'nun Genç Osmanlılar'dan başlayarak ülkemizdeki hürriyet hareketi üzerindeki etkisi derindir. Doğal hukuk teorisinin esaslarını koyduğu ünlü "Toplum Sözleşmesi" kitabı, Yeni Osmanlı hareketinin önde gelenlerinden Ziya Paşa tarafından çevrilmişti. Yeni Osmanlılar, Rousseau'nun düşüncelerini kendi uzlaşmacı görüşlerini haklı çıkaracak yönde yorumladılar.

1919'da başlayan Anadolu İhtilali, meşrutîyet ile devrimci cumhuriyet arasındaki seçimini aslında başından yapmıştı. Kurtuluş Savaşı'nın önderliği, devrimci karakteri gereği, Rousseau'nun Doğal Haklar ve Kuvvetler Birliği teorisini benimsedi. TBMM Hükümetini ve 10 Ocak 1921 Tarihli ilk Anayasayı bu esaslar temelinde hayata geçirdi. Önünde devrimci görevler bulunan Kemalist hareket, meşrutîyet anlamına geldiği için, Montesquie'nün kuvvetler ayrılığı görüşünü bilinçli olarak reddetti.

DİPNOTLAR

- (1) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, III, s.66-67.
- (2) Sina Akşin, Gösteri, sayı 104, Temmuz 1989, s.18; Sami N. Özerdim, Bilinmeyen Atatürk, Varlık Yayınları, İstanbul 1976, s.32, Kinross, Atatürk, Bir Milleti Yeniden Doğuşu, 1966, c.I, s.37.
- (3) Bkz. Gürbüz D. Tüfekçi'nin iki kitabı: Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar-Eski ve Yeni Yazılı Türkçe Kitaplar- ve -Yabancı Dilden Kitaplar-.

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778)
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>

Sağduyu - Tanrısızlığın ilmi hali

Jean MESLIER

Jean Meslier'in "Sağduyu" adlı bütünlüklü bir "din ve Allah reddiyesi" niteliğindeki eserinin geniş bir özetini Bilim ve Ütopya okurlarına sunuyoruz. Özellikle çarpıcı bölümleri almaya çalıştık. Bölümler kendi içlerinde de kısaltılmıştır.

GİRİŞ

Yaratılışı, uyruğunun zihnini karıştırmaya çok uygun mutlak bir hükümdar ile yönetilen bir ülke var. Bu hükümdar, bilinmek, sevmek, itaat edilmek istiyor. Ancak hiçbir zaman kendisini göstermiyor ve her şey hakkında edinilebilen bilgiyi kuşkuyla kılmaya çalışıyor. Hâkimiyet ve saltanatına bağlı kavimler, görünmeyen hükümdarlarının karakteri ve yasaları hakkında sözcülerinin verdiği fikirlerden başka fikirlere sahip değil. Sözcüler bile, hükümdarlarının karakteri ve niyetleri hakkında hiçbir fikre sahip olmadıklarını, bu hükümdara giden yolların geçilmesinin olanaksız olduğunu, niyet ve sıfatının bilinmesinin hiç mümkün olmadığını kabul ediyor. Öte yandan, icra aracı olduklarını söyledikleri efendilerinden çıkan emirler hakkında, bu sözcüler arasında birlik yoktur. İmparatorluğun her ilinde bu emri başka başka ilan ederler. Birbirlerini küçük düşürürler, birbirlerine hileci, sahtekar derler. İlanını görev edindikleri emirler, fermanlar açık değildir. Bu emirler ve fermanlar, uyruğun eğitim ve aydınlanmasına özgüddür, ancak bunlar uyruğun akıl erdiremeyeceği, anlaşılmasız şeylerdir. Gizli hükümdarın yasaları, çevirmenlere, açıklayıcılara muhtaçtır; ancak bunları açıklayanlar, gerçek anlamı hakkında sürekli olarak çekişme halindedir.

Dahası, bunlar kendi kendileriyle de uyumşmuş değildir. Gizli hükümdarlarına dair ettikleri söylentilerin tümü bir çelişki-ler yumağından başka bir şey değildir, hemen yalanlanmayacak hiçbir kelime söylemezler. Bu gizli hükümdarın son derece iyi olduğunu söylerler; oysa onun isteklerinden, emirlerinden şikayet etmeyen kimse yoktur. Sonsuz hâkim olduğu varsayı-lır; oysa yönetiminde her şey mantığa ve sağduyuya aykırıdır. Adaleti övülür; oysa uyruklarının en iyileri genellikle en az yardım ve iyiliğe erişirler. Her şeyi gördüğü, her yerde hazır ve nazır olduğu temin olunur; oysa, bu hazır ve nazırlığın hiçbir şeye yararı olmaz. Düzen ve doğruluk dostu olduğu söylenir; oysa, ülkesinde her şey alt üst olmuş, karışıklık içindedir. Her şeyi o yapar; oysa olaylar, ender olarak tasarılarına uygun görülür. Her şeyi önceden görür, ancak hiçbir şeyin olmasına engel olamaz. Kendisine yapılan saldırı ve tecavüze karşı sabır ve tahammülü yoktur; bununla birlikte herkesi kendisine tecavüz edebilmeye güçlü kılar. Eserlerindeki bilimselliğe hayranlıkla bakılır, oysa çelişki-lerle dolu eserleri kısa ömürlüdür. Sürekli olarak yapmakla, bozmakla, işinden asla memnun kalmaksızın yaptığını onarmakla uğraşır. Her girişiminde, kendi büyüklüğünden ve şanından başka bir amaç yoktur; oysa büyüklüğü ve şanıyla yüceltilmeye hiç ulaşmaz. Yalnızca uyruğunun refahı için çalışır, uyruğu ise çoğunlukla zorunlu ihtiyaçlarından yoksundur. Armağan ve iyiliklerine erişmiş gibi görünenler, genellikle hallerinden en az memnun olanlardır. Bunların hemen tümü, büyüklüğüne

hayran olmaktan ve olgun hikmetini yüceltmekten, iyiliğine tapmaktan, adaletinden korkmaktan, asla itaat etmedikleri emirlerine saygı duymaktan ayrılmadıkları hükümdarlarına karşı aralıksız isyan halinde bulunurlar.

Bu ülke dünyadır; bu hükümdar Allah'tır; vekilleri rahiplerdir; uyruğu insanlardır.

TEOLOJİ YANİ İLAHİYAT NEDİR?

Konusu yalnızca anlaşılmasız şeyler olan bir bilim vardır. Bütün bilimlerin dışında olan bu bilim, duygularımızla, araştırılmayan ve değerlendirilmeyen şeylerle uğraşır. Bu bilime, teoloji (ilahiyat) denir ve bu teoloji, insan aklına sürekli bir hakarettir.

İNSAN NE SOFU DOĞAR NE DİNCİ

Bazı inanç ustaları, Allah fikrinin yaşıya bağlı olduğunu, insanların ana rahminden başlayarak bu Allah düşüncesine sahip olduklarını ve bu düşünceyle doğduklarını ileri sürerler. Her ilke bir hükümdardır; her hüküm tecrübe eseridir; tecrübe ancak duyularımızın çalışmasıyla kazanılır. Bundan şu sonuç çıkar: Dini ilkeler kuşkusuz bir temele dayanmaz ve asla yaşa bağlı değildir. Tanrı düşüncesi ve din ilkeleri kesinlikle doğuştan kazanılmaz. İnsan bunları düşünce halinde taşıyarak ve sahip olarak doğmaz. Sonradan, aile, toplum ve genel çevre bunları kendisine aşılar.

DİN, SAFDİLLİK ÜZERİNE KURULMUŞTUR

Bize, "tanrının sıfatı, sınırlı zekalar için anlaşılabilir içerikte değildir" deniliyor. Bu ilkenin doğal sonucunun şu olması gerekir: Tanrının sıfatı, sınırlı zekaları uğraştırmak için değildir. Oysa din, sınırlı zeka-

ların, sıfatı insanlar tarafından anlaşılmasız bir zatı (yani Allah'ı) asla gözden kaybetmemeleri gerektiğini belirtiyor. Dolayısıyla, pekkâla görülüyor ve anlaşılıyor ki, din, insanların sınırlı zekalarını, anlaşılması kendileri için olanaksız olan bir şeyle meşgul etme sanatıdır.

ALLAH'I SINIRLAMAK MÜMKÜN DEĞİLDİR

Allah sonsuz bir varlıksa, ne bu dünyada, ne ahrette Allah'la insan arasında hiçbir ilişki olamaz; dolayısıyla Allah düşüncesi insanın kafasına hiçbir zaman girmeyecektir. İnsanın bu hayatta olduğundan daha aydın olacağı diğer bir hayatta ahret hayatında) bile, Allah'ın sonsuzluğu, Allah düşüncesiyle insanın sınırlı zekası arasına öyle bir uzaklık koyar ki, insan, ahrette de dünyada olduğundan fazla Allah'a akıl erdiremeyecektir. Bundan, açıkça şu sonuç çıkar: Allah düşüncesi ahrette de insan için bu dünyada olduğundan daha anlaşılır bir şey olmayacaktır.

TÜM DİNLERİN KÖKENİ

Cehalet ve korku... İşte her dinin başlıca iki nedeni. Allah'ın hakkında insanı kuşatan belirsizlik, kendisini dine bağlayan birinci bağımsız nedendir. İnsan gerek maddi, gerek manevi karanlıkta korkar; korkusu ihtiyat olur ve korkmak ihtiyaç halini alır, korkacağı bir şey olmadığında kendisinde bir eksiklik, bir boşluk olduğunu sanır.

DİN, CAHİLLERİ MUCİZEYLE KANDIRIR

Din konusunda insanlar büyük çocuklardır. Bir din ne kadar saçmalık ve mucizelerle dolu olursa, halkın ruhu üzerinde o oranda tahakküm hakkı kazanır. Sofu, bütününe hiçbir sınır koymamak zorunda

olduğuna inanır. Bir şey ya da şeyler ne kadar çok anlaşılmasız olursa, halka o oranda ilahi görünür. Bu şeyler ne kadar az inanılabilir olursa, bunlara inanan sıradan insanlar, o oranda erdem ve üstünlükler olduğunu sanır.

HER DİN TAHAKKÜM İSTEĞİNDEN DOĞMUŞTUR

Kavimlerin ilk yasalarının konusu, halkı egemenlikleri altına almak olmuştur. Bu amaca ulaşmak için en kolay çözüm, onları korkutmak ve muhakemeyi yasaklamak oldu. Bu yasa koyucular, kavimleri dolambaçlı yollardan götürdüler; ta ki, kılavuzlarının amaçlarını anlayamasınlar; bastıkları ve geçtikleri yeri görmesinler diye onları semaya baktırdılar. Yol üzerinde onları masallarla eğlendirdiler. Sözü kısı- sası, çocukları uyutmak ya da susturmak için ninniler söyleyen ve tehditlerde bulunan sütannelerinin yöntemlerini uyguladılar.

ALLAH'IN VARLIĞI KANITLANMAMIŞTIR

Bütün insanların bilgisi az çok aydınlandı ve olgunlaştı. Bilmem hangi uğursuzluk eseri olarak, Allah'a ait bilgi hiçbir zaman aydınlanmadı. En uygar milletler, en derin düşünürler bu konuda en vahşi milletlerle ve en cahil hödüklerle aynı düzeydedir. Hatta meseleye yakından bakılırsa, Allah'a ait bilginin, birtakım kuruntuların, belirsizliklerin etkisiyle daha çok karartıldığı görülür. Şimdiye kadar her din ancak, "mantık"ta iddiayı kanıt kabul etme hatası üzerine kurulmuştur: Bedavadan varsayar ve sonradan ürettiği varsayımlarla kanıtlar!

"ALLAH BİR RUHTUR" DEMEK, HİÇBİR ŞEY SÖYLEMEMEK, HİÇBİR ANLAM İFADE ETMEMEKTİR

Bütün cahiller gibi, vahşiler, acemilikleri gerçek nedenlerini belirlemelerine engel olan bütün eserleri cinlere atfederler. Bir vahşiye, saatini işleyen şeyin ne olduğunu sorunuz, size cevap olarak "bir cin" (bir ruh) diyecektir. Hocalarımıza dünyayı yürüten şeyin ne olduğunu sorunuz; size vereceği cevap, "bir ruh" (bir cin) olacaktır.

HER VARLIK MADDENİN BAĞRINDAN ÇIKMIŞTIR

Bütün varlıkları, varlığı bütün duyuları- mızla sabit olan, her an eserlerini duyduğumuz, iş yaptığını, hareket ettiğini gördüğümüz maddenin bağrından çıkarmak; eşyanın oluşmasını bilinmeyen bir kuvvete, bizzat kendisinde bulunmayan bir şeyi kendi kendisinden çıkaramayan ve kendisine verilen ruhani cevherin hiçbir şeyi harekete geçirmeye yetenekli olmadığı ruhani bir varlığa atfetmekten ve yüklemekten daha doğal ve daha anlaşılabilir değil midir? Bir ruhun madde üzerine etkisi hakkında bize verilmeye çalışılan düşüncenin hiçbir şey ifade etmediği, ya da modeli olmayan bir düşünceyi ifade ettiği kadar, hiçbir şey açık değildir.

ALLAH NEDİR?

Bir Allah'ın varlığını sarsmak için, bir ilahiyatçıya, Allah'tan söz etmesi için ricada bulunmaktan başka bir şey gerekmez. Allah hakkında bir kelime söyler söylemez, en küçük düşünce bize gösterir

ki, sözlerinin, Allah'ına atfettiği sağlam esaslarla birleştirilmesi mümkün değildir. Bu durumda Allah nedir: Doğanın görünmeyen gücünü ifade etmek için üretilmiş soyut bir kelimedir. Ya da, ne genişliği ne uzunluğu ne derinliği olan matematiksel noktadır. Bir filozof, ilahiyatçılardan söz ederken büyük bir zihin açıklığıyla şöyle demiştir: "İlahiyatçılar Arşimet'in bilinen meselesinin çözümünü bulmuşlardır: Dünyayı manivela ile hareket ettirmek için gökyüzünde bir dayanak noktası."

İLAHİYATIN DİKKAT ÇEKEN ÇELİŞKİLERİ

Din; mekânsız olmakla birlikte sonsuz olan, genişliğiyle her yeri dolduran, arzunu hiçbir zaman uygulamayan, son derece iyi olan ve bununla birlikte hep hoşnutsuzlar meydana getiren, düzeni seven ve bununla birlikte yönetiminde kargaşa hüküm süren bir zatın önünde diz çöktürür. İlahiyatın "Allah"ı nedir, şimdi düşünelim.

ALLAH'IN SONSUZLUĞUNUN VE İLAHİ İÇYÜZÜNÜN BİLİNMESİNİN İMKANSIZLIĞI TANRISIZLIĞA NEDEN OLUR VE BUNU HAKLI KILAR

"Allah'ın sıfatını anlamak insan aklının iktidarı içinde değildir" iddiasında bulunmak, Allah'ın insanlar için yapılmamış olduğunu (yani Allah'ın, insanlarla hiçbir ilişkisi olmadığını) teslim etmektir. Eğer Allah'ta her şeyin sonsuz olduğu temin olunursa, onunla yarattıkları arasında hiçbir ilişki olmayacağı itiraf edilmiş olur. Allah sonsuzdur demek, Allah'ı insan için hiçe çevirmektir. Ya da en azından, onu insan için yetersiz kılmaktır.

Bize denilecek ki, "Allah insanı akıllı yarattı. Ancak onu her şeyi bilir olarak yaratmadı". Bundan şu sonuç çıkar: Allah insana tanrıların içyüzünü anlayacak ölçüde geniş yetiler vermedi. Bu durumda sabit olur ki, Allah insanlar tarafından ne bilindi, ne de bunu istedi. İş böyle olunca, bu yaratılışları yüzünden tanrıların içeriği hakkında bir fikir edinmek olanaksızlığı içindeki yaratıklara kızmaya, gücenmeye, Allah'ın ne hakkı vardır!

Kişisel yaratılışı gereği olarak bilemediği, tanıyamayacağı bir şeyi bilemediğinden, tanımadığından dolayı, bir tanrıtanımazı, yani bir Allah'ın varlığını kabul etmeyen kimseyi cezalandırmış olsaydı, Allah hiç kuşkusuz zorbalardan en haksızı ve en tuhafı olurdu.

ALLAH'A İNANMAK HIÇ İNANMAMAKTAN NE DAHA EMİNDİR, NE DE DAHA AZ CANİYANE

İlahiyatçıların düşünce, yargılama ve akıl yürütme tarzı pek tuhaf değil midir? Korkunç hayaletler üretirler, onları çelişkilerden oluştururlar. Sonra da emin yolun, bizzat icat ettikleri bu hayaletlerin varlığından kuşkulandırmamak olduğunu söylerler! Bu yol izlenince, inanılması inanılmamasından daha güvenilir olmayan hiçbir saçmalık bulunmaz.

Bütün çocuklar tanrıtanımazdır, Allah hakkında hiçbir fikirleri yoktur; bu durumda bu cehaletleri nedeniyle çocuklar suçludur? Çocukların Allah'a inanma zorunluluğu hangi yaşta başlar? Ergenlik yaşında diyeceksiniz. Bu yaş ne zaman başlamalıdır? Bundan başka, en derin ilahiyatçılar, hocalar, papazlar, hahamlar tanrının içyüzü meselesinde yaya kalır ve bu konuda bir şey bilmekle iftihar edemezken, dünyanın halkı, kadınlar, işçiler, sözün ki-

Din ve bilimin çatışması Avrupa'da bütün bir ortaçağ boyunca sürdü. Karanlık çağlardan çıkışta aydınlanmacı biliminsanlarının rolü büyüktür. Giordano Bruno (solda) engizisyonunda yargılandı ve yakılarak ölüme mahkum edildi. Galileo Galilei ise ileri yaşlarda engizisyonun pençesine düştü ve zorla fikirlerinden vazgeçmesi istendi.

sası bütün insan kitlelerini oluşturanlar, bu noktada hangi fikre sahip olabilirler.

DOĞAL HARİKALAR, DOĞAL NEDENLERLE AÇIKLANIR

"Bir Allah olmaksızın doğanın açıklanması mümkün değildir" diyorsunuz. Bu, pek az anladığımız her şeyi açıklamak için hiç anlamadığımız bir nedene, bir etkene ihtiyacınız var demektir. Siz karanlık olan bir şeyi, karanlığı iki katına çıkararak görmek ve seçmek iddiasında bulunuyorsunuz. Düşümleri çoğaltarak, bir düşümü çözdüğünüzü sanıyorsunuz.

DÜNYA YARATILMAMIŞTIR VE MADDE KENDİ KENDİNE HAREKET EDER

Bize gururlanarak, "sahipsiz eser yoktur" diyorlar. Her dakika, dünyanın kendi kendine oluştuğunu tekrarlıyorlar. Ancak, evren bir etkendir, asla bir sonuç değildir. Bir sanatla yapılmış uydurma bir şey değildir. O asla yoktan var edilmemiştir. Dünya hep var olmuştur; varlığı zorunlu ve gerekli bir varlıktır. Etenki kendisindedir. Kendi kendisinin yaratıcısıdır. İçyüzü hareket etmek ve oluşturmak olan doğa, gözlerinizin önünde yaptığı gibi, görevini yapmak için yürürlükte bulunmayan ve kendisinden daha fazla bilinmeyen bir harekete geçiriciye, iticiye muhtaç değildir. Madde, kendi enerjisiyle, bir tür heterojenliğin zorunlu sonucu olarak, hareket eder. Hareketlerin ya da eylem ve etkilerin çeşitliliği, maddelerin çeşitliliğini oluşturur. Varlıkları birbirlerinden ancak organlarınıza ulaştırdıkları izlenim ya da hareketler sayesinde ayırır ve seçeriz.

Görüyorsunuz ki, doğada her şey hareket halindedir ve siz, doğanın esasında ölü ve enerjisiz olduğunu iddia ediyorsunuz. Esasen hareket eden ve aktif olan bu toplumun bir hareket ettiriciye muhtaç olduğunu sanıyorsunuz. Pekâlâ, bu hareket ettirici nedir?

Bir ruhtur. Yani kesinlikle anlaşılmaz ve çelişkili bir varlık. Bunun üzerine size diyeceğim ki, maddenin bizzat ve kendi kendine hareket ettiği sonucunu çıkarınız; ve doğaya bir hareket vermek için gerekli hiçbir şeye sahip olmayan o ruhani hareket ettiricinizden söz etmeyi bırakınız; beyhude geçmişlerinizden dönünüz; hayali bir dünyadan çıkınız; gerçekliğin varlığıyla var olan gerçek bir dünyaya giriniz; tali nedenlere özen atfediniz; gözlerinizle gördüğünüz bütün eserleri oluşturmak için doğanın muhtaç olmadığı başlangıç nedenlerini tanrıbilimcilere bırakınız!

İNSANIN VARLIĞI, HIÇBİR ŞEKİLDE ALLAH'IN VARLIĞINI KANITLAMAZ

İnsan makinesinin bana, akıl durdurucu, şaşkınlık verici görüldüğünü kabul ederim. Ancak, madem insan doğanın içinde mevcuttur; doğanın oluşumu kuvvetlerin üstündedir demekle kendimi haklı görmem. Şunu da eklerim ki, bana bunu açıklamak için, ne gözleri, ne ayakları, ne elleri, ne başı, ne akciğerleri, ne bir ağız ve ne bir nefesi bulunan soyut bir ruhun biraz çamur alarak ve üzerine üfleterek insanı yaptığı söylendiğinde, insan makinesinin bu şekilde oluşumunu aklım hiç almaz.

Görüyorum ki, bu çok şaşılacak makine bozulmaya açıktır. Görüyorum ki, makine bozulunca, şaşırtıcı aklı da bozuluyor ve perişan oluyor, bazen tümüyle yok oluyor. Bundan şu sonucu çıkarıyorum: İnsan akıllı, insan vücudunun maddi organlarının bir dizi durum ve kuralına bağlıdır ve insanın akıllı olmasından Allah'ın da akıllı olması sonucunu çıkarmak gerekmez. Nitekim, insanın maddi olmasından Allah'ın da maddi olması sonucu çıkarılmıyor.

İnsanın kötülükçülüğünden, yaratığı olduğu Allah'ın kötülükçülüğü sonucunu çıkarmak ne kadar olağan değilse, insanın zeki olması da, Allah'ın zeki olduğunu ka-

nıtlamaya o kadar az elverişlidir. İlahiyatçılar, işi nasıl tutarlarsa tutsunlar, Allah hep; eserleri kendisini inkâr eden ya da bu eserler aracılığıyla kendisi hakkında bir hüküm vermek olanaksız olan bir etken olacaktır. İyilik, olgunluk ve hâkimiyetlerle dolu olduğu, rahman, rahim, alim, hâkim olduğu söylenen bir etkenden, hep kötülüğün, eksikliklerin, deliliklerin oluştuğunu göreceğiz.

EVRENİN DÜZENİ DE BİR ALLAH'IN VARLIĞINI KANITLAMAZ

Doğada bir düzen, bir intizam görülünce bundan şaşkınlığa düşmek, bir şeyin var olabileceğine şaşmaktır; bizzat kendi kendisinin varlığına şaşırması olmaktadır. Bir mevcut için düzen olan, diğer bir mevcut için düzensizliktir, biri için huzur ve güvenlik olan, başkası için ızdırap ve karışıklıktır. Engel ve cezayla karşılaşmaksızın her şeyi karşıladıkları zaman zararlı olan yaratıklar, her şeyi yolunda, her şeyi düzenli bulurlar. Kötülük yaparken rahatsız edildiklerinde, muzırlar ve kötüler, tersine, her şeyi karışıklık ve düzensizlik içinde görürler.

Doğanın yaratıcısı ve hareket ettirenin Allah olduğu varsayılsa, yine, Allah için doğada hiçbir düzensizlik, hiçbir karışıklık mevcut olmazdı. Yapacağı etkilerin tümü, Allah'ın bunlara vereceği özelliklere, içrikilere ve zorlamalara göre, eylemi yerine getirmeleri zorunlu olmaz mıydı? Eğer eşyanın akışı, alışkanlığını değiştirseydi, "sünnetullah" (Allah'ın koyduğu düzen), "değişmez" olmazdı. Allah'ın varlığının, zekasının, kudretinin ve iyiliğinin en inandırıcı kanıtı sayılan dünya düzeni yalanlandı; Allah'ın varlığından kuşkuya düşüldü, ya da en azından, Allah sebatızsızlıkla, acizle ve eşyayı ilk düzenlemesi sırasında sezgi ve beceri eksikliğiyle suçlandı. Yaptığı, hazırladığı ya da eylem ve harekete geçirdiği unsurları, araçları seçmek-

Jean Meslier'nin eserindeki tezler

Jean Meslier'nin kitabındaki konu başlıklarının tümünü, eserin kapsamının anlaşılması amacıyla okurlarımıza sunuyoruz.

- Teoloji, yani ilahiyat nedir?
- İnsan ne safı doğar ne dinci.
- Bir allaha inanmak gereksizdir. En doğrusu onu hiç düşünmemektir.
- Din, ebedilik üzerine kurulmuştur.
- Her din bir saçmalaktır.
- Allah'ın sınırlamak mümkün değildir.
- Hırsızın kökeni.
- Tüm dinlerin kökeni.
- Din aracılığıyla, şarlatanlar, insanların deliliklerinden yararlanırlar.
- Din, cahilleri müzikle kandırır.
- Ahmak ve barbar büyüklük olmasaydı din olmazdı.
- Her din tahakküm isteğinden doğmuştur.
- Her dine esas hizmet veren şey, kışkulu şeylerin en kışkulu olanıdır.
- Allah'ın varlığı hakkında kanaat edinmek mümkün değildir.
- Allah'ın varlığı kanıtlanmamıştır.
- "Allah bir ruhtur" demek, hiçbir şey söylememek, hiçbir anlam ifade etmemektir.
- Ruhaniyet bir ham hayaldir.
- Her varlık maddenin bağrından çıkmıştır.
- Yeni ilahiyatın metafizik Allahı nedir?
- Güneşe tapmak, bir ruha tapmaktan daha az akla aykırıdır.
- Bir ruh-Allah, irade kullanamaz ve ıradada bulunamaz.
- Allah nedir?
- İlahiyatın dikkat çeken çelişkileri.
- Allah'a tapmak bir mevhuma tapmaktır.
- Allah'ın sonsuzluğunun ve ilahi içyüzünün bilinmesinin imkansızlığı tanrısızlığa neden olur ve bunu haklı kılar.
- Allah'a inanmak hiç inanmamaktan ne daha emindir, ne de daha az caniyane.
- Allah'a inanmak, otomatik bir çocukluk alışkanlığıdır.
- Bu itikat, babalardan çocuklara genetik olarak geçerek yerleşmiş batıl bir inanıştır.
- Batıl inanışların kaynağı.
- Batıl inanışlar nasıl yayılır ve kökleşir?
- Henüz muhakemede bulunmaya güçsüz oldukları bir yaşta eğitilmelerdi, zamanımız ilahiyatının ilkelerine insanlar asla inanmazdı.
- Doğadaki harikalar, Allah'ın varlığını kanıtlamaz.

- Doğal harikalar, doğal nedenlerle açıklanır.
- Dünya yaratılmamıştır ve madde kendi kendine hareket eder.
- Hareketin maddenin kendisinde var olduğunu ve dolayısıyla ruhani bir hareket ettirici varsaymak gereksizliğinin öteki kanıtları.
- İnsanın varlığı, hiçbir şekilde Allah'ın varlığını kanıtlamaz.
- Evrenin düzeni de bir Allah'ın varlığını kanıtlamaz.
- Soyut bir ruh zeki olamaz ve bir ilahi zekaya tapmak hem bir hayaldir.
- Teolojinin Allah'ına verdiği bütün nitelik, yine teolojinin Allah'ta varsaydığı içiçe aykındır.
- Yaratılışın konusu ve amacı insan türüdür demek saçmadır.
- Ne Allah insan için yaratmıştır, ne insan Allah için.
- Evrenin oluşumundaki amacın insanın mutluluğu olduğu doğru değildir.
- Allah'ın lütfü denilen şey boş bir kelimedendir ibarettir.
- Bu sözde Allah lütfü dünyayı iyileştirmek çok bozmakla meşgul ve insanın dostu olmaktan çok düşmanındır.
- Hayır, dünya zeki bir varlık tarafından yönetilmez.
- Allah değişmez olarak tanınmaz.
- İyilikler ve kötülükler doğanın zorunlu nedenleri ve eserleridir. Bunda hiçbir şeyi değiştirmeyen Allah, ne Allah'tır?
- Bu hayatın zorluklarına karşı dini tesellilerin boşluğu.
- Bir cennet, bir ahiret umudu hayaldir, hayal ürününden başka bir şey değildir.
- Daha az hayali olmayan saçma fikirler.
- İlahiyatçı Allah'ın insanlığın eksiklerini kurtarmaya boşuna çalışıyor: Ya Allah özgür değildir ya da iyi olmaktan çok kötüdür.
- Bir tanrısal lütfü, sonsuz iyi ve kudreti bir Allah'a anılamaz.
- İlahiyat, Allah'ından bir delilik, bir adaletsizlik, bir kötülük ve gaddarlık itirazı, alabildiğine düşmanlık, kin ve nefret dolu bir varlık yapmaktır.
- Her din, tanrısalıktan, alçakça ve akılsızca korkma duygusu vermeye çalışır.
- Gerçek din ile en karanlık, en alçakça hırsızlar arasında bir fark yoktur.
- Tanrıbiliminin Allah hakkında verdiği düşüncelere göre Allah'ı sevmek mümkün değildir.
- Cehennemin sürekli ceza ve eziyet

- inancını ıcat etmekte, ilahiyatçılar, Allah'larından, ilkinlecek ve insanların en kötüsünden daha kötü, ahlak bozucu, amaçsız ve yalnızca keyfi için zalim bir zorba yapmışlardır.
- İlahiyat acık bir çelişkiler zincirinden başka bir şey değildir.
- Allah'ın sözde sanat eserleri, ilahiyatın yüceliği denilen şeyi asla kanıtlamaz.
- Allah'ın yüceliği, meleklerin ve saf ruhların yaratılması kıldasında da daha çok görülmektedir.
- İlahiyet, Allah'ının her şeye yeten kudretinden söz eder ve onu hep aciz gösterir.
- Yeryüzünün bütün din sistemlerine göre, Allah'ın, mevcurlarının en maymun istahisi, en mekul olmayanı, en budalası olması gerekir.
- Kötülük Allah'tan gelmez demek saçmadır.
- Allah'a atfedilen her şeyi bilmek, Allah'ın cezalandıracağı suçlu insanlara, tanrısallığın gaddarlığından şikayet etmelerini verir.
- İlk günah ve şeytan hakkında dini hikayelerin saçmalığı.
- Şeytan da dinler gibi rahipleri zengin etmek için ıcat edilmiştir.
- Allah insanı doğuştan hata yapmaz nitelikte yaratmadıysa cezalandırmaya hakkı yoktur.
- Tanrının isteği insan için tanrısal bir ırdır, insanın bu sırrı inceleme ve bu konuda karar verme hakkı yoktur demek saçmadır.
- İyiler, kötüler, masumlar, suçlular üzerine ayırmaksızın bela ve sıkıntı düşüren bir varlığı adalet ve iyilik Allah'ı olarak adlandırmak saçmadır; felaketlerinin tek nedeninin kucağında, felaketleriyle avunmalarını insanlardan istemek pek gariptir.
- Yasaklamaya muktedir olduğu hataları suçlayan ve cezalandıran bir Allah, benliğinde budalalıkla zulmü birleştiren bir delidir.
- İnsan iradesi bir ham hayaldir.
- İnsan iradesinin (Tanrı tarafından insana bırakılmış irade) var olmasından, toplumun kötü adamları cezalandırmaya hakkı olmadığı sonucu çıkarılmamalıdır.
- İnsan iradesine gösterilen kanıtların reddi.
- Eğer olsaydı, Allah da özgür ve özerk olmazdı; bütün dinlerin yararsızlığı işte bundandır.
- Bizzat teolojinin ilkelerine göre, insan tek bir an bile özgür değildir.
- Her kötülük, her bozukluk, her günah

- ancak Allah'a atfedebilir; dolayısıyla Allah'ın cezalandırma ve ödüllendirme hakkı yoktur.
- İnsanların yakarışları, Allah'ın yöneltminden hoşnut olmadıklarını kanıtlar.
- Bu dünyanın zulüm ve sefaletlerinin başka bir alemde (ahirette) onarılacağı, boş bir inanç, abes bir varsayımdır.
- İlahiyat, ancak, Allah'ına güçlülük hakkı yani bütün haklara tecavüz hakkı vererek ya da insanlara ahmakça bir itaat emrederek, Allah tarafından izin verilen kötülüğü ve adaletsizlikleri haklı gösterir.
- İnci'de "Yehova"ya atfedilen sürekli kurtarma ve imhalar hep zalim ve barbar bir tanrı gerektiren tuhaf ve gülünç uydurmalardır.
- Çocuklarını ancak mutsuz etmek için dünyaya getiren bir kimsese sevecen, cömert ve adil bir baba denilebilir mi?
- İnsanların bütün yaşamı ve ve dünyada olup biten her şey, insan özgürlüğü ve vücudu olduğu öne sürülen bir Allah'ın iyiliği ve adaleti aleyhinde kanıtlar.
- Tanrının yaratma gücü ya da tanrının lütfü denilen şeye minnettar olmamız gerektiği doğru değildir.
- "İnsan, yaratıcı kudretin sevgili çocuğudur, Allah'ın gözdesidir, masalsinin tek amacıdır, doğanın kralıdır" iddiasında bulunmak, bir deliliktir.
- İnsanla hayvanları karşılaştırma.
- Dünyada zorbalardan daha iğrenç hayvan yoktur.
- İnsanın kusursuzluğunun reddi.
- Dünyada Allah'ın nimet ve ihsanından başka bir şey görmemek ve bu dünyanın özellikle insan için yaratılmış olduğuna inanmak budalalıktır.
- Ruh nedir? Kimse bundan haberi yoktur. Bu ruh, maddeden başka bir cevherden olsaydı, bunların birleştirilmesi mümkün olmazdı.
- Bir ruhun varlığı saçma bir varsayımdır. Ölmek bir ruhun varlığı, daha saçma bir varsayımdır.
- Apatiktir ki, insan tümüyle ölü, yani insanın ölümü tam ve kesindir.
- Ruhun maneviyatına karşı itiraz kabul etmez kanıtlar.
- İlahiyatçıların hep sığındığı doğaüstü nedenlerin saçmalığı.
- Materyalizmin, insan türü için onur bozucu olduğu doğru değildir.
- Ahiret hayatı dini inancı, ancak hakim saflığı aracılığıyla, bunu sömürenler için yararlıdır.
- Ahiret hayatı inanışının avutuculuğu gerçeğe aykındır. Avutucu olsa bile, bur-

te aldanmış olmakla Allah'ı suçlamakta, insan haklı olurdu. Eğer dünyanın düzeni tanrısallık sıfatının gücünü ve sezgisini kanıtlasaydı, düzensizlik de tanrısallığın zaafını, kararsızlığını, alılgılığını kanıtlardı. Diyorsunuz ki; Allah her tarafta vardır. Onsuz hiçbir şey yapılmaz, "Onsuz bir sinek bile kanadını kıpırdatamaz", her şeyi genişliğiyle doldurur, Allah hareket ettirici olmasa madde hiçbir eylem ve etki yapamaz. Ancak bu durumda, teslim ediyorsunuz ki, Allah'ın kanışıklık etkenidir, doğayı bozan O'dur, karışıklığın babasıdır; insanda vardır ve insan günah işlediğinde insanı kışkırtan O'dur. Eğer Allah her yerde mevcut ise, Allah bendedir, benimle eylem yapar, benimle birlikte aldanır, benimle birlikte Allah'ı gücendirir, benimle birlikte Allah'ın varlığını reddeder ve bir Allah'ın varlığı fikrini çürütür. Ey dinciler, ey tanrıbilimciler! Allah'tan söz ettiğiniz zaman ne yaptığınızı, ne söylediğinizi asla farkında olmuyorsunuz.

YARATILIŞIN KONUSU VE AMACI İNSAN TÜRÜDÜR DEMEK SAÇMADIR

Kendi üstünlüğünün tutkunu olan in-

san sanıyor ki, Allah, evreni yaratırken konu ve amaç olarak insan türünü almıştır. Bu kadar yanıltıcı bir görüş ne üzerine oturtuluyor? Bize yanıt olarak, "Şunun üzerine: İlahiyatı anlamaya ve ona layık olan bağlılığı sunmaya yetenekli bir zekaya erişmiş olan tek varlık insandır" diyorlar. Bizi temin (!) ediyorlar ki, Allah dünyayı ancak kendi şan ve şerefi için yarattı ve planına insan türünün dahil olması gerekti, ta ki, eserlerine hayran olan ve kendisini yücelten bir kimse bulunsun! Ancak bu hükümlere göre, Allah, hedefini açık bir şekilde yitirmiş değil midir?

1. Bizzat sizin fikir ve kanaatinize göre, insan her zaman Allah'ın bilmen tam bir olanaksızlığı ve Allah'ın içyüzü hakkında hiç yenilmeyen bir cehalet içinde bulunacaktır.

2. Hiçbir benzeri bulunmayan bir varlık için şan ve şerefin hiçbir karar ve etkisi olamaz. Şan ve şeref, kendi üstünlüğünü başkalarının üstünlüğüyle karşılaştırmaktan hasıl olur.

3. Eğer Allah esasen mutluya kendi kendisine yeter ve her şeyden gönlü tok ise, aciz yaratıkların kendisine

ibadet sunmalarına ne ihtiyacı vardır?

4. Bütün mesaisiyle birlikte Allah hiç yüceltilmemiştir. Tersine dünyanın bütün dinleri onu saldırgan, isyan hedefi olarak göstermektedir. Bütün dinlerin konusu, günahkâr, nankör ve asi insan ile öfkeli Allah'ın arasını bulmaktır.

EVRENİN OLUŞUMUNDAKİ AMACIN İNSANIN MUTLULUĞU OLDUĞU DOĞRU DEĞİLDİR

Evreni ıcat ederken, Allah'ın insanı mutlu etmekten başka bir amaç gütmeyişi iddia ederler. Ancak, özellikle kendisi için yapılmış ve her şeye gücü yeterli Allah tarafından yönetilmekte olan bir alemde, insan, gerçekten mutlu mudur? Tasarrufları kalıcı mıdır? Hazırları acılarla karışık değil midir? Durumlarından hoşnut olanlar çok mudur? İnsan türü maddi ve manevi sürekli dert ve felaketlerin kurbanı değil midir? Yaratıcının sanatının şaheseri olarak gösterilen insan vücudu makinesinin bin tarzda bozulması yok mudur? Bize, ikide bir duran ve bir süre sonra kendiliğinden bozulup kırılabilecek olan karmaşık bir makine sunan bir makinecinin ustalığı-

na hayran olur muyuz?

ALLAH'IN LÜTFÜ DENİLEN ŞEY BOŞ BİR KELİMEDEN İBARETTİR

Zayıf yaratıkların ihtiyaçlarını sağlayarak, tanrısallık gösterisiyle bonkörlik etmeye özen göstermeye Allah'ın lütfü denir; ancak insan gözüni açar açmaz Allah'ın kimseyle ilgilenmediğini görür. Allah'ın lütfü ve iyiliği, bu dünyada oturanların büyük çoğunluğu için tümüyle uykudadır. İnsanların mutlu diye adlandırdığı çok küçük bir miktarda karşılık, çok büyük bir mutsuzlar kabile baskı altında inlemekte ve yoksulluk içinde sararıp solmaktadır. Tımtırlı sözler ve övünmeyle, hocalar, Allah'ın iyiliklerini, bonkörliklerini açıklarken ve Allah'ın iyiliğine güvenmemizi isterken, ani felaketlerin huzurunda, bu aynı hocaların, "Allah'ın lütfü insanların beyhude projeleriyle eğleniyor, isteklerini alt üst ediyor, insanların çok çalışmasına gülüyor, insanların olgun zihinlerini çelmekten zevk alıyor" diye bayağı bir şekilde sızlandıkları görülmüyor mu? Pekli, insan türüyle alay eden, insan türüyle eğlenen bir Allah'ın lütfuna nasıl güven-

şünebiliriz?

**İLÂHİYATÇI ALLAH'INI
İNSANLIĞIN EKSİKLERİNDEN
KURTARMAYA BOŞUNA
ÇALIŞIYOR: YA ALLAH
ÖZGÜR DEĞİLDİR YA DA İYİ
OLMAKTAN ÇOK KÖTÜDÜR**

Dünyanın büyük kusurları olması zorunluysa, insanı hiç mutlu edemeyecek bir âlemi yaratmamak, iyilikçi yüce bir Allah'ın yaratılışına daha uygun olmak gerekirdi. Sizin dediğinize göre, âlemi yaratmadan önce Allah, ezeli ve ebedi olarak mutlu idiyse, âlemi yaratmaksızın mutlu olmaya devam edebilirdi. İnsanın acı ve sıkıntı çekmesi neden gereksin? İnsanın varlığı neden gereksin? Onun varlığının Allah için ne önemi vardır? Hiç önemi yok mudur? Ya da biraz önemi var mıdır? Eğer insanın varlığı Allah için hiç yararlı ya da gerekli değilse, Allah onu neden yoklukta bırakmadı?

Eğer insanın varlığı Allah'ın şan ve büyüklüğü için gerekliyse, Allah insana muhtaçtı; insan var olmadan önce kendisi için bir eksiklik vardı demektir! İddianıza göre, o her şeyden ve herkesten gözü toktur. O halde insanları niçin yapıyor? Sizin iddianıza göre, Allah insanları mutlu etmek için her şeye sahiptir. Pekâlâ, niçin insanları mutlu etmiyor? İyi olupaktan çok kötü olduğu sonucunu çıkarınız. Ya da, başka türlü yapmayarak, yapmış olduğunu yapmaya zorunlu olduğunu kabul ediniz. Bununla birlikte Allah'ınızın özerk olduğunu, özgür olduğunu temin ediyorsunuz. Yine bu âlemin diğer cansız varlıkları gibi, zaman içinde kudretini uygulamaya başlamakla ve zaman içinde buna son vermekle birlikte, Allah'ın değişmez olduğunu da söylüyorsunuz. Ey ilahiyatçılar! Allah'ınızı insanın eksiklerindan kurtarmak için boşuna çabalar harcadınız. Yine bu Allah'ta "insan kulağı"ndan bir parça kalmıştır.

**BİR TANRISAL LÜTÜFA,
SONSUZ İYİ VE KUDRETİLİ
BİR ALLAH'A İNANILMAZ**

İlahiyatçılara göre, bu dünyanın keder ve acıları, suç işleyen insanların ilahiyat katından üzerlerine çektikleri ve hak ettikleri cezalardır. Ancak insanlar niçin suçludur? Eğer Allah her şeye kadir ise, “Bu dünyada her şey düzen ve intizam üzerine bulunsun, bütün uyruğum, iyi, masum, her kusurdan ve günahattan arınmış olsun, mutlu olsun” demek, onun için “Her şey olsun!” demekten daha mı masraflıdır? Daha çok mı zahmetlidir? Bu kadar mutlak güçlü olan Allah’ın, eserini noksan ve kusurdan arınmış olarak vücuda getirmesi, bu kadar kusurlu, bu kadar kötü yapmasından daha mı zordur?

Din bize bir cehennemden, yani Allah'ın sonsuz kerem, lütuf ve iyiliğine rağmen, insanların pek çoğu için sonsuz ızdırırlar sakladığı mahpesten, sonsuz acıla veren cehennemden söz ediyor. Dolayısıyla, insanları bu dünyada pek mutsuz kıldıktan sonra, Allah'ın onları ahrette daha çok mutsuz kılabileceğini dolayılı olarak anlatıyor. Bu duruma karşı, "O zaman da, Allah'ın iyiliği yerine adaleti geçer" diyerek işin içinden çıkıyorlar. Ancak bir büyük ki, en korkunç eziyete yer verir, o sonsuz değildir, sonsuz bir iyilik değildir. Öte yandan sonsuz kötü olan bir Allah'a, değişmez bir varlık gözüyle bakılabilir mi? Merhametsiz bir kahır ve gazapla dolu olan ve bir adı da kahhar (batırıcı, yok edici) olan bir Allah, kendisinde, merhametin, ayırt etmeksizin herkesi korumanın (rahmanülrahimliğın) ve iyiliğin gölgesi

olsun bulunabilen bir Allah mıdır?

**İLAHİYAT, ALLAH'INDAN BİR
DELİLİK, BİR ADALETSİZLİK,
BİR KÖTÜLÜK VE GADDARLIK
İFRİTİ, ALABİLDİĞİNE
DÜŞMANLIK, KIN VE NEFRET
DOLU BİR VARLIK
YAPMAKTADIR**

Yeni ilahiyatın bize verdiği bilgiye göre açıkça görünür ki, Allah, insanların çoğunu, ancak sonsuza kadar azarlamaya uğramak tehlikesine düşürmek amacıyla yaratmıştır. Bu dünyada, tavır ve hareketleri kendilerine ahrette sonsuz cezalar çektirebilecek insanlar yaratmaktansa duyulu canlıları hiç yaratmamak, büyüklüğe, akla, insafa, hakka daha uygun olmaz mıydı? Tek bir insan yaratacak ve sonra onu lanete uğramak tehlikesine uğratacak kadar bölücü bir Allah'ın, olgun bir zat olarak değil, bir haksızlık, adaletsizlik, kötülük ve kıyıcılık ifriti olarak dikkate alınması gerekir. Eksiksiz, olgun bir Allah oluşturmaktan çok uzak olarak, ilahiyatçılar, varlıkların en mükemmel olmayanını vücuda getirmişlerdir.

**TANRIBİLİMİNİN ALLAH
HAKKINDA VERDİĞİ
DÜŞÜNCELERE GÖRE
ALLAH'I SEVMEK
MÜMKÜN DEĞİLDİR**

Eğer Allah hakkında fikirlerimi teolojiden, yani tanrıbiliminden çıkarırsam, Allah bana en çok, sevgiyi reddeden, tiksinti ve iğrenmeye yol açan karakteriyle görünür. Bize, Allahların içten sevdiklerini

söylüyorlar, sofular ve yalancılardır; ya da Allah'ı ancak profilden gören delilerdir. Düşünülməsi insana korku ve dehşet veren, insanı titreten bir zat nasıl sevebilir? Bize sıkıntı ve eziyetler getiren bir zat nasıl sevebilir? Bizi cehennem azabına uğratacak kadar barbar olduğu varsayılan bir Allah, ızdırapsız ve titremesiz nasıl göz önünde tutulur?

**CEHENNEMİN SÜREKLİ CEZA
VE EZİYET İNANCINI İCAT
ETMEKLE, İLAHİYATÇILAR,
ALLAHLARINDAN,
TIKSINILECEK VE
İNSANLARIN
EN KÖTÜSÜNDEN DAHA
KÖTÜ, AHLAK BOZUCU,
AMAÇSIZ VE YALNIZCA
KEYFİ İÇİN ZALİM BİR
ZORBA YAPMIŞLARDIR**

Cehennem azabının sonsuzluğu inancı-
nı icat edenler pek iyi olduğunu söyledik-
leri Allah'tan, mevcutların en iğrenç ola-
nını yaptılar. Zalimlik insanda yaramazlı-
ğın son derecesidir; ancak hiçbir duygulu
ruh yoktur ki, en büyük kötülükçünün bile
uğradığı işkencelerin hikâyesini dinlerken
heyecanlanmasın, ya da isyan etmesin.
Ancak, gaddarlık, gerekçesi olmayan ve
tümüyle keyfi olursa daha çok insanı kız-
dırabilir, daha çok isyan nedeni olur; en
kan dökücü zorbalara, Caligula'lar, Domi-
tien'ler, Neron'lar, kurbanlarına acı çek-
tirmek ve bunların ızdıraplarını aşağıla-
mak için bazı gerekçelere sahip bulun-
yorlardı. Bu gerekçe, ya kişisel güvencilik-
ler, ya makam güçlükleri, ya korkunc ibre-

örnekleriyle korkutmak istemeleri, ya da barbar meraklarını ta'min etme arzulanıydı.

Bir Allah, bu gerekçelerden bir tanes. ne sahip olabilir mi? Gazabının kurbanlarını üzmele, bir Allah, ne sarsılmaz kudret ve büyüklüğünü tehlikeye düşürebilmiş, ne de hiçbir şeyin bozamadığı huzur ve mutluluğunu bozabilmiş (bunların hiçbirini yapamamış) olan yaratıklarının cezalandırmış olur. Öte yandan, ahretin cezası bu dünyada bulunan ve bundan dolayı ahretin eziyetine tanık olamayacak olan hayat ehli için yararsızdır. Cezalar, eziyetler; çekenler için de yararsızdır; çünkü cehennemde hidayete erilmez, affedilme zamanı artık geçmiştir. Nasıl oluyor ki, Allah, sonsuz intikamcılığını göstermekten, kendisini eğlendirmekten ve yaratıklarının güçsüzlüklerini aşağılamaktan başka bir amaca sahip bulunmuyor.

**İLAHİYAT AÇIK BİR
ÇELİŞKİLER ZİNCİRİNDEN
BAŞKA BİR ŞEY DEĞİLDİR**

İnsanların eylemlerinden Allah'ın etkilendiğini, kendisini saldırıya uğramış hissettığını ileri sürmek, Allah hakkında bize verilmeye çalışılan fikirleri yok etmektir. "İnsan âlemin düzenini bozabilir, Allah'ın elinde yıldırım tutuşturabilir, Allah'ın projelerini şaşırtabilir" demek, insan Allah'ından daha güçlüdür, Allah'ın iyiliğini bozabilir, iyiliğini gaddarlığa dönüştürebilir demektir. İlahiyat bir eliyle yaptığını diğer eliyle yıkmaktan başka bir şey yapmaz. Eğer her din öfkelenen ve sakinleşen bir Allah üzerine kurulmuş ise, her din açık bir çelişki üzerine kurulmuş demektir.

**ALLAH'IN SÖZDE SANAT
ESERLERİ, İLAHİYATIN
YÜCELİĞİ DENİLEN ŞEYİ
ASLA KANITLAMAZ**

Tanrısallığın şaheseri, en şaşırtıcı eseri olarak gösterilmekten bir an geri kalınmayan insan, yarattığı olduğu her şeye kadar etkenin (yani Allah'ın) gözünde, beğenilmeyen, nefret edilen eksikliklerle doludur. Bu eser, yaratıcısı için çoğu kez o kadar iğrençtir ki, yaratıcı onu ateşe atmak zorunda kalır. Ancak Allah'ın en nadir eseri mükemmel olmayınca, tanrısallığın yüceliğine hangi kanıtlarla inanılabilir? Bizzat yaratıcısının bu kadar az hoşnut olduğu bir ürün, bir eser (yani insan), bizi, yaratıcısına hayran ve takdirhan edebilir mi?

KÖTÜLÜK ALLAH'TAN GELMEZ DEMEK SAÇMADIR

Allah her şeyin yaratıcısıdır denir; bununla birlikte kötülüğün Allah'tan gelmediği de temin olunur. O halde kötülük nereden geliyor? İnsanlardan mı? Peki ama, insanları kim yarattı? Allah yarattı; o halde kötülük Allah'tan geliyor demektir. Eğer Allah insanları şimdi oldukları gibi yaratmamış olsaydı, dünyada ahlak bozukluğu ya da günah olmazdı. Dolayısıyla, insanların bu kadar kötü ahlaklı olmasından Allah'ı sorumlu tutmak gerekir. İnsan kötülük yapmak ya da Allah'a tecavüz etmek gücüne sahipse, bundan şu sonucu çıkarmak zorundayız: Allah tecavüze uğramak istiyor; insan yapan Allah, kötülüğün insan eliyle yapılması kararını verdi. Böyle olmasaydı, insan, varlığının kaynağı olan etkene avkırı bir eser olurdu.

İLK GÜNAH VE ŞEYTAN HAKKINDA DİNİ HİKAYELERİN SACMALIĞI

Diyorsunuz ki, "İnsan Allah'ın elinden çıktığı zaman saf, masum ve iyiydi; ancak

günahının cezası olarak tabiatı bozuldu."

İnsan günah işleyebildiyse, Allah'ın yaratıcı elinden çıktığı zaman bile mükemmel değildi demektir. Allah, insanın günah işlemesine ve tabiatının bozulmasına neden izin verdi? Baştan çıkarana (yani şeytanın insanı baştan çıkarmak için kışkırtmalarına ve azdırmalarına) direnemecek kadar zayıf olduğunu bildiği halde, insanı baştan çıkarması için şeytana neden izin verdi? Bu alçak, kötü ruhlu azdırıcı ve baştan çıkarıcı olan şeytani, Allah niye yarattı?

İYİLER, KÖTÜLER, MASUMLAR, SUÇLULAR ÜZERİNE AYIRMAKSIZIN BELA VE SIKINTI DÜŞÜREN BİR VARLIĞI ADALET VE İYİLİK ALLAHI OLARAK ADLANDIRMAK SAÇMADIR; FELAKETLERİNİN TEK NEDENİNİN KUCAĞINDA, FELAKETLERİYLE AVUNMALARINI İNSANLARDAN İSTEMEK PEK GARİPTİR

Bedensel acı ve bedensel zarar, bedensel günahın cezası sayılır. Büyük sıkıntılar, hastalıklar, kıtlıklar, savaşlar, depremler, ahlak bozuklukları, insanları cezalandırmak için Allah'ın genel olarak kullandığı araçlardır. Bununla birlikte, sıkıntılarının, bu felaketlerin, iyiler ve kötüler, dinsizler ve sofular, masumlar ve suçlular üzerine ayırt etmeksizin düştüğünü görmüyor muyuz? Bu hareket tarzında, fikri birçok felaketzedelere bu kadar avutucu görünen bir varlığın adaletine ve iyiliğine bizim hayran olmamız nasıl istenir?

Zavalı baba! Sevgili bir çocuğunu ya da mutluluğunun dayanağı olan eşini yitirmesinden dolayı tesellisini iyiliksever tanrının kucagında buluyorsun. Heyhat! Görüyor musun, onları senin Allah'ın öldürdü? Senin Allah'ın seni sefil ve perişan etti. Sen ise istiyorsun ki, sana yöneltiği iğrenç darbelerden dolayı Allah seni avutsun, teselli etsin!

YASAKLAMAYA MUKTEDİR OLDUĞU HATALARI SUÇLAYAN VE CEZALANDIRAN BİR ALLAH, BENLİĞİNDE BUDALALIKLA ZULMÜ BİRLEŞTİRMİŞ BİR DELİDİR

Oluşmasını yasaklayabileceği kabahatleri suçlayan bir Allah, insafı, iyiliği ve doğruluğu olmayan bir varlıktır. Öngörülü bir Allah, kabahatin önüne geçer ve böylece kendisini kabahati suçlama sıkıntısından uzak tutar. Kerim bir Allah insan tabiatının gereği olduğunu bildiği zayıflıkları, günahları cezalandırmaz. Adil bir Allah, eğer insanı yaratmışsa, gelip geçici isteklerine direnecek derecede metin olarak yaratmamış olduğu için, yarattığını cezalandırmaz. Zayıflıkları suç saymak, zorba yöne-

timlerin en zalim olanıdır.

İNSANLARIN YAKARIŞLARI, ALLAH'IN YÖNETİMİNDEN HOŞNUT OLMADIKLARINI KANITLAR

Gerçi insanlar tanrının olgunluğuna, erdemine, iyiliğine, adaletine, güzel düzenine hayran olmaktan geri durmuyorlar. Gerçekte ise, Allah'tan asla hoşnut değildirler. Sürekli olarak semaya gönderdikleri dualar, tanrının yönetiminden hiçbir şekilde hoşnut olmadıklarını bize göstermez mi? Allah'tan bir iyilik istemek için Allah'a yakarıp bulunmak, onun özenli iyilikseverliğine güvensizlik göstermektir. Bir kötülüğün vazgeçirmek ya da kötülüğü durdurmak için Allah'a yalvarmak, siyasetinin devamına engel olmaya çalışmaktır.

BU DÜNYANIN ZULÜM VE SEFALETLERİNİN BAŞKA BİR ALEMDE (AHRETTE) ONARILACAĞI, BOŞ BİR İNANÇ, ABES BİR VARSAYIMDIR

Dünyamızın oluşuna sahne olduğu kötülüklerden şikâyet ettiğimizde, bizi öteki dünyaya (yani ahrete) havale ediyorlar. Bize denilmek isteniyor ki, bu dünyada çıkmasına bir süre için izin verdiği zulüm ve sefaletleri Allah, ahrete onaracak. Bununla birlikte, madem Allah oldukça uzun bir süre adaletini uykuda bırakarak bu yerküresinin hayatı boyunca kötülüğün egemen olmasına razı olmuştur; başka bir kürenin, başka bir dünyanın hayatı boyunca da sakinlerinin felaketleri üzerinde ilahi adaletin aynı şekilde uykuya dalmayacağını bize kim ve ne temin eder?

Allah'ın çok sabırlı olduğu ve adaleti çok yavaş olsa da bundan dolayı hiç de az kesin olmadığı söylenerek, sıkıntı ve acılarımız avutulur. Adil, değişmez, her şeye güçlü yeten bir zata sabrın yakışamayacağını görmüyorlar mı? Allah zulme, diyelim ki bir an bile, göz yumabilir mi? Bilinen bir kötülüğe göz yummak ya zayıflık

ya kararsızlık ya da danışıklılık belirtisidir. Yasaklamak gücüne sahip olduğu bir kötülüğe göz yummak, kötülüğün yapılmasına razı olmaktadır.

İLAHİYAT, ANCAK, ALLAH'INA GÜÇLÜLÜK HAKKI YANI BÜTÜN HAKLARA TECAVÜZ HAKKI VEREREK YA DA İNSANLARA AHMAKÇA BİR İTAAT EMREDEREK, ALLAH TARAFINDAN İZİN VERİLEN KÖTÜLÜĞÜ VE ADALETSİZLİKLERİ HAKLI GÖSTERİR

Diyorsunuz ki, "Allah, mukadderatımızın hâkimidir, hükümranıdır; hiçbir şeyin sınırlayamadığı yüksek gücü, ona, yaratıklarını kendi eliyle istediği gibi yapma hakkını verir; bir toprak solucanının da, bir insanın da şikâyet için ağzını açmaya aynı derecede hakları yoktur." Bu zorbaca açıklama tarzı, hiç kuşku yok, zulüm ve şiddetinden muzdarip olanları susturmak, sözlerini kesmek isteyen nazırların (bakanların), zorba hükümdar nazırlarının kullandığı dilden ödünç alınmıştır. Dolayısıyla, övülen bir Allah'ın vekillerinin kullanacağı dil olamaz ve bu dil; düşünen, muhakeme eden bir insana Allah'ı kabul ettiremez. Ey adil bir Allah'ın vekili, nazırı, elçisi! Sana diyeceğim ki, en büyük kudret, en büyük yücelik, bizzat Allahınza, yaratıkların en küçüğü, en aşağılığı hakkında bile haksız olmak hakkını veremez. Bir zorba, hiçbir zaman bir Allah değildir (zorba olan Allah olamaz), kendisine haksızlık etmek, kötülük yapmak hakkını veren bir Allah, bir zorbadır. Bir zorba, insanlar için bir model değildir, bir zorba, insanların gözünde bir tiksinti konusudur, düşmanlık etmeye ve nefrete değer bir konudur.

Tanrısalığı haklı çıkarmak için, Allah'ı her an varlıkların en haksızı, en adaletsizi yapmak garip değil midir? Allah'ın eylemlerinden, yaratılışından şikâyet edilir edilmez, "Allah, mutlak hüdavenddir" de-

nilerek bizim susturulabildiğimiz sanılıyor. Allah mutlak hüdavenddir demek, Allah en güçlü olduğundan sıradan kurallarla sınırlı değildir demektir. Ancak en güçlü hak, bütün hakların gaspı demektir. Bu "en güçlü hak" mağlup ettiği mutsuzlara istediğini yapabileceğini düşünen vahşi bir fatihin, vahşi bir muzafferin hakkı ve ancak onun gözünde bir hak olabilir.

Diyeceksiniz ki, Allah bizi, ancak en büyük iyiliğimiz için bizi cezalandırır. Yani cezalandırması bize en büyük çıkarı sağlar. Ancak buluşacı hastalıklar yüzünden mahvolmaktan, savaşlarda boğazlanmaktan, ahlaksız efendilerine uyarak bozuk ahlaklı olmaktan, bir sürü zalim ve zorbanın demir asasının eziyeti ve baskısı altında ezilmekten, çoğu kez milletler üzerine yıkıcı etkilerini yüzyıllarca hissettiren kötü hükümetlerin zulüm ve eziyeti altında yok olmaktan, söyleyin, kavimlerin hangi gerçek çıkarı vardır?

İNSANLARIN BÜTÜN YAŞAMI VE DÜNYADA OLUP BİTEN HER ŞEY, İNSAN ÖZGÜRLÜĞÜ VE VÜCUDU OLDUĞU ÖNE SÜRÜLEN BİR ALLAH'IN İYİLİĞİ VE ADALETİ ALEYHİNDE KANITTIR

İnsanları yaşama davet ederek, Allah, onları çok zalim ve tehlikeli bir oyun oynamak zorunda bırakmıyor mu? Kendi rızaları olmaksızın, koruyamadıkları ve tasarruf edemedikleri bir mizaç ile, tehlikeli, yaratılışlarına bağlı ihtiras ve arzularla hareket eden, düşmekten kurtulamayacakları tuzaklara maruz, çıkmasına ihtimal vermedikleri ve önünü almaya kadir olmadıkları olayların sürüklediği mutsuz, ölümlü "insan"lar, şiddeti ve süresi bakımından mütthiş işkence ve cezalara sevk edebilen bir yola düşmeye zorunlu bulunurlar.

Gezginler, Asya'nın bir ülkesinde fantezilerle dolu ve pek tuhaf, isteklerinde pek zorba bir sultanın egemen olduğunu söyler. Bu hükümdar, zamanını üzerine üç zar ve bir zar kutusu konmuş bir masa önünde geçirir. Masanın bir ucunda sultanı kuşatan mabeyincilerin ve ahalinin ağgözlülüğünü çeken altın yığınları vardır. Sultan, uyruğunun zayıflıklarını bildiğinden onlara şöyle sözler eder:

"Esirler, köleler! Size iyilik yapmak istiyorum. Lütuf ve keremim sizi zengin etmek ve tümünüzü mutlu kılmak istiyor. Bu hazineleri, bu altınları görüyor musunuz? Haydi bakalım, işte bunlar sizin içindir, bunu kazanmaya çalışınız. Her biriniz sırayla bu zarları ve kutuyu eline alsın. Zarları altı kez çift getirmek mutluluğuna erişen, hazineye sahip olacaktır. Ancak sizi haberdar edeyim ki, istenen sayıyı elde edemeyen, ömürboyu karanlık bir zindana atılacak. Ve adaletim, onun yavaş yanan bir ateş üzerinde yakılmasını istiyor."

Hükümdarın bu konusması üzerine, orada bulunanlar hayret ve şaşkınlık içinde birbirinin yüzüne bakar. Hiçbiri bu kadar tehlikeli bir şans denemek istemez. O zaman öfkelenen sultan

Feodal düzene tarihteki en büyük darbelerden biri: Fransız İhtilali.

şöyle der:

"Acayip! Oynamak, zar atmak için kimse gelmiyor mu? Bu benim hesabıma gelmez. Benim şanım ve büyüklüğüm ister ki, oynansın. Dolayısıyla oynayacaksınız. Emrediyorum. Cevap vermeksizin itaat ediniz!"

Şu nokta dikkate alınmalıdır: Zorbanın zarları öyle yapılmıştı ki, yüz bin kez atılsa ancak bir kez çift gelebilir. Bu nedenle, alıcnap hükümdar, zindanının dolduğunu ve servetinin elinde kaldığını görmek zevkinden tad alır. Ey ölümlüler! Bu sultan, sizin Allah'ınızdır; hazinesi cennettir; zindan cehennemdir; zarlar da sizdedir; sizler de bu zarlarla oynamak zorunda bırakılacaksınız!

BİR RUHUN VARLIĞI SAÇMA BİR VARSAYIMDIR. ÖLMEZ BİR RUHUN VARLIĞI, DAHA SAÇMA BİR VARSAYIMDIR

İnsanlar her ne kadar ruhları, ya da kendilerine hayat verdiğini sandıkları hayat üfürüğü hakkında en küçük bir fikir edinmek imkânsızlığında bulunmakla birlikte, yine bu meçhul ruhun ölümsüzlüğüne kendi kendilerini inandırıyorlar. Her şey onlara kanıtlar ki; onlar, ancak cismin maddi olan kuvvet ve duyguları ya da maddi organları aracılığıyla hisseder; düşünür; fikirler kazanır; haz ve acı duyarlar. Bu ruhun mevcudiyetini varsayarak dahi, bunun tümüyle cisme bağlı olduğunu ve cismin uğradığı bütün değişikliği, rüzgârların sıcak ve soğukunu birlikte çektiğini anlamaktan kaçınılamaz. Bununla birlikte yaratılış ve içeriği bakımından, maddeyle hiçbir benzerliği olmadığı sanılır. İstenir ki, ruh bu maddenin yardımı olmaksızın hareket edebilsin ve hissedebilsin. Sözün kısası, iddia edilir ki; maddeden yoksun ve duygulardan uzak bir ruh yaşayabilir; mutluluk ya da şiddetli acılar hissedebilir. İşte böyle, aşağı yukarı böyle varsayımlara dayanan boş, işe yaramaz şeyler dokusu üzerinedir ki, "ruhun sonsuzluğu" dilber fikri bina edilir.

Hangi nedenlere dayanılarak ruhun sonsuzluğunun varsayıldığını sorsam, ba-

na hemen "insan yaratılışı gereği olarak ölmez olmak, başka bir deyişle, hep yaşamak istiyor" cevabı verilir. Ancak, karşılık olarak derim ki; bir şeyi şiddetle istiyor olmamız, isteğimizin yerine getirileceğini, bu şiddetli istekten sonuç alınacağını çıkarmak için yeterli midir? Olması şiddetle istendiği için bir şeyin olmamasının kesinlikle mümkün olmayacağına karar verme cesareti hangi tuhaf mantıkla gösterilir? İnsanların hayalgücünün doğurduğu istekler, gerçeğin ölçüsü müdür? "Ahret hayatının alımlı ümitlerinden yoksun olan tanrısızlar yok olmayı istiyor" diyorsunuz. Pekâlâ! Hep var olacağınıza çıkarmakta ne kadar yetkiliyseniz, bu arzuya göre, tanıtanmazlar da yok olmayı isterken, yok olacaklarını çıkarmakta o kadar yetkili değil midir?

RUHUN MANEVİYATINA KARŞI İTİRAZ KABUL ETMEZ KANITLAR

Ruhun sonsuzluğu inancı, onun basit bir cevher, bir kelimeyle söylemek gerekirse bir ruh olmasını gerektirir. Ancak, yine sorarım: Ruh nedir? "Ruh mekânsız, yani mekândan arınmış, fesattan ve maddeyle her türlü ilişkiden uzak bir cevher, bir özdür" diyorsunuz. Ancak, eğer böyleyse, ruhunuz nasıl doğuyor? Nasıl büyüyor? Nasıl kuvvetleniyor? Nasıl zayıflıyor? Nasıl bozuluyor? Cisminizle aynı oranda nasıl ihtiyarlıyor?

Bizim bütün bu sorularımıza karşılık olarak diyorsunuz ki, bunlar sırdır. Ancak, eğer bunlar gizli şeylerse, bundan hiçbir şey anlamazsınız. Eğer bir şey anlamıyorsanız, hiçbir fikir edinemediğiniz bir şey hakkında doğrulayıcı bir karar nasıl verebilirsiniz? Bir şeye inanmak ya da bir şeyi onaylamak için, hiç olmazsa insanların, inanılan ve onaylanan şeyin ne olduğunu bilmesi gerekir. Ölmez ruhunuzun varlığına inanmanız, hakkınızda hiçbir doğru düşünce edinmek mümkün olmayan şeyin varlığına ikna olmanız demektir. Bu ise, hiçbir anlam katmaksızın kelimelere inanmaktır. İşin, sizin dediğiniz merkezde olmasını onaylamak ise, deliliğin ya da densizliğin, bir parçasıdır.

övünmenin daniskasıdır.

MATERYALİZMİN, İNSAN TÜRÜ İÇİN ONUR BOZUCU OLDUĞU DOĞRU DEĞİLDİR

Bize yapılan itirazda, materyalizmin insandan tam bir makine yaptığı söylenir, bu da bütün insan türü için pek onur kırıcı sayılır. Ancak insan, bir ruhun ya da nasıl olduğu bilinmeksizin, onun hayatta kalmasına yarayan bilmem neyin gizli zorlamasıyla düşündüğü, hareket ettiği söylendiğinde, insan türü daha çok mu yüceltilmiş olur?

Anlaşılmaması, görülmesi kolaydır ki; maddeye ya da cisme karşılık ruha ya da cana atfedilen üstünlük, bu ruh hakkındaki cehalet üzerine kurulmuştur. Oysa, bilindiği tasavvur edilen ve zembereklerinin ayırt edildiği şekilde abartılan madde ya da cisimle daha çok kaynaşmıştır; ancak cisimlerimizin en sade hareketleri bile, bunları düşünen her insan için, sezilmesi, anlaşılması ve çözülmesi zor muammalardır.

Ruhun cevheri hakkında bunca kimse-nin beslediği saygının nedeni, ruhun cevherini anlaşılır bir şekilde tanımlama olanaksızlığı olsa gerektir. Metafizikçilerimizin maddeyi aşağılaması, ancak şundan ileri gelir ki; tanımak, mahrumiyet saygısızlığı doğurur ve bize; ruh, cisimden daha şerefli, daha temizdir dediklerinde, hakkında hiçbir fikir olmayan bir şeyin, hakkında bazı zayıf fikirler bulunan şeyden daha iyi ve daha güzel olması gerektiğini söylemekten başka bir şey yapmazlar.

AHRET HAYATI DİNİ İNANIŞI, ANCAK HALKIN SAFLIĞI ARACILIĞIYLA, BUNU SÖMÜ- RENLER İÇİN YARARLIDIR

Ahret hayatı inancının yararı, bize sürekli olarak övülür; asılsız bir kuruntu ve hayalden bile ibaret olsa, ahret hayatı inancının yararlı olduğu, çünkü insanlara bu inancın hâkim bulunduğu ve kendilerini erdeme yönelttiği iddia edilir. Ancak bu inancın insanları daha olgun, daha erdem-

li kıldığı doğru mudur? Bu efsanenin etkili olduğu uluslar gelenek ve görenekleriyle, tabiatlarıyla seçkin midir? Görünen âlem, görünmeyen âleme hep üstün gelmiyor mu? İnsanları eğitmek ve yönetmekle görevli kimseler, kendileri ışığa ve erdeme sahip olsaydı, insanları ham hayaller yerine, gerçeklerle yönetmeleri daha iyi olurdu. Ancak, kurnaz, ağgözlü ve bozuk ahlaklı şeriatçılar, dünyanın her yerinde milletleri boş masallarla uyutmayı, onlara gerçekleri öğretmekten, akıl ve zihinlerini geliştirmekten, özel ve gerçek nedenlerle erdeme yönelmekten, onları doğru bir şekilde yönetmekten daha kolay buldular.

Ruhu madde dışı yapmak için, ilahiyatçıların nedenleri vardı. Ahret hayatında keşfettikleri hayali ülkeleri yurtlandırmak için, ruhlara ve ham hayallere ihtiyaçları vardı. Maddi ruhlar, bütün cisimler gibi dağılıp giderdi. Oysa, insanlar kendileriyle birlikte her şeyin kötü olacağına, her şeyin biteceğine inansalardı, öteki dünyanın coğrafyacılara, ruhlarını bu bilinmeyen meskene gönderme haklarını yitirirlerdi. Bu ruhları otlattıkları umut ve hülya çayırından ve onları altında ezmeye özen gösterdikleri cehennem dehşetlerinden hiçbir yarar sağlayamazlardı. Yani ahret âleminin insan türü için gerçek hiçbir yararı olmasa da, insan türünü oraya göndermeyi üstlenenler (yani ilahiyatçılar) için yararı büyüktür.

BÜTÜN DİNİ İLKELER HEP HAYALİDİR. SEZGİ, KÖKLEŞMİŞ BİR ALIŞKANLIK ESERİDİR. ALLAH BİR KURUNTUDUR VE ONA VERİLEN SIFATLAR BİRBİRİNİ ORTADAN KALDIRIR VE BİRBİRİNİ YIKIMA UGRATIRLAR

Pek büyüklükten bize deniliyor ki; Allah'ın var olmadığı kanıtlanmamıştır. Oysa, insanların şimdiye kadar söylediği şeylere göre, varlığı mümkün olmayan bu Allah'ın bir ham hayalden başka bir şey olmadığına sabit olduğu kadar, hiçbir şey sabit değildir. Zira, bir varlık, bu kadar çeşitli, yeryüzündeki bütün dinlerin tanrısalığına atfettikleri niteliklerin birbiriyle birleştirilmesi mümkün olmayan, bu kadar çelişkili niteliği kendisinde toplayamaz. İlahiyatçının Allah'ı, kendisine atfedilen eserlerle birleştirilmesi mümkün olmayan bir etken değil midir? Ne yapılsa yapılsın, ya başka bir Allah icat etmek ya da insanların yüzyıllardır koruduğu Allah'ın aynı zamanda pek iyi ve pek kötü, pek güçlü ve pek zayıf, değişmeyen ve değişen, mükemmel olarak zeki ve mükemmel olarak akıldan, plandan, araçtan yoksun, dostluğun düzenine ve düzensizliğine izin veren, çok adil ve çok adaletsiz, çok usta ve çok beceriksiz bir Allah olduğunu kabul etmek gerektir. Sözün kısası, insan ıtır etmek zorunda değil midir ki, en açık çelişkiye düşmeksizin, hakkında bir kelime söylenilmeyen bir varlık üzerine yığılan birbirine zıt sıfatlarla birleştirmek mümkün değildir; tanrısalığı gelişigüzel bir sıfat atfedilsin; sıfat söylenir söylenmez, bu etkenin eserleri tarafından hemen yalanlanacaktır.

ÖZELLİKLE RAHİPLERİN ÇIKARI İÇİN İCAT EDİLMİŞ OLAN SIRLARIN SAÇMALIĞI VE YARARSIZLIĞI

Bir sır nedir? Bunu yakından incelersem hemen keşfederim ki, bir sır, ilahiyatçıların insanların gözlerini kapatmasını istediği bir çelişkiden, açık bir saçmadan, hayalden başka bir şey değildir. Sözün kı-

olma korkusu, "Alem ne der?" endişesi, bütün dini fikirlerden daha güçlüdür.

Bir savaşçı, bir dövüşçü, bir şerefsizlik korkusuyla, her zaman, kavgalarda, hatta sonsuzluğa kadar lanetlenmeye uğramayı bile göze alarak hayatını tehlikeye atmıyor mu? En dindar kimseler, bazen bir uşağa Allah'tan daha çok uyarlar. Allah'ın her şeyi gördüğüne, her şeyi bildiğine, her yerde hazır ve nazır olduğuna inancı sağlam olan bir kimse, yalnızken, insanların en önemsinin yanında bile hiçbir zaman yapmayacağı eylem ve davranışlarda bulunur. Bir Allah'ın varlığına tam iman sahibi olduğunu söyleyen kimseler, bir şey inançlı değilermiş gibi, her an eylem ve davranışta bulunmaktan geri durmazlar.

DİNİ İLKELERİN TEK HEDEFİ, HÜKÜMDARLARIN ZORBALIKLARINI GÜÇLENDİRMEK VE MİLLETLERİ BUNLARA KURBAN ETMEKTİR

Yeryüzünün gerçek vatanları olmadığı, bu hayatın bir geçitten ibaret olduğu, bu dünyada mutlu olmak için yaratılmış olmadıkları, hükümdarların kudret ve nüfuzlarını Allah'tan aldığı ve bu nüfuz ve kudreti kötüye kullanmalarının hesabını ancak Allah'a vermek zorunda oldukları, bunlara direnmenin asla doğru olmadığı vb. insanlara söylene söylene, hükümdarların kötü durumlarının ve kavimlerin felaketlerinin pekişmesi sonucuna ulaşıldı. Dini yargılar ve ilkeler ne kadar çok incelemeye alınır, insan o oranda inanır ki, bu yargıların, bu ilkelerin tek hedefi, toplumlara asla saygı göstermeyen zorbalara ve rahiplerin çıkarıdır.

Ey safdil kavimler! Sıkıntılarınız sırasındaki yakarılarınızı, adaklarınızı, kurbanlarınızı iki katına çıkarınız. Mabetlerinizdeki yerinizi alınız, pek çok kurbanlar kesiniz, yırtık pırtık giysilerinizle toprak üzerinde oruç tutunuz, gözyaşlarınızla boğulunuz, tanrılarınızı zengin etmek için bitkin, yorgun ve güçsüz düşününüz. Tanrıların rahiplerini zengin etmekten başka bir şey yapmamış olacaksınız. Yeryüzünün tanrıları, sizin gibi insanlar olduklarını teslim etmedikçe, mutluluk ve refahınız için özen göstermedikçe, gökyüzünün tanrıları, size yardım etmeyecektir.

DİN, KAN DÖKÜCÜLÜĞÜ MEŞRULAŞTIRARAK ACIMSIZLIK DİZGİNİNİ GEVŞETİR VE İLAHİ AMAÇLAR İÇİN GEREKLİ OLABİLECEĞİNİ ÖĞRETEREK CİNAYETİ MÜBAH KILAR

Halkın kan dökücülük dizginini gevşeten ve en kara cinayetlerini gözünde haklı gösteren bir din kadar tehlikeli bir şey yoktur. Kendisine, çıkarlarının her eylemi meşrulaştırdığı söylenen bir Allah tarafından izin verildiğine inanan halk, kötülüklerine artık sınır çekmez. Din mi söz konusu oluyor? O zaman en uygar kavimler hemen tekrar gerçek vahşiler olur ve kendisi için her şeyin mübah olduğuna inanır. Ne kadar zalimce hareket etseler, Allah'larının davasını ne kadar çok hararetle savunsalar, Allah'larının o kadar beğenisini kazanacaklarını, o kadar hoşuna gideceklerini varsayılar. Dünyanın bütün dinleri, hadsiz hesapsız cinayetlere izin vermiştir.

Allah'ın davası, Allah'ın amacı adını verdikleri özel çıkarlarına uyan her işte ve olayda rahipler, hocalar, hahamlar, kısacası genellikle ruhaniler, bize, Allah'ın parmağını gösterirler.

Dünyada bir şey var mıdır ki, bu kadar

kudretli ve mükemmel olan Allah'larının, amaçlarına ulaşması için, çoğu kez cinayetle yardım istemek zorunda olduğunu anlatmakla, insan ruhunda her türlü ahlak fikrini yok etmeye daha yetenekli olsun? (Yani, bütün her şeye gücü yeten ve mükemmel olduğu söylenen Allah'ın, amacına ulaşması için bazen cinayetler, yangınlar, katliamlar yapmak zorunda olması, ya da bunları mübah görmesi, insanın zihninden ahlak duygusu ve fikrini siler ve insan o zaman, kendi kendine diyebilir ki, madem ki Allah amacına ulaşmak için cinayet işliyor, ben aciz kul, amacıma ulaşmak için neden her nane yi yemeyeyim?)

ÖZELLİKLE RAHİPLERİN ÇIKARI ÜZERİNE KURULU DİNİ AHLAK VE ERDEMLERİN SAÇMALIĞI HAKKINDA

Herkesin başka başka tasarladığı, herkesin kendi tarzına göre birleştirdiği, herkesin kendi mizaç ve çıkarına uydurduğu bir Allah üzerine ahlaki kurmak; kuşkusuz ahlaki insanların atmosferi, istekleri ve hayalgüçleri üzerine bina etmektir.

Ahlaki ya da insanın görevlerini ilahi irade üzerine bina etmek; Allah tarafından yalanlanmaktan asla korkmaksızın Allah adına konuşanların iradeleri, kuruntuları, çıkarları üzerine bina etmektir. Her dinde Allah'larının hoşuna giden ya da gitmeyen şeyleri belirlemek hakkına yalnız rahipler sahiptir; kendilerinin hoşuna giden ya da gitmeyen şeyleri bizzat belirleyeceklerinden hiç kuşku yoktur.

Dünyanın bütün dinlerinin emrettiği ve öğütlediği dini inançlar, ibadet yerleri, ahlak ve erdemler, açık bir şekilde, bu dinleri koyanların ya da bunların göstericilerinin gösterişli yaşayışlarını genişletmek ya da gelirlerini, refahlarını artırmak için hesaplanmıştır. Dini inançlar karanlıktır, belirsizdir ve korkunçtur. Bu bakımdan, hayalgücünü şaşırtmaya, halka hâkim olmak isteyenlerin iradesine halkı daha çok bağlamaya ve boyun eğdirmeye elverişlidir. Dini törenler ve dinin üretimi, rahiplere servet ve saygı kazandırır. Rahiplere, insanın düşünmesini yasaklayan boyun eğdiren bir imandan, esirlerinin boyun eğmesini sağlayan bir beceriksiz sofudan, yani bu rahiplerin çıkarlarından söz edilince, din, ateşli bir çabadan ibarettir. Bütün dini erdemlerin konusu, hiç kuşkusuz din ricilerinin çıkarlarından başka bir şey değildir.

RAHİPLER İÇİN ALTIN MADENİ OLAN "GÜNAH ÇIKARMA" AYINI, AHLAKIN GERÇEK İLKELERİNİ YIKMIŞTIR

İnsanlara bir kötülük yapıldığında, bu kötülüğü yapanın Allah'ın

ma istemesi, onu bağışlarla yatıştırması, Allah'a kurbanlar sunması gerektiğini milletlere ilk kez söyleyen kimse, ahlakın gerçek ilkelerini açık olarak yıkmıştır. Bu fikirlere göre, insanlar; haksız olmak, kötü olmak izninin yeryüzünün krallarından alındığı gibi, göklerin tanrısından da alınabildiğini ve hiç olmazsa, yapılabilen kötülüğün affının sağlanabileceğini sanırlar.

Ahlak, yeryüzü sakinlerinin ilişkileri, ihtiyaçları, sürekli çıkarları üzerine kurulmuştur. İnsanlarla Allah arasındaki ilişki ya hiç bilinmez, ya da hayalidir. Din, Allah'ı insanlarla birleştirerek, insanları birbirleriyle birleştiren bağları açık bir şekilde zayıflattı ya da yıktı. Yaratıklarına yapılan bütün tecavüzleri affetmek hakkına sahip olduğu varsayılan, her şeye gücü yeten zata yapılan uygun bir tazminatla, insanlar birbirlerine, cezasız kalarak zarar vereceklerini sanırlar.

"TEİZM"İ, YANİ ALLAHÇILIĞI VE SOFULARI ORTAĞA ÇIKARAN, KORKUDUR

Korku, ilahları yarattığı gibi, onların insan ruhundaki saltanatını yaşatan da korkudur. İnsanlar, tanrısallığın adından, o kadar erkenden titremeye, korkmaya alıştırmışlardır ki, tanrısallık; onları usandıran, fikri kendilerini temin etmek ve gayrete getirmeyi istemek cesaretini bile kendilerinden yok eden bir cin, bir ifrit, bir gulyabani olmuştur. Bu korkudan bir an kurtulurlarsa, gerçekte olmayan hayaletlerin kendilerini çarpmasından korkarlar. Sofular, içtenlikle sevmeyecek ölçüde Allah'la korkarlar. Büyüklük ve

kuvvetinin pençesinden kurtulmak olanaksızlığı karşısında dalkavukluk etmek zorunda olan ve yalan söyleye söyleye, sonunda efendilerini sevdiğlerine kendilerini ikna eden esirler gibi, Allah'a ibadet ederler. Kaçınılmazlığı erdem yaparlar. İbadet edenlerin mabutlarına ve kölelerin efendilerine sevgisi, kuvvete sunulan ve kalbin asla katılmadığı tutsakça ve ikiye bölünmüş bir bağlılıktan başka bir şey değildir.

ESKİ VE YENİ DİNLER, SOYUT KURUNTULARINI VE GÜLÜNÇ AYINLARINI HEP BİRBİRLERİNDEN ALMIŞTIR

Tarihe biraz göz atılırsa, insanların bütün dinleri arasında göze çarpıcı benzerlikler görülür. Yeryüzünün her yerinde dini fikirlerin, kavimleri, dönem dönem kederlendirdiği ve sevindirdiği görülür. Her yerde iğrenç ibadet yerlerinin, ibadet işlerinin zihinleri meşgul ettiği ve meditasyon konuları olduğu görülür. Çeşitli hurafelerin soyut hayaletlerini ve ayin biçimlerini birbirlerinden aldıkları görülür. Dinler, genellikle bunları birleştirmek, eklemek ve o anki amaçlarına

uymayanları kaldırmak hakkını koruyarak, seleflerinin malzemelerini kullanmışlardır. "Mısır" dini, putatapma (senamperestlik) ayinini bu dinden uzaklaştırmış olan Musa'nın dinine temel hizmetini görmüştür. Musa hizipçi bir Mısırlıdan başka bir şey olmamıştır. Hristiyanlık, birleştirilmiş "Yudaizm"den (Müsevilikten) başka bir şey değildir. Müslümanlık ise, Hristiyanlıktan, Yahudilikten ve Arabistan'ın eski dininden vb. ibarettir.

DİN PANDORA KUTUSUDUR VE BU UĞURSUZ KUTU AÇILMIŞTIR

Din, her dönemde, insan ruhunu karanlıklarla doldurmaktan, gerçek bağlılık ve ilişkileri, gerçek görevleri, gerçek çıkarları hakkında, onu tam cehalet içinde bulundurmaktan başka bir şey yapmamıştır.

Dinin bulutlarını, hayallerini bertaraf ederektir ki, doğrunun, akıl ve insafın, ahlakın, bizi erdeme götürecektir gerçek nedenlerin kaynaklarını ortaya çıkarınız. Bu din, hem dertlerimizin nedenleri, hem de bu dertlere karşı kullanabileceğimiz doğal çareler hakkında bizi aldatır. İyileştirmek şöyle dursun, din, dertlerimizi şiddetlendirmekten, çoğaltmaktan ve daha çok sürdürmekten, daha çok uzatmaktan başka bir güce sahip değildir. Bundan dolayı, ünlü bir çağdaş olan Milord Bolingbroke'un Asarı Metruke'sinde (Terk Edilmiş Eserlerinde) bulduğumuz bir sözünü tekrar edelim: İlahiyat "Pandora" kutusudur. Bunu tekrar kapatmak mümkün değilse, herhalde bu çok uğursuz kutunun açılmış olduğunu hatırlatmak yararlıdır.

Kutsal kitaplarda kurban konusu

Doç. Dr. Gürbüz ERGİNER (*)

"İbadetin önemli bir bölümünü teşkil eden kurban, doğuştan alana giren kudretlerle barışıklığı sağlamak, onların verdiklerine teşekkür etmek ve onlardan bir şeyler istemek için sunulur." (Ömek, 1971:87)

Sözünü ettiğimiz üç dinde, Muhammed'den önceki peygamberler üyesi oldukları toplumun sözünü ona refahını, barış ve mutluluğunu sürekli kılmak ve güvence altına almak için tanrı ile tek taraflı bir tür antlaşma yaptıklarını belirtmişlerdir. Bu antlaşmalar, genellikle insan tarafından tanrı adına kan akıtılarak yani kurban sunularak yürürlüğe sokulmuş ve sürekliliği sağlanmıştır. Tevrat'a, Eski Antlaşma (Eski Ahit) adının verilmesi Musa'nın İsrailoğullarıyla tanrı arasında yaptığı antlaşmadan kaynaklanmaktadır. Burada Musa antlaşmayı hayvan kanı ile geçerli kılmıştır. Konu, Tevrat, Çıkış 24'de anlatılmaktadır.

İsa, Musa'nın yaptığı antlaşmanın zamanla bozulması üzerine, kendisini kurban olarak sunup, tanrıyla yeni bir antlaşma yapar. Bu yüzden İncil, "Yeni Antlaşma" olarak adlandırılır. (Bkz. Challeye, 1963: 178)

Bu durum İncil'de, tanrı ağzından şöyle açıklanır:

"Oysa halkını kusurlu bulan tanrı şöyle diyor İsrail halkıyla, Yahuda halkıyla yeni bir antlaşma yapacağım günler geliyor" diyor Rab. Bu, atalarını, Mısır diyarından çıkarmak için onların elinden tuttuğum gün kendileriyle yaptığım antlaşma gibi olmayacak. Çünkü onlar antlaşmama bağlı kalmadılar, ben de onlardan yüz çevirdim diyor Rab." (İncil, İbraniler 8/8-9)

BÜTÜN 'İLK'LER ALLAH'IN

Tamamı otuz kitaptan oluşan Eski Ahit'in hemen her kitabında kurban konusuna değinilmiştir. Öyle ki, konu kitaplar da tüm ayrıntılarıyla betimlenmiş, neyin, ne zaman ve nasıl yapılması gerektiği; hangi hayvanların, hangi tür normların çiğnenmesi durumunda kurban edileceği; kurbanın yağından derisine, kanından kellesine, tüm organlarının ne tür işlemlere tabi tutulacağı en ince ayrıntılarına dek anlatılmıştır. (Bkz: Tevrat, özellikle Levililer).

Tevrat'ın birinci kitabı olan "Tekvin" Allah'ın gökleri ve yeri nasıl yarattığı konusunu anlatarak başlar. Hemen ardından Adem'i, onun kaburga kemiğinden de Nisa (Havva)'yı nasıl yarattığının ve onların cennetten kovuluşlarının öyküsünü verir. Artık Adem ile Havva çalışarak, eziyetle üreterek geçinecekler ve ilk yaratıldıkları toprağa döneceklerdir. Adem ile Havva'nın karı koca oluşlarının ardından ilk oğulları Kain (Kabil), ardından ikinci oğulları Habil dünyaya gelir. Habil koyun çobanı, Kabil çiftçidir.

"Ve Kain, günler geçtikten sonra, toprağın semeresinden RABBE takdime getirdi. Ve Habil, kendisi de sürünün ilk doğanlarından ve yağlarından getirdi. Ve rab Habil'e ve onun takdimesine baktı; fakat Kain'e ve onun takdimesine bakmadı." (Tevrat, Tekvin 4/3-5)

"Habil'in tanrıya Kabil'den daha iyi bir kurban sunması iman sayesinde oldu." (İncil, İbraniler 11/4)

Tekvin'in hemen başında, insanın ilk atası kabul edilen Adem ve Havva'nın ilk oğulları, kardeşinin "takdimesinin", yani kurbanının tanrı katında kendisininkinden daha makbul bulunması sonucunda öskelenerek kardeşini öldürür. Bu yüzden de tanrı toprağı lanetleyerek, Kain ve onun soyu için verimini düşürür.

Burada, Habil'in kurbanının, kimi ilkel topluluklarda görülen ilk doğan hayvanın, ilk ürünün, ilk doğan çocuğun kurban edilmesi motifini görüyoruz. Bu motif, "Çıkış" kitabında Musa peygambere yönelik olarak, tanrı ağzından açık seçik dile getirilmektedir:

"Bütün ilk doğanlar benimdir; ve inekten ve koyundan, bütün hayvanlarının ilk doğan erkeklerin hepsi benimdir. Ve eşeğin ilk doğanı için bir kuzu fide vereceksin; ve eğer fide vermeyeceksen, o zaman onun boynunu kıracaksın. Oğullarının bütün ilk doğanları için fide vereceksin. Ve kimse önümde eli boş görünmeyecek." (Tevrat, Çıkış 34/19-20)

"Kendi toprağının tufandalarının ilkinin, senin Allahın RABBIN evine getireceksin." (Tevrat, Çıkış 34/26)

KURBANIN MAKBUL KISIMLARI VE KANI

Hayvan yağının yenmesi, İsrailoğullarına tanrı tarafından yasaklanmıştır. Bu kitapta belirtildiği biçimiyle hayvanın yağları, makbul kurban öğeleri olarak tanrıya sunulmalıdır. Öküz, koyun, keçi gibi hayvanların her neresinde olursa olsun yağlarının herhangi bir işte kullanılabileceği, ancak, kesinlikle İsrailoğullarının bunlardan yememesi gerektiği, bunların yakılan

takdimneler olarak tanrıya sunulması özellikle vurgulanır. (Bkz: Tevrat, Levililer 1-18) Kurban yağlarını, arkaik Yunan kurban ritüellerinde de tanrılar için ayrılan ve yakılan makbul kısımlar olarak görüyoruz. (Bkz. Hesiodos, 1977:29)

Nuh (1) tufanının ardından suların çekilmesiyle Nuh'un gemisindeki canlılar ve Nuh ailesi karaya çıkarlar. Nuh, kendilerini bağışlayan rabbe şükranlarını kurbanla sunar:

"Ve Nuh rabbe bir mezbah yaptı, ve her temiz hayvandan ve her temiz kuştan aldı ve mezbah üzerinde yakılan takdimler arzetti. Ve Rab hoş kokuyu kokladı ve Rab yüreğinde dedi: Adamın yüzünden artık toprağı tekrar lanetlemeyeceğim." (Tevrat, Tekvin 8/20-21)

Burada, ilkel toplumlarda ve eski toplumlarda yaygın olarak görülen kurbanın tamamının yakılarak, dumanının gök tanrılarına sunulduğu kurban motifini görüyoruz. 8'inci babın devamında, tanrı Kabil dönemindeki toprağı yönelik lanetini sunulan kurbanlara bir karşılık olarak kaldırmakta, onu her mevsimde ve her zamanda işlenebilir kılmaktadır. Yine Nuh'un, tanrıya temiz hayvanlar ve temiz kuşlardan yakılan kurbanlar sunması karşılığı olarak 9'uncu babında tanrı, Nuh'u ve onun oğullarını kutsayarak, bir anlamda yeryüzünün efendisi kılar. Nuh ve oğullarına, toprakta hareket eden her canlıyı, yeşil bitkileri, denizlerdeki balıkları yeme izni verir. Bu konuda tek bir yasak koyar:

"Fakat eti onun canı olan kanı ile yemeyeceksiniz" (Tevrat, Tekvin 9/4)

Daha 17. yüzyıla, İngiliz hekim William Harvey kan dolaşımını buluncaya, büyük ve küçük kan dolaşımını kesin bir biçimde gösterinceye dek, can ile kan

arasında çok sıkı bir bağ olduğu, kanın yaşamın özü olduğu pek çok toplumda olduğu gibi Avrupalı toplumlarda da kabul ediliyordu (Sencer, 1978: 85). Nitekim, neandertal ve sonrası insanların, ölenin solgun bedenine eski rengini, dolayısıyla canını yeniden kazandırmak için mezara konan cesedin üstüne kan rengini simgeleyen kırmızı toprak serpmeleri bu inancın ilk örneklerini oluşturan sembolizmi yansıtmaktadır. Ancak, Hezekiel'de Rab Yehova, Ademoğlunu İsrail dağlarına keseceği koç, kuzu, erkek boğa türünden kurbanların, doyuncaya dek etini yemeye, sarhoş oluncaya dek kanını içmeye davet eder. (Bkz. Tevrat, Hezekiel 39/17-20)

TANRI İBRAHİM'İ SINIYOR

İbraniler gelmeden önce Kenan ülkesinde, yeni doğmuş çocukların kurban edildiği bilinmektedir. (Bkz. Challeye, 1963: 127-128, Hançerlioğlu, 1975; Arsel 1977:44) Yahudiler, peygamber İbrahim ile insan kurban etme yerine hayvan kurban etmeye geçmişlerdir. (Bkz. Arsel, 1977:45) Bu toplumda insan kurbanına karşı ilk tepkilerin İ.Ö. 8. yüzyılda çoban Amos, peygamber İşaya, İ.Ö. 750 yılına doğru Hoşea'dan geldiği bilinmektedir (bkz. Challeye, 1963: 140-141; Arsel, 1977:45).

Müslümanlar arasında İbrahim peygamber olarak bilinip tanınan ve yaptığı kurban uygulaması Muhammed tarafından Müslümanlara "vâcip" kılınan Abram, Yahudi dininin ilk kurucusudur (Bkz. Turan 1990: 90). Rabbin isteğiyle, karısı Sara ve sürüleriyle Haran'dan güneye göç ederken, rabbin kendisine görünerek vaadlerde bulunması üzerine iki kez kurban sunar (Bkz. Tevrat, Tekvin 12/7-8).

İbrahim'in karısı Sara'dan çocuğu olmaz. Tanrıdan bu konuda yardım ister. Tanrı, bu isteğinin yerine gelmesi için kimi hayvanları keserek büyüsel bir işlemi yerine getirmesini söyler (Bkz. Tevrat, Tekvin 15/9-10). Gerek İbrahim, gerekse karısı Sara çocuklarının olmamasına çok üzülürler. Sara, İbrahim'i Mısırlı cariyesi Hacer ile evlenmeye ve ondan çocuk sahibi olmaya ikna eder.

"Ve Hacer Abram'a bir oğul doğurdu ve Abram Hacer'in doğurduğu oğlun adını İsmail koydu." (Tevrat, Tekvin 16/15)

Bir süre sonra İbrahim'in Sara'dan da bir oğlu olur ve adına İshak koyar. Tanrı İbrahim'i sınamak ister.

Bu sınav sonunda, aşağıda "Kur'an'da Kurban Konusu" başlığı altında değineceğimiz Müslümanlara "vâcip" kılınan kurban buyruğunun sözlüm ona operasyonel arke tipi ortaya çıkar. Tevrat'ta, İbrahim'in oğlu İshak'ı kurban için seçtiği belirtilmektedir. İncil'de de kurban olarak seçilenin İshak olduğu belirtilmektedir. (Bkz: İncil, İbraniler 11/17-19) Kur'an'da hangi oğulun kurban için seçildiği belirtilmemektedir. Müslümanlar arasındaki inançta ve Anadolu Müslüman halkı arasında İbrahim, ilk karısı Sara'dan olma İshak'ı değil, ikinci karısı Hacer'den olan İsmail'i kurban etmek istemiştir. İlk doğanın kurban edilmesi kuralı ve Kabe'nin yapılması sırasında İbrahim'e İsmail'in yardımcı olması, Müslümanların soyunun İsmail'den geldiği inancı Müslümanları bu kaniye yöneltmiştir. Bu inanç farklılığı, gerek Yahudilerle, gerekse Hristiyanlarla Müslümanlar arasında tartışmalara neden olmuştur (Bkz. Encyclopaedia of the Religion and Ethics, IX. V: 30; Çağatay, 1971:84). Bu tartışmaların ana nedeni, istisnasız bütün inanç sistemlerinde var olan -kurbanlık olarak adananın, doğal olarak kutsallaşacağı ve bu kutsallığın soy izleyeceği- temel düşüncesinde yatmaktadır. Bu olay için Kur'an'da kurban edilmeye niyetlenilenin kim olduğu belirtilmemesine karşın, halkımız arasında bu durum, Tevrat'ın değiştirildiği, gerçeğin sapıtırılmış olduğu biçiminde yorumlanmaktadır.

"Ve bu şeylerden sonra, vaki oldu ki, Allah İbrahim'i deneyip ona dedi: Ey İbrahim; ve o: İşte ben, dedi. Ve dedi: Şimdi oğlunu, sevdiğin biricik oğlunu, İshak'ı al ve Moriya diyarına git, ve orada söyleyeceğim dağların birinin üzerinde onu yakılan kurban olarak takdim et. Ve İbrahim sabahlayın erken kalktı, ve eşeğine palan vurdu, ve kendisiyle beraber usaklarından ikisini, ve oğlu İshak'ı aldı; ve yakılan kurban odunlarını yarı, ve kalkıp Allahın kendisine söylemiş olduğu yere gitti. İbrahim üçüncü günde gözlerini kaldırıp uzaktan o yeri gördü. Ve İbrahim usaklarına dedi: Siz burada eşekle beraber kalın, ve ben çocukla beraber oraya gideceğim; ve secde edip yanınıza döneceğim. Ve İbrahim yakılan kurban odunlarını alıp oğlu İshak'a yükletti; ve ateşi bıçağı kendi elinde taşıdı, ve onların ikisi birlikte gittiler. Ve İshak babası İbrahime söyleyip dedi: Ey baba; ve dedi: İşte ben oğlun. Ve dedi: İşte ateş ve odun; fakat yakılan kurban için kuzu nerede? Ve İbrahim dedi: Oğlum, yakılan kurban için kuzuyu Allah kendisi tedarik eder. Ve onların ikisi birlikte gittiler. Ve Allahın kendisine demiş olduğu yere vardılar; Ve İbrahim orada bir mezbah yaptı, ve odunları dizdi, ve oğlu İshak bağlayıp onu mezbah üzerine, odunların üstüne koydu. Ve İbrahim elini uzattı, ve oğlunu boğazlamak için bıçağı aldı. Ve RABBİN meleği göklerden ona çağırıp dedi: İbrahim, İbra-

him; ve: İşte ben, dedi. Ve dedi: Elini çocuğa uzatma, ve ona bir şey yapma; çünkü şimdi bildim ki, sen Allaha korkuyorsun, ve kendi biricik oğlunu benden esirgemedin. Ve İbrahim gözlerini kaldırıp gördü; ve işte, arkasında bir koç çalılıkta boynuzlarından tutulmuştu; ve İbrahim gidip koçu aldı, ve oğlunun yerine onu yakılan kurban olarak takdim etti." (Tevrat, Tekvin 22/1-13)

İNSAN KURBANINA SON

Bu ritüele ilişkin Anadolu'da yaygın olarak anlatılan söylence, kurbanlık koçun bir melek tarafından getirildiği anlatılır.

İnsan düşüncesinin ürünü olan ve genelde onun tarafından doğuştan güçlere yönetilen karşılıklık (reciprocity) kuralı burada sinama örtüsü altında tanrı tarafından insana yöneltilmektedir. İbrahim'in oğlunu kurban olarak sunma girişimini tanrı takdirle karşılar. Burada "do ut des" kuralının tanrı tarafından tersine -Sen bana ver, ben de sana vereyim- biçiminde işletildiğini görüyoruz. Tanrı bir meleği aracılığıyla davranışına karşılık olarak İbrahim'i mübarek kılacağı; zürriyetini artıracığı; onları düşmana hakim kılacağı vaadlerinde bulunur. Gerçekten İbrahim'in bu ritüelinde, primitif toplumlarda yaygın olarak görüldüğümüz doğaüstünü kaldırma motifi vardır. İbrahim, kurban etmesi gereken oğlunun yerine koç kurban etmiştir.

İbrahim soyunun inanç sistemindeki insanın, özellikle de ilk doğanın tanrıya kurban olarak sunulmasına ilişkin katı dinsel norm, kandırmacaya da dayansa, ancak ancak tannın da onaylayıp yönlendireceği böyle bir ilk örnekle ortadan kaldırılabilir. İşte İbrahim, bunu başarmış ve insanın kurban olarak sunulması uygulamasına son vermiştir.

İnsan kurban etme motifini, tanrının da onaylayıp yönlendirdiği bu didaktik ritüelle ortadan kaldıran tek tanrı bu din kitabında, yukarıda belirtilenler dışındaki kurbanlıklar: Güvercin, kumru, sığır ve davar türlerinin cins ve yaş durumları da göz önünde bulundurularak özellikle erkek cinsi ve kusursuz olanları olarak tanımlanmaktadır. Bunlar dışında: İnce undan ve yağdan yapılmış, üzerine bol günlük konulmuş ekmek; fırında yapılmış ekmek; tavada pişmiş ekmek (ekmek takdimlerinin hiçbirisi mayalı ve ballı olmayacak, istisnasız hepsi tuzlu olacaktır); ince undan mayasız pideler; üzerine yağ sürülmüş ince undan mayasız yufkalar; turfandaların

ekmek takdimesi olarak; kavrulmuş başta buğday; dökülün takdime olarak şarap; mesh yağları, buhurlar sayılabilir.

Bu sıralamada da görülebileceği gibi Tevrat'ta yer alan kurbanlıklar, kanlı ve kansız olarak iki ana grupta toplanmaktadır. Her hayvanın kurban ediliş amacı ve bu amaca bağlı olarak kurban ediliş biçimi farklılık göstermektedir (Bkz: Çıkış, Levililer ve Sayılar).

Tanrı Sina dağında Musa'ya, İsrailoğullarından kahin Harun (Musa'nın kardeşi) ve onun oğullarını ebediyen kendisiyle kurbanı arasında aracı olarak tayin ettiğini, kendisine sunulan her türlü kurbandan onların belirli yerlerini pay olarak almalarını emreder. Musa'nın da katıldığı, aracı Harun'un bu emir doğrultusunda gerçekleştirdiği bir ritüelde çeşitli hayvanların kurban ediliş amacı ve biçimi çok açık bir biçimde anlatılmaktadır. (Bkz. Tevrat, Levililer 6-11).

KURBAN ÇEŞİTLERİ

Burada aracının kutsanışı; aracının kurbandan belirli yerleri pay olarak yemek

üzere alışı; kurbanın kanının, yağının sürülerek ya da serpilerek kutsallığın teması yoluyla aktarılması pratikleri de yer almaktadır. Daha öncede belirttiğimiz gibi özellikle Tevrat'ın Tekvin, Levililer ve Sayılar kitapları, hemen hemen salt kurbanı konu edinmektedirler. Ana başlıklar altında sınıflandırsak şu durumlarda belirlenmiş kurbanlığın, belirlenmiş yer, zaman ve biçimde

Rembrandt'ın ünlü eseri

kurban olarak sunulması gerekmektedir.

1) Tanrının kendine ve külte ilişkin, inanca ve tapınma değin buyruklarını çiğneyenlerin sunmaları gereken kurban, kefarete olarak sunulan "günah kurbanı" (Dinsel içerikli kurban).

2) Toplumsal düzeni dengeli biçimde sürdürmeye yönelik, ahlaka ve hukuka ilişkin buyrukları çiğneyenlerin sunmaları gereken kurban, kefarete olarak sunulan "suç kurbanı" (Dinsel/sosyal içerikli kurban).

3) Tabuluktan çıkma, tinsel arınma, olumsuz koşullarda umar arama, halk hekimliği içerikli, kimi hastalıkların sağaltılmasına yönelik (Dinsel/büyüsel özlü kurban).

4) Yapılacak bir işin, çıkılacak bir göçün kazasız belasız atlatılmasına, yerleşilecek bir yerin kutsanmasına, merkez simgecililiği amaçlı (bkz. Eliade, 1991) hayırlı uğurlu olmasına, kölelikten kurtulmaya ilişkin, eylemin başında ya da sonunda sunulan kurban "şükran kurbanı".

Şu nokta göz önünde bulundurulmalıdır ki, Yahudilik de Müslümanlık gibi hem dinsel, kutsal olanı içermekte, hem de toplumsal yaşamı düzenleyici niteliktedir. Bu yüzden, bu dinlerde özellikle hak, ahlak ve hukuk gibi aşırı gelenekçi üç kuruma dayalı normların, toplumsal olanla dinsel olanı iç içe bir görünüme sahip olup, birbirlerinden soyutlanamamaktadırlar. Toplumsal bir suç, aynı zamanda dinsel bir günah olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Genel biçimiyle, birinci grupta yer alan günah kurbanlıkları davar ve sığır türü hayvanlardan; ikinci grupta yer alan suç kurbanlıkları, kumru, güvercin, kuzu, un, ekmek, yufkadan; üçüncü grupta yer alan dinsel-büyüsel içerikli kurbanlıklar, ilk iki gruptakilerden seçilmektedir. Dördüncü grubu oluşturan şükran kurbanlıkları, birinci gruptakilerle aynıdır. Hayvan boğazlandıktan sonra yakılarak sunulmaktadır. Başlangıçta tamamı tanrıya sunulan kurban etinden, sonraları kahinin pay alması, giderek kavme de yeme izni çıkmıştır (Bkz. Tevrat, Tesniye 12/6-7).

"Tanrıya hoş koku kurbanı" olarak da adlandırılan kurban pratiği, belirli kuralları içinde gerçekleştirilmektedir. Bu uygulama sırasında, hayvanın özellikle döş ya da but kısımları aracı (rahip) tarafından mezbah etrafında yukarı kaldırılmakta ya da sallanmaktadır. Bu eylemler nedeniyle bunlara "kaldırma takdimesi, sallama takdimesi" adları verilmektedir.

Genel bütünlüğü içinde değerlendirilirse, Tevrat'ta yer alan kurban, temelde kanlı ve kansız olmak üzere ikiye ayrılmakta ve bir anlamda evrensellik gösteren kurbanı adına "ben sana vereyim, sen de bana ver" ya da bunun tersi olan tanrı adına "sen bana ver, ben de sana vereyim" prensiplerine dayanmaktadır. Konuyla ilgili olarak Eliade şu görüşü dile getirmektedir.

"Bu kurbanın neden istendiğini anlamaz, yine de bunu yerine getirir, çünkü tanrı böyle istemiştir. Görünürde saçma olan bu eylemle İbrahim yeni bir dinsel deneyimi, imanı başlatmıştır." (Eliade, 1994: 110)

Alıntıda gördüğümüz İbrahim'in bu eylemle yeni bir dinsel deneyimi, imanı başlatması konusu İncil'de de vurgulanmaktadır. (Bkz. İncil: İbraniler 11/17-19)

Mircea Eliade konuya, ilk çocuğun kurban edilmesi motifi açısından şu açıklamayı getirmektedir.

"Morfolojik açıdan bakıldığında İbrahim'in oğlunu kurban edışı eski doğu dünyasında sıkça uygulanan ve İbranilerin peygamberler dönemine kadar sürdürdükleri, ilk çocuğun kurban ediliş pratiğinden başka bir şey değildir. İlk çocuk, çoğunlukla bir tanrının çocuğu olarak görüldü; hatta, arkaik Doğu'da evlenmemiş kızların tapınakta bir gece geçirmeleri ve tanrı (onun temsilcisi, rahip ya da elçisi, 'yabancı') tarafından hamile bırakılmaları adet olmuştur. Bu ilk çocuğun kurban edilmesi tanrıya ait olanın ona geri verilmesi demektir. Böylece genç kan, tanrının tükenmiş enerjisini artırıyor (zira doğurganlık tanrıları dünyayı sürdürme ve bolluk sağlama çabasında kendi tözlerini tüketiyorlardı; dolayısıyla onların da periyodik olarak yenilenmeleri gerekiyordu) ve bir anlamda, İshak, tanrının oğluydu, zira Sara doğurganlık çağını geçtikten çok sonra İbrahim ve Sara'ya verilmişti. (Eliade, 1994: 109)

Görüldüğü kadarıyla, çok tanrı dinler dönemindeki kurban sunma amaç ve biçiminden pek farklı olmayan bu dönem uygulamalarındaki biricik fark, kendisine kurban sunulan doğaüstü güç tasarınının

tekleşmesi ve bu gücün kendisine inananlardan kurban istediğini şöyle ya da böyle dile getirmesidir. Tevrat'ta görülen kurbanın yakılması, sözü edilen "hoş koku" kurbanı, kanımızca önceki dönemlerde çok tanrı dinlerinde görülen ve yaygın bir biçimde uygulanan dumanın gökyüzü tanrılarına gönderilmesi düşüncesiyle özdeşdir. Eski Mısır ve Yunan kurban ritüellerinde de bu düşünceye dayalı çeşitli kurban motifleri yer almaktaydı. Çeşitli amaçlarla, çeşitli tanrı/tanrıçalara sunulan kurbanların tamamının ya da belirli kısımlarının yakılarak sunulduğu bilinmektedir (Bkz. Heredotos, 1973; Hughes, 1991). İbrahim'in, oğlu İshak'ı kurban etme motifinin simgesel olduğu İncil'de belirtilmektedir. Bu belirtme, soyun devamına da dayandırıldığı için geçerliliğini de sergiler bir görünüme sahiptir.

"İbrahim sinandığı zaman, imanla İshak'ı kurban olarak sundu. Vaadleri almış olan, biricik oğlunu kurban etmek üzereydi. Oysa tanrı ona, 'Senin soyun İshak'la sürecektir' demişti. İbrahim, tanrının ölümleri bile diriltebileceğini düşündü ve nitekim simgesel bir şekilde İshak'ı ölümden geri aldı." (İncil, İbraniler 11/17-19)

İNCİL'DE KURBAN KONUSU

İ.S. 4. yüzyılda kesin olarak ortaya konduğu bilinen (Challaye, 1963: 180) Yeni Ahit'de, her nedense artık tanrı, türleri ve nitelikleri belirtilmiş hayvanlardan, buğdaydan, undan, ekmek ve yufkadan, şaraptan kurban istemez. İsa'nın yaydığı din, her ne kadar kendinden önceki peygamberlere dayanıyorsa da, öncekilerden ona yansıyan biçimiyle kurbanlamalara pek ilgi göstermemiştir. İncil, kurbana ilişkin açıklamalarında, kendinden önce kurban kapsamı içinde tanrıya akıtılan kanların insanı yetkinliğe erdirmediğini vurgular. Kan akıtılarak günahlardan arınamayacağını belirten İsa, ümmetine kurban bağlamında kan akıtmamasını öğütler. İncil'de, İsa ve 12 öğrencisinin "Fısıh Bayramı" (2) dolayısıyla birlikte yedikleri bir yemekten söz edilir. Bu İsa'nın son mucizelerinden birini gösterdiği yemek, çeşitli resamlara konu olan "Son akşam yemeği" olarak bilinir.

Tevrat, Çıkış 12'de betimlenen bu seremoni, kurban öğesinin de yer aldığı bir tür kurtuluş bayramıdır. İsa ve öğrencileri bu yemekte kurban eti yiyerek, şarap içerler. Bu yemek sırasında şu olay yaşanır:

"Yemek sırasında İsa eline ekme aldı, şükran duasını yapıp ekmeği böldü ve öğrencilerine verdi. 'Alın, yiyin' dedi. 'bu benim bedenimdir' Sonra bir kase alıp

şükretti ve bunu öğrencilerine vererek 'Hepiniz bundan için' dedi. 'Çünkü bu benim kanımdır, günahların bağışlanması için birçoklar uğruna akıtılın antlaşma kanıdır.' (İncil, Matta 26/26-28; aynı konu: Markos, 14/ 22-24; Luka, 17-22; Paulus: Korinthoslulara I Mektup, 11/23-25)

SON KURBAN İSA

Daha önce de değindiğimiz, Hristiyan "The Eucharist, Communion" (3) ayinlerindeki beyaz ekme ve kırmızı şarap ritüeli temelde İsa'nın 12 öğrencisiyle birlikte yediği Fısıh yemeğine bağlanmaktadır. İsa'nın da belirttiği gibi ekmeğin O'nun etini, şarap ise O'nun kanını simgelemektedir. Günümüzde bu simgesel ritüelin altındaki yine simgesel örtük yönelme ise tanrının birlikte yenilmesiyle, tanrısalılığı paylaşmak ve O'na ulaşmaktır (Bkz. Ana Britannica, 8.c. Evkaristiya, 16.c. Missa maddeleri). İncil, Salem kralı ve kâhin Melkisedek'in, İbrahim'i kutlayışını özellikle vurgular (İncil, İbraniler 7). Büyük bir olasılıkla şarap ekmele ilgili bu ritüel, Melkisedek'in uygulamasından kaynaklanmaktadır.

İsa dininde kanlı kurban yoktur. İncil'de kurbanla ve İsa'nın çarmıha gerilmesi ile ilgili temel felsefe; İsa'nın kendisini, insanlık ve onun günahları için kurban etmesi üzerine kuruludur. O, son kurbandır. Bu yüzden, Hristiyanlıkta kanlı kurban yoktur. Özellikle St. Paul, kurban kesmenin dindarlık olamayacağını vurgulamıştır. (Arsel, 1977:46)

İsa'yı su ile vaftiz eden Vaftizci Yahya, O'nun mesih olduğunu ilan ederken şu ifadeyi kullanmıştır:

"İşte, dünyanın günahını ortadan kaldıran Tanrı Kuzusu." (İncil, Yuhanna 1/29)

"Ama Mesih, günahlar için sonsuza dek geçerli olan tek bir kurban sunduktan sonra tanrının sağına oturdu." (İncil, İbraniler 10/12)

Vaftizci Yahya'nın İsa için "kuzu" deyimini kullanması, bir olasılıkla bu açıklamada anlamını bulmaktadır. Bu konu İncil, İbraniler 8, 9, 10'da detaylı bir biçimde anlatılmaktadır.

İncil, somut anlamıyla kurban ritüelini içermez ve hiçbir türünü önermez. Tam tersine, kurban sunma ile günahlardan arınamayacağını vurgular.

"Çünkü boğaların ve erkeklerin kanı günahları ortadan kaldıramaz." (İncil, İbraniler 10/4)

İsa'nın çarmıha gerilmesi olayı, İncil'in öğretisi adına, tanrı ile İbraniler ve Yahuda halkı arasında yeni bir sözleşme-

nin, şükran göstergesi olarak son kurban ritüelini simgelemektedir.

Burada (İncil, İbraniler 10/8) İsa'nın sözünü ettiği "Yasa" bir tür tanrısal yasa olabilir. Ancak, İncil'in konumuzla ilgili bütünlüğü içerisinde bu "Yasa"nın toplumun kültik yasası olduğu düşüncesi daha güçlü görünmektedir. Çünkü İsa, o gün içinde var olan, kökleri çok gerilere giden inanç sisteminin ve buna dayalı olarak ritüelinin, doğaüstü bir güçle ilgili olmadığı, tanrının ve ona sunulan kurbanların, Durkheim'in ileri sürdüğü gibi, "toplumun heyecanları ve buna dayalı tezahürler" olduğunun bilincine varmış bir görünüm sergilemektedir. Günümüzde de, toplumsal yapının çeşitli kurumlarında, sosyal rahatsızlıkların ritminin arttığı dönemlerde ortaya çıkan "tanrılar kurban istiyor" ifadesinde anlamını bulan, bu türden olayları yaşarız.

KUR'AN'DA KURBAN KONUSU

Tek tanrı, kitaplı dinlerin sonuncusu olan İslamiyet'in kutsal kitabı olan Kur'an, bu dinin peygamberi olan Muhammed'e esin yoluyla ulaştığına inanılan tanrı buyruklarını içerir. Kurban sözcüğü bizim ele aldığımız anlamda, Kur'an içerisinde üç ayrı yerde geçmektedir. Bu yerler, sırasıyla: Maide süresi 27. ayet, Hacc süresi 28.; 34-35; 36; 37. ayetler ve Kevser süresi 2. ayetidir.

Bunlar dışında Akhâf süresinin 28. ayetinde geçen kurban sözcüğü bağışlayan, affeden, ilah, şefaatçi anlamında kullanılmıştır (Bkz. İslam Ansiklopedisi, 'Kurban' maddesi; Hançerlioğlu, 1975; 19).

"Ey Muhammed! Onlara, Adem'in iki oğlunun kıssasını doğru olarak anlat: İki si birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki edilmemişti. Kabul edilmeyen, 'And olsun seni öldürecek'im' deyince, kardeşi: 'Allah ancak sakınanların takdimesini kabul eder' demişti." (Kur'an, Maide:27)

Ayetle, yukarıda değindiğimiz, Adem ve Havva'nın oğulları Kabil ve Habil'in tanrıya sundukları kurbandan söz edilmektedir. Bu konu, İncil'de de ele alınıp örnek olarak kullanılmıştır (Bkz. İncil, İbraniler 11/17-19). Her üç kitapta da iyilik yapan, tanrıya inanan ve tanrının gazabından sakınıp, O'nun buyruklarına uyanların sunularının tanrı tarafından kabul edileceği, bir anlamda karşılığının verileceği, suçlarının bağışlanacağı vurgulanmaktadır.

Kur'an'ın Hacc süresinde tanrı, Muhammet'e insanları hacca çağırmasını

söyledikten sonra 28. ayette kurbanla ilgili şu buyrukları dile getirir.

"Taki kendi menfaatlerine şahid olsunlar; Allah'ın onlara rızık olarak verdiği hayvanları belli günlerde kurban ederken O'nun adını anınsınlar. Siz de bunlardan yiyin, çaresiz kalmış yoksulu da doyurun." (Kur'an, Hacc: 28)

Bu ayette, yılın belirli günlerinde tanrının adını anarak kurban kesilmesi buyrulurken, kesilen kurbanın etini kesenler tarafından yenebileceği ve fakir fukaranın da bu kurbanın etiyle doyurulması belirtilmektedir. Tevrat'ta da, tanrıya sunulan kurban etinin sunanlar tarafından yenebileceği belirtilirken, tanrıya ve kahine de pay verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Hacc süresinin bu ayetinde, herhangi bir din görevlisine ya da doğrudan tanrıya yönelik bir paydan söz edilmemektedir.

Yine Hacc süresinin 34-35. ayetlerinde kurbanla ilgili olarak şöyle denilmektedir.

"Her ümmet için, Allahın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanların üzerlerine O'nun adını anarak kurban kesmeyi meşru kıldık." (Kur'an, Hacc: 34-35)

Bu ayet, Müslümanların kurban keserken diğer "ümmet"lere buyrulduğu gibi Allah'ın adını anmaları; kesim niyetinin yönünü belirtme gereğini; böyle yapıldığı takdirde kurbanın geçerli olacağını dile getirmektedir.

Yine bu sürenin 36. ve 37. ayetlerinde kesim işleminin nasıl yapılması gerektiği; ne zaman yenebileceği; kimlere verileceği ve kurbanın niçin kesilmesi gerektiği konuları açıklanmaktadır.

"İşte kurbanlık deve ve sığırları Allah'ın size olan nişanelerinden kıldı. Onlarda sizin için hayır vardır. Bağlı halde keserken üzerlerine Allah'ın adını anın. Yan üstü düşüp ölüncelerden onlardan yiyin, isteyene de istemeyene de verin. Şükredersiniz diye onları böylece sizin buyruğunuza verdik. Bu hayvanların ne etleri ve ne de kanları Allah'a ulaşacaktır. Allah'a ulaşacak olan ancak sizin O'nun için yaptığınız gösterişten uzak amel ve ibadettir. Size doğru yolu gösterdiğinden, Allah'ı yüceltmeniz için onları böylece sizin buyruğunuza vermiştir. Ey Muhammed! İyilik yapanlara müjde et." (Kur'an, Hacc: 36-37)

Bu ayet, Tevrat'ta yer almayan, kurbanın ne kanının ne de etinin tanrıya ulaşmayacağını açık seçik belirtmektedir. Kurbanda asıl olanın, niyet ve ibadet olduğu vurgulanmaktadır. Yani Kur'an'da tanrı, kendisi için kan akıtılıp kurban kesilmesini istememekte ve bunlar aracılığıyla bir anlaşma önerisinde bulunma-

maktadır.

Sâffât suresinin, 100-105. ayetlerinde, İbrahim'in oğlunu kurban olarak tanıması olayı anlatılır. Aynı surenin 106-107. ayetlerinde tanrı, bunun bir deneme olduğunu ve İbrahim'e bu deneme karşılığı olarak büyük bir kurbanlık verdiğini söyler. Burada, İbrahim'in hangi oğlunu kurban etmek üzere götürdüğü belirtilmemektedir. Hatta, bu olayın anlatımının hemen ardından, oğul İshak'ın ödüllendirildiğine ilişkin şu ayetler yer alır.

"Ona iyilerden olan İshak'ı peygamber olarak müjdeledik. Kendisini ve İshak'ı mübarek kıldık." (Kuran, Sâffât: 112-113)

Kevser suresinin 2. ayetiyle, Hicret'in ikinci yılında gerekli şartları taşıyan müslümanlara kurban kesmek zorunlu kılınmıştır. Burada,

"Öyleyse Rabbin için namazda kıl, kurban kes." (Kur'an, Kevser: 2)

buyruğu yer almaktadır. Çeşitli kaynaklarda, bu ayette yer alan "inhar" sözcüğünün açık olmadığı vurgulanmaktadır.

"Bu ayetteki 'deveyi boğazla', 'Kurban kes' manasına gelen 'inhar' emri, bizzat peygamberimiz hakkında vârid olduğundan ümmeti için kurban kesmek farz değildir." (Aydın, 1991:104)

"Burada 'inhar' sözü açık olmamakla beraber kurban bayramında kesilmesi icabeden hayvanı kesmeye delâlet etmektedir." (Yavuz, 1978:23)

İslamiyet öncesi Arap toplumunda, puta tapıcılığın aşırı boyutlarda olduğuna ilişkin çok sayıda belge vardır. Bu tapının ritüellerinin ana ögesi kurbandır

(Bkz. Çağatay, 1971). Bu döneme ilişkin olarak insan kurban etme motifini Muhammed'in büyük babası Abdülmüttâlip'in on oğlu olursa bunlardan birini kurban edeceğiyle ilgili anlatıda görüyoruz (Bkz. Çağatay, 1971. 93-94; Dursun, 1990 126-127; Religion and Ethics, 29). Her ne kadar İslamiyet'teki kurbanın, normal olarak eti için hayvan kesmekten pek büyük bir farkı yoksa da (Bkz. Religion and Ethics, Vol: IX: 31), Kevser suresi 2. ayetindeki ifade, onun İslamiyet öncesi kurbanla ilişkin ritüellerin bir uzantısı olduğunu göstermektedir.

Put tapıcılık dönemi Arap toplumundaki kurbanların, çoğunlukla kesilerek değil de hareketsiz bırakıp ölüme terk etme, bağlayıp şah damarını delerek kanını içme ve parçalayarak yeme, gömme, yakma, gırtlakla dikine yararak öldürme gibi biçimlerde sunulduğu gözönüne alınırsa Kevser suresi 2. ayetinin bunu tek biçime, keserek (gırtlaklıyarak) öldürmeye indirgediği düşünülebilir.

Bize göre, Kur'an'daki dolayısıyla Anadolu'daki Müslüman toplulukça kurban bayramlarında uygulanan kurban olgusunun, İbrahim'in kurbanıyla ilgisi yoktur. En azından bunu ritüel uygulaması açısından rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü, İbrahim'in oğlunun yerine koç kurban etme ritüeli, Tevrat'ta belirtildiği biçimiyle kesildikten sonra tamamı yakılarak gerçekleştirilen (holocaust) bir ritüeldir. Oysa buyruğa göre Müslümanlar arasındaki kurbanın, sadece boğazlanarak yapılması ilgili ayette belirtilmiştir. Ayrıca bu kurbandaki amaçlardan birisi, kur-

ban etinin yoksullara dağıtılmasına, insanlar tarafından yenmesine yöneliktir. (*) Ankara Üniversitesi, DTCF, Etnoloji Ana Bilim Dalı.

DİPNOTLAR

(1) Tevrat, Gılgamış destanı, Sümer kral listeleri ve Sümer efsanelerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, Sümer Nuh'unun Akad topraklarındaki Shuruppak köyünde yaşamış iyi bir insan olarak tanımlanan, göçmen bir Sümerli olan Uta-Napisthim olduğunu ortaya koymuştur (Bkz. Woolley, 1958: 122-124; Ceram, 1982: 256-257).

(2) Yahudilerin Mısır'da yaşadıkları kölelikten kurtuldukları günün kutlanması olan "fışih bayramı" Anadolu'da "Hamursuz bayramı" olarak da bilinip tanınmaktadır (İncil, 1989:539). "Lods'a göre Fışih, yani Yahudi paskalyası çok eski bir semitik bayrak olmak gerekti. Muhtemel olarak bu şenlik sürenin ilk doğan kuzularının kurban edildiği gün kutlanıyordu." (Challaye, 1963: 131-132)

(3) Hristiyanlıkta Yeni Ahid'in sürekli kılınmasına yönelik temel ayin olan The Eucharist Katolik kilisesinde uygulanan tapınım ve ritüeller bütün Missa olarak adlandırılmaktadır. Şarap ve ekmeğin kutsanıp, paylaşılması uygulaması olan Communion ise Missa'nın son bölümüne verilen addır (Bkz. Ana Britannica, 8.c. Evkaristiya).

KAYNAKLAR

- Arsel, Prof. Dr. İlhan: Toplumsal Geriliklerimizin Sorumluları. I. Kitap Din Adamları. Ankara 1977, Doğan Basımevi, s.272
- Aydın, Doç. Dr. Ali Arslan: Ramazan Orucu ve Kurban (Hikmetleri ve Fıkhi Hükümleri). İstanbul 1990, Bayrak Matbaacılık s.156.
- Çağatay, Dr. Nezet: İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı. 3. bsm. Ankara 1971, A.Ü. Basımevi s.191.
- Ceram, C.W.: Tanrılar, Mezarlar ve Bilgiler. Çev: Hayrullah Örs. İstanbul 1982, Evrim

Matbaacılık Ltd. Şti. s.362.

- Challaye, Felicien: Dinler Tarihi. 2. bsm. Çev: Semih Tiryakioğlu. İstanbul 1963, Ekin Basımevi s.228. "Varlık Yayınları Faydalı Kitaplar: 7".

- Dursun, Turan: Tabu Can Çekişiyor. Din Bu I. Kitap. İstanbul 1990, Günay Ofset s.303.

- Eliade, Mircea: Ebedi Dönüş Mitosu. Çev: Ümit Altuğ. Ankara 1994, Zirve Ofset, s.189.

- Encyclopaedia of The Religion and Ethics. New York, 1908-1920.

- Haçerlioğlu, Orhan: İnanç Sözlüğü. Dinler, Mezhepler, Tarikatlar, Efsaneler. İstanbul 1975, Remzi Kitabevi s.861.

- Herodotos: Herodot Tarihi. Çev. Muntekim Ökmen. İstanbul 1973, Yükselen Matbaacılık, s.590.

- Hesiodos: Eseri ve Kaynakları. Çev: Sabahattin Eyuboğlu- Azra Erhat. Ankara 1977, TTK Basımevi, s.228.

- Hughes, Dennis D.: Human Sacrificein Ancient Greece. London 1991, pp.301.

- İncil. İstanbul 1989, Ar Matbaacılık Sanayi ve Ticaret, s.556.

- Kitabı Mukaddes. Eski ve Yeni Ahit. (Tevrat ve İncil), İstanbul 1981, Ser Ofset Basımevi s.274 ve 902

- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal). Ankara 1975, Elif Matbaacılık Sanayii 605+ XXXII s. T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 90.

- Örnek, Doç. Dr. Sedat Veyis: 100 Sorunda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane. İstanbul 1971 Fono Tesisleri s.231. A.Ü. DTCF Yayınları 200.

- Sencer, Muzaffer ve Sencer, Yakut: Toplumsal Araştırmalarda Yöntembilim, Ankara, 1978, Doğan Basımevi, TODAI Yayınları, No:172.

- Turan, Serafetin: Türk Kültür Tarihi: Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrensellliğe. Ankara, 1990, Olgaç Matb. s.358.

- Woolley, C. Leonard: The Sumerians. Toronto 1965, George J. McLeod Ltd. pp.198.

- Yavuz, Yunus Vehbi: Kurban ve nisabı. Nesil 197. sayı Ekim 1978 s.22-27.

YÖN

Yayınılık

Cağaloğlu Yokuşu, Evren Han 29/30
C.öğl-İst. Tel: 511 79 16 Fax: 511 06 26

I. ROMAN-ÖYKÜ-ŞİİR

1. TERSİNE DÜNYA (Roman)/ O Kemal
2. SINIRA VURUYORUM SINIRSIZ VURUYORUM (Şiir) Yılmaz Odabaşı
3. SAĞAĞI KIRLETİLMEMİŞ UFUKLAR (Şiir)/A. Can Akyol Tükendi
4. BİR MEKTUP YAZMAK İSTİYORUM (Öykü) İ. Harun Akçay
5. KIZIL ÖTESİNİ İSTİYORUM (Roman)/H. Şimşek
6. OLDU SÖRGÜN VE DERSİM (Şiir) Ahmet Can Akyol
7. "Yıkık Bir Zamanda"/F. Kâhya

II. DENEME-ELEŞTİRİ

1. OBLOMOVLUK NEDİR? N.A. Dobrolyubov
2. Edebiyat, Sanat, Költür, Felsefe, Tarih Üzerine YAZILAR/V.G. Belinski
3. BİLİMDEN YANA/ Asım Bezirci
4. SOSYALİZME DOĞRU/Asım Bezirci
5. SOSYALİST AÇIDAN TOPLUM, SANAT ve ELEŞTİRİ/J. Freville, G. Plehanov
6. HALK VE SOSYALİZM İÇİN KÖLTÜR VE EDEBİYAT/Asım Bezirci
7. ŞAPKAM DOLU ÇİÇEKLE/C. Süreya
8. UZAT SAÇLARINI FRIGYA /C. Süreya
9. HALK ŞİİRİNDE GERÇEKÇİLİK /Rıza Zelyut
10. SOSYALİZM ve EDEBİYAT/A. Lunaçarski
11. SANAT VE SİYASET/A. Oktay
12. "ŞİİR HANGİ SÖZCÜKLERLE YAZILMALI KI?" H. Korkmaz

III. ŞİİR SANATI

Dünyada ve Türkiye'de Şiir Akımları
Şiirin Temel Sorunları-Kavramları
Erdoğan Alkan

III. ROPÖRTAJ-BELGE-ANI-BİYOGRAFI

1. BEN DE HALİMCE BEDREDDİNEM/ Radi Fiş
2. MEVLANA CELALEDDİN/ R. Fiş
3. LUMUMBA: Kara Afrikta'da İktidareyle Öldürülen Başbakan/ Hız Topuz
4. GÖRÜŞLER-GÖRÜŞMELER / Şahap Balıroğlu
5. TRÖVA ATINDA İLK AKŞAM/ Z.T. Anadol
6. AYDINLIĞA OMUZ VERENLER /Zihni T. Anadol
7. DEVLETİN GÖZÜYLE TÜRKİYE'DE KÖRT İSYANLARI Faik Bulut
8. BELGELERLE DERSİM RAPORLARI/Faik Bulut
9. HATIRALARIM Cilt I/ Musa Arter
10. HATIRALARIM Cilt II/ Musa Arter
11. DERSİM ZAZA AYAKLANMASININ TARİHSEL KÖKENLERİ/ Ebubekir Pamukçu
12. ÖZKAYNAKLARINA GÖRE ALEVİLİK/R. Zelyut
13. ADALET DİYE DİYE /İsmet Kemal Karadayı
14. YERALTI DÜNYADAN BAŞKA BİR YILDIZ DEĞİLDİ Emin Karaca
15. ALEVİLER NE YAPMALI?/Rıza Zelyut
16. HÜZÜN MÜ? BAŞIM GÖZÜM ÖSTÖNE/Y. Odabaşı
17. BİR BEN MİYİM UNUTMAYAN?/Retika Bezirci
18. TÜRKİYE'DE ALEVİLİK ve BEKTAŞILIK İlhan Selçuk-Gencay Şayan-Şenay Kalkan
19. ŞİİR UÇAR SÖZ OLUR/Enver Ercan
20. OSMANLI'DA KARŞI DOĞUŞUÇE/Rıza Zelyut

IV. DÜNYA ŞAİRLERİNDEN

1. SEÇME ŞİİRLER/ P. Eluard
2. SEÇME ŞİİRLER/ P. Neruda
3. SEÇME ŞİİRLER/ N. Guillen
4. SEÇME ŞİİRLER/ B. Brecht
5. SEÇME ŞİİRLER/ N. Vaptsarov
6. SEÇME ŞİİRLER/ Ho Şi Minh
7. SEÇME ŞİİRLER/ K. Kavafis
8. SEÇME ŞİİRLER/ Y. Ritsos
9. SEÇME ŞİİRLER/ Y. Seleris
10. SEÇME ŞİİRLER/ O. Paz
11. SEÇME ŞİİRLER/ Walt Whitman
12. SEÇME ŞİİRLER/ Max Jacob
13. SEÇME ŞİİRLER/ F.G. Lorca
14. SEÇME ŞİİRLER/ E. Guillevic
15. SEÇME ŞİİRLER/ L. Aragon
16. SEÇME ŞİİRLER/ J. Prevert
17. SEÇME ŞİİRLER/Antonio Machado
18. SEÇME ŞİİRLER/Paul Verlaine
19. SEÇME ŞİİRLER/ L. Hughes

V. ANTOLOJİLER

1. Çalıdaş Türk Şairlerinden Seçme AŞK VE SEVDA ŞİİRLERİ ANTOLOJİSİ, I-II Haz: Erdoğan Söyümez
2. 20. Yüzyıl Şairlerinden Seçme 100 AŞK ŞİİRİ/ Haz: Cemal Süreya
3. SOVYET ŞAİRLERİ ANTOLOJİSİ Haz: Atilla Tokallı
4. Divan'dan GÜNÜMÜZE TÜRK KADIN ŞAİRLER ANTOLOJİSİ Haz: Mustafa Sever
5. Dünya Şairlerinden Seçme AŞK ŞİİRLERİ ANTOLOJİSİ Cilt I Haz: E. Söyümez

VI. MİZAH

1. HAKKATEN/Çeviz Ali Hududi
2. TÜRK GÜLMÜCE ÖYKÜLERİ ANTOLOJİSİ Mehmet Semih

VI. ANMA

ASIM BEZİRCİ'YE SAYGI/Atilla Birkiye

VIII. İNCELEME

DEVLET VE DEMOKRASİ/ Aksoy

ŞİİR SANATI

Dünyada ve Türkiye'de
Şiir Akımları
Şiirin
Temel Sorunları-Kavramları

Erdoğan Alkan

ÇIKTI

ETİ KİTAPLARI

1. KADINLAR İŞ BAŞINDA (Kadın Girişimcilerin Deneyimleri) Robert Goffee-Richard Scase/Çev: Ahmet Fethi
2. İYİ YAŞAMANIN KURALLARI OG Mandino/Çev: Latife Bulut
3. ETKİN YÖNETİCİLİK Peter F. Drucker/Çev: Ahmet Özden
4. ENTELEKTÜELİN GELECEĞİ Alvin Gouldner/Çev: Ahmet Özden - Nuray Tunalı
5. NEONAZİZMİN SUÇUŞTÜ TUTANAKLARI Murat Çulcu
6. ZEN ve YARATICI YÖNETİCİLİK Albert Low/Çev: Ahmet Fethi
7. SAVAŞTA VE BARIŞTA BÜYÜK STRATEJİLER Paul Kennedy
8. YÖNETİCİLİKTE SAĞLIK ve MUTLULUK Stephan Strasser

ÇIKACAK KİTAPLAR

1. Gündelik Yaşamda POST-MODERN KÜLTÜR John Nava-Robert Kril
2. POP KÜLTÜR TARİHİ Richard Malt
3. GİRİŞİMCİLİK KÜLTÜRÜ Russel Reat-Nicholas Albere Rombie
4. ENDÜSTRİ SONRASI TOPLUM Alain Touraine

Neden sosyalizm?

Albert EINSTEIN

Çeviren: Göksel N. DEMİNER

Ünlü bilim insanı Albert Einstein'ın okuyacağınız makalesi, sosyalist Monthly Review dergisinin Mayıs 1949 tarihli ilk sayısında derginin ilk yazısı olarak yayımlandı. Einstein'ın politik çizgisinin doğru olarak öğrenilmesi amacına katkısı olabilecek bu makalenin Bilim ve Ütopya okurlarının ilgisini çekeceğini umuyoruz. 20. yüzyıl biliminde çığır açan Einstein'ı, ölümünün 40. yılında saygıyla anıyoruz. Makaleyi İngilizce orijinalinden arkadaşımız Göksel N. Demirer Türkçeleştirdi.

Ekonomik ve toplumsal konularda uzman olmayan birisinin, sosyalizm konusundaki görüşlerini dile getirmesi uygun olur mu? Ben, birçok nedenden dolayı uygun olacağını düşünüyorum.

Bu soruyu bilimsel bilginin bakış açısıyla ele alalım. İlk bakışta astronomi ile ekonomi bilimleri arasında yöntemsel bir fark olmadığı sanılabilir; her iki alanda da bilimciler belirli bir grup görüşü arasındaki ilişkileri mümkün olan en anlaşılır biçimde ortaya koyarak, bu olguların doğruluğunu ve kabul edilebilirliğini göstermek için çabalarlar. Ama gerçekte astronomi ile ekonomi arasında yöntemsel farklar vardır. Ekonomi alanındaki genel yasaların keşfi, ekonomik olguları etkileyen birçok faktörün birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmesindeki güçlükler nedeniyle astronomiye göre çok daha zor olmuştur. Buna ek olarak, kimilerince insanlık tarihinin "uygar dönemi"nin başlangıcı olarak adlandırılan dönemden bu yana biriken bilgi ve deneyim birikimi -gayet iyi bilindiği üzere- ekonomik kökenli olgulardan büyük ölçüde etkilenmiş ve bunlar tarafından sınırlandırılmıştır. Örneğin tarih boyunca varolan büyük devletlerin hemen hepsi varlıklarını fetihlere borçludurlar. Fethedenler yasal ve ekonomik anlamda ayrıcalıklı bir sınıf olarak fethettikleri ülkelere yerleşmiş ve oralara hükmetmişlerdir. Toprak sahipliğinin tekeli ellerine alıp, din adamlarını kendi içlerinden atamışlardır. Eğitimi kontrol altında tutan din adamları, sınıf ayrımının kalıcılığına katkıda bulunarak ve buna uygun bir değerler sistemi oluşturarak -çoğu zaman bilincinde olmadan- toplumsal davranışa yön vermişlerdir.

ÇIKIŞ YOLU ARAMANIN ZORUNLULUĞU

Thorstein Veblen'in toplumsal gelişimin "yağmacı aşaması" (predatory phase) olarak nitelendirdiği dönün bu tarihsel geleneklerinin artık üstesinden gelmek zorundayız. Bugünün gözlenebilir ekonomik gerçekliklerinin nedenleri bu yağmacı aşamadan kaynaklanmaktadır ve onlardan derlenen bugünün yasaları, toplumsal gelişiminin daha ileri dönemleri için geçerli kabul edilemez. Sosyalizmin gerçek amacı toplumsal gelişimin bu yağmacı aşamasının aşılması olduğundan, bugünkü durumuyla ekonomi bilimi geleceğin sosyalist toplumuna ışık tutamaz.

İkinci olarak, sosyalizm toplumsal ve ahlaki bir sonul hedefe yönelmiştir. Oysa bilimde son yoktur. Bilim yalnızca sonlara ulaşmanın araçlarını sunar. Sonul hedefler

Kendi egoizmlerinin tutsağı haline gelen bireyler, geleceğe karşı güvenlerini yitirip yalnızlaşıyor ve yaşamın yalın ve güzel tadından mahrum oluyorlar. Oysa birey tüm basitliği, güzelliği ve tüm tehlikeleriyle yaşamın anlamını ancak kendini topluma adayarak bulabilir. Bence insanlığın bugün karşı karşıya olduğu tüm kötülüklerin asıl kaynağı kapitalist toplumun ekonomik anarşisidir.

yalnızca yüce ahlaki ideallere sahip kişilerce kavranır. Daha doğmamış olmalarına karşın yaşamsal ve kaçınılmaz olan bu sonuçlar, erdemli kişilerce benimsenir ve bu kişiler de -farkında olarak ya da olmayarak- toplumsal evrim süreçlerini belirlerler.

Bu nedenlerle insana ait sorunlarda belirli bir bilimin ve onun yönteminin abartılması konusunda dikkatli olmalı ve toplumun yapısına ilişkin konularda görüş bildirmenin, sadece o konunun uzmanlarına ait bir hak olduğunu düşünmemeliyiz.

Bir süredir, insanlığın büyük bir krizden geçmekte olduğuna ve toplumsal dengelerin bozulduğuna ilişkin sayısız iddialar yükselmekte. Bu durum bireylerin kendilerini ait oldukları gruba karşı yabancı ve hatta düşman hissettikleri durumlara tipik bir örnektir. Daha anlaşılabilir olmak için burada kişisel bir anımı aktarmak istiyorum. Geçenlerde zeki ve iyi niyetli bir arkadaşımın olası yeni bir savaş üzerine tartıştık. Ben, "insanlığın dünya üzerindeki varlığını tehlikeye sokacak böylesi bir olasılığın, ancak alışılmışın dışında bir yapılanma ile aşılabileceğini düşündüğümü" söyledim. Bunun üzerine arkadaşım ol-

dukça sakin ve soğukkanlı bir tavırla "insanlığın yeryüzünden silinmesi ihtimali ile neden bu kadar derinden ilgilendiğimi ve buna neden karşı çıktığımı?" sordu. Bırakın daha eskileri, yüzyıl önce bile hiçkimenin böyle bir yorumu kolayca yapamayacak olduğundan eminim. Bu soru kendini beğenmiş bir kişinin iç dengelerini kurmaya yönelik -bence başarısız olmaya mahkum ve yararsız- çabalarının bir göstergesi olması yanında birçok insanın yaşamakta olduğu sancılı bir yalnızlığın ve yalnızlığın ifadesidir de. Tüm bunların nedeni nedir? Bir çıkış yolu var mı?

Bu soruları sormak kolay, ikna edici yanıtlar vermek ise zor olanı. Düşünce ve çabalarımızın çoğu kez karmaşık ve zor anlaşılır olması ve basit formülasyonlarla ifadesinin imkansızlığına karşın, ben bu soruları elimizden geldiğince yanıtlamayı denemenin bir zorunluluk olduğunu düşünüyorum.

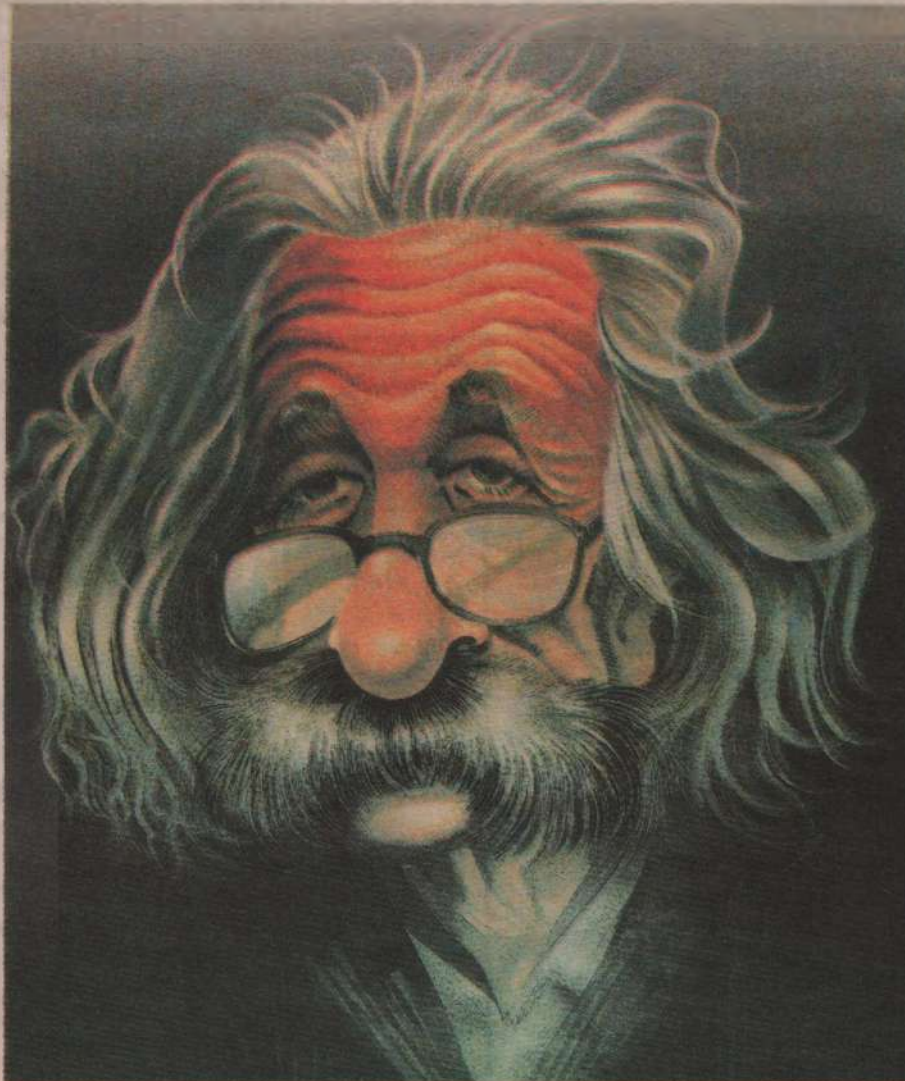
TOPLUMSAL BİR VARLIK OLARAK İNSAN

İnsan bireysel bir varlık olduğu kadar, toplumsal bir varlıktır da. Bireysel bir varlık olarak insan, kendisinin ve yakın

çevresindekilerin varoluşunu korumak, kişisel isteklerini karşılamak ve doğuştan getirdiği becerilerini geliştirmek çabasıdadır. Toplumsal bir varlık olarak ise çevresindeki diğer insanların saygısını ve beğenisini kazanmak, onları etkileyebilmek, neşesini/hüzününü onlarla paylaşabilmek ve toplumun yaşam düzeyini iyileştirebilmek istegindedir. Birbirinden farklı ve kimi zaman birbiriyle çelişen bu çabaların varlığı insanın kişiliğini ve bu çabaların bileşimi ise iç dengelerini kurabilmesini ve toplumsal faydaya ilişkin katkı koyabilme düzeyini belirler. Bu iki (bireysel ve toplum kaynaklı) güdüden birisinin insanın kişiliğinde baskın olmasında kalıtsal özelliklerin etkisi -bir yere kadar- mutlaka vardır. Ancak kişilik asıl olarak insanın yetiştiği çevreye, toplumsal yapıya, toplumun geleneklerine ve bunların insanın davranış kalıplarına çeşitli biçimlerde etki etmesiyle oluşur. Tek başına soyut bir kavram olan "toplum", birey için kendi çağdaşlarıyla ve eski kuşaklardan diğer insanlarla karşılıklı yürüttüğü bu doğru- dan ve dolaylı etkileşimin toplamına denk düşer. Birey düşünür, hisseder, çabalar ve kendisi için çalışır; ancak fiziksel, entelektüel ve duygusal varlığıyla topluma büyük ölçüde bağımlıdır. Yani bireyi toplumun yapısı dışında düşünmek ve anlamak olanaksızdır. "Toplum" insana yiyecek, giyecek, ev, çalışma araç/gereçleri, dil, düşünce biçimleri ve onların temellerini sağlar. "Toplum" denilen gösterişsiz sözcüğün arkasında gizli insan yaşamı da kendi ürettiği emeğin yanında, toplumu oluşturan milyonların başarıları ile mümkündür.

Dolayısıyla karınca ve arıların kolektif yaşam biçimlerinde olduğu gibi, bireyin topluma olan bağımlılığı doğanın -ortadan kaldırılamayacak- bir gerçeğidir. Ancak karınca ve arılarda tüm ayrıntılarına kadar kalıtsal özellikler içeren ve kuşaktan kuşağa değişmeyen yaşam süreçlerine karşın; geleneksel kalıpları ve karşılıklı etkileşimleriyle insanların yaşam süreçleri değişkendir. Bellek, yeni birliktelikler kurabilme ve sözel iletişim yetenekleri, insana biyolojik gereksinimleri ve belirlenimleri aşan ilerlemeler sağlama olanağı vermiştir. Bu ilerlemeleri toplumsal yaşamda, geleneklerde, kurumlarda ve örgütlenmelerde; edebiyatta; bilimsel ve mühendislik alanlarındaki gelişmelerde ve sanatta görüyoruz. Bu bize insanın kendi yaşamını yine kendisinin belirlemesinde, bilinçli düşünebilme yetisinin, istemlerinin ve gerçekleştirdiklerinin nasıl etkin bir rol oynadığını açıklar.

İnsanın doğuştan sahip olduğu, yaşamı boyunca değişmeyecek olan, insan türüne özgü, doğal ve biyolojik dürtüleri vardır. Ayrıca yaşamı boyunca içinde yaşadığı toplumsal yapı ile etkileşerek kültürel değer ve normlar edinir. Bireyin toplumla olan ilişkilerini büyük ölçüde belirleyecek olan bu kültürel yapı zaman içinde değişebilir. Modern antropoloji, ilkel kültürlerarası karşılaştırmalarıyla, bize insanın sosyal davranışlarının, geçerli olan kültürel kalıplara ve toplumda baskın olan örgütlenme tarzlarına bağlı olarak büyük değişiklikler gösterebileceğini öğretir. İnsanlığın kötü kaderini değiştirme çabalarının başarısı, insanların salt biyolojik yapıları itibarıyla birbirlerini yok etmeye mahkum olmadıklarının, zalimin insafında yaşama-

nın ya da karşılaştığı tüm eziyetlerin kendi kontrolü dışında ve itaat edilmesi gereken bir alinyazısı olmadığına ilişkin bir inanç sistemini oluşturmaktan geçer.

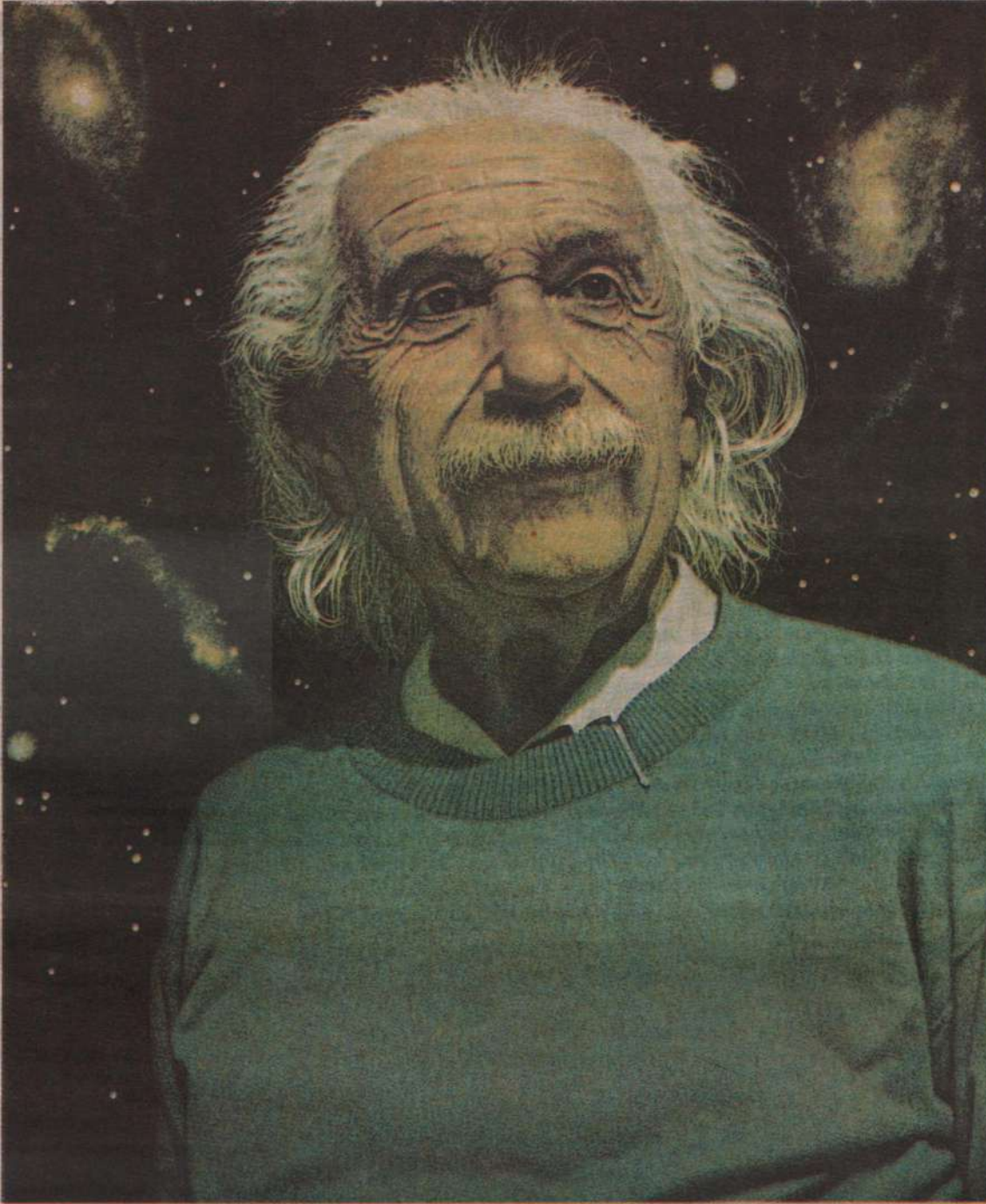
Eğer "insan yaşamının mümkün olduğunca doyurucu bir hale getirilmesi için toplumsal yapının ve insanların kültürel tutumlarının nasıl değiştirilmesi gerektiği" sorusunu kendimize sorarsak, insana ait hiçbir zaman değişmeyen birtakım koşullar olduğunu aklımızdan çıkarmamalıyız. Daha önce de değinildiği üzere, insanın biyolojik yapısı -burada kastedildiği anlamda- değişime tabi değildir. Buna ek olarak, son birkaç yüzyılda meydana gelen teknolojik gelişmeler ve nüfus artışı, yeni koşullar doğurmuştur. Günümüzün karmaşık, yoğun nüfuslu ve yerleşik toplumunda, uzmanlaşmanın artması ve üretim araçlarının merkezileşmesi kesinlikle gereklidir. Kişilerin ya da küçük insan topluluklarının tümüyle kendi kendilerine yettiği zamanlar çok eskilerde kaldı. İnsanlığın üretim ve tüketim anlamında küresel bir toplum oluşturduğunu ileri sürmek büyük bir abartı olmayacaktır sanırım.

İNSANLIK KRİZİNİN KAYNAĞI: KAPITALİZM

Bu uzun girişten sonra, sanırım artık insanlığın çağımızdaki krizinin nedenlerini ve çıkış yollarının neler olabileceği konusundaki görüşlerimi belirtebileceğim noktaya geldim. Birey günümüzde topluma karşı olan bağımlılığını bir koruyucu güç -ya da kısaca bir olumluluk- olarak değil, doğal haklarına ve hatta ekonomik varoluşuna bir tehdit olarak görüyor. Ayrıca toplumun işleyişi bireylerin egoist dürtülerini sürekli güçlendirip, toplumsal yönünü ise sürekli olarak zayıflatacak bir yönde ilerliyor. Toplumdaki konumları ne olursa olsun, toplumsal yönün zayıflaması tüm bireyler için geçerli olabiliyor. Kendi egoizmlerinin tutsağı haline gelen bireyler, geleceğe karşı güvenlerini yitirip yalnızlaşıyor ve yaşamın yalın ve güzel tadından mahrum oluyorlar. Oysa birey tüm basitliği, güzelliği ve tüm tehlikeleriyle yaşamın anlamını ancak kendini topluma adanarak bulabilir.

Bence insanlığın bugün karşı karşıya olduğu tüm kötülüklerin asıl kaynağı kapitalist toplumun ekonomik anarşisidir. Bizden önce, üyelerini dumsaksızın kolektif emeğin meyvelerinden mahrum etmeye çalışan büyük bir üretici kitlenin varlığını görüyoruz. Bunu güç kullanarak değil, "yasal" yöntemler kullanarak yapıyorlar. Bu bağlamda, tüketime ve artı değere yönelik üretimin yapıldığını, bütün üretim araçlarının "yasal" olarak özel mülkiyete ait olduğunu kavramak çok önemli.

Daha anlaşılabilir olmak için, yazının bundan sonraki bölümünde "işçiler" kelimesini -her ne kadar gündelik kullanıma pek denk düşmesi de- üretim araçlarının mülkiyetinde payı olmayan ve çalışarak geçinen kesimler için kullanacağımı burada belirtmeliyim. Üretim araçlarına sahip olma konumu, aynı zamanda işçinin emeğini satın almaya da denk düşer. İşçinin

Bu belanın ortadan kaldırılabilmesi için tek yolun, toplumsal amaçlara hizmet eden bir eğitim sistemini de içinde barındıran, sosyalist bir ekonomik sistemin kurulmasından geçtiğine inanıyorum. Planlı ekonomi, kölelikten kurtulmuş özgür bireyle beraber gelişmelidir.

üretim araçlarını kullanarak ürettiği mallar kapitalistlerin mülkü olur. Asıl önemli nokta işçinin ürettiğiyle ona ödenen ücret arasındaki ilişkidir. Bunların her ikisi de gerçek değer üzerinden hesaplanır. İşçinin ücreti ürettiği malın gerçek değeri üzerinden değil, yaşamını sürdürebilmesi için gereken minimum değer ve işgücünün kapitalist gereksinimlere göre ve aynı iş için rekabet halinde olan işçilerin sayısıyla bağlantılı olarak kapitalistlerce belirlenir. Kapitalist sistemde, teorik olarak bile, işçinin ücretinin ürettiği malın gerçek değeri üzerinden hesaplanmadığını anlamak çok önemli.

SERMAYE DİKTATÖRLÜĞÜ

Kapitalistler arası rekabet ve teknolojik gelişmeler ile gittikçe artan uzmanlaşmanın küçük işletmeleri büyükler lehine yok etmesi nedeniyle, özel sermaye tekelleşme eğilimindedir. Bu süreç sonunda demokratik olarak yapılmış toplumlarda bile etkin olarak kontrol edilebilmesi çok güç olan özel sermayenin inanılmaz derecede güçlü oligarşisi ortaya çıkar. Yasama organı üyeleri kapitalistlerin çıkarlarını

ve yönlendirilen siyasi partilerce seçildiğinden, seçmenler kanun yapıcılardan tümüyle soyutlanır. Sonuçta halkın "temsilcileri", yoksul halk kesiminin faydasını değil, kapitalistlerin faydasını korur. Ayrıca kapitalistler -doğrudan ya da dolaylı olarak- tüm bilgi kaynaklarının (basın, radyo, eğitim) kontrolünü de ellerinde tutarlar. Böylelikle toplumu oluşturan bireylerin sahip oldukları politik hakları akıllıca kullanarak varolan politik sisteme ilişkin doğru değerlendirmeler yapmaları bütünüyle imkansız hale gelir.

Sermaye sınıfının özel mülkiyetine dayanan ekonomik sistem iki ana özelliğe sahiptir; birincisi, üretim araçları özel mülkiyetin elindedir ve kapitalistler bunları ancak kendi çıkarlarına uygun gördüklerinde ellerinden çıkarırlar; ikincisi ise, işgücü ile sermayedar arasındaki sözleşme serbestisidir. Tabii ki bu bağlamda saf kapitalist toplum diye birşey yoktur. Özellikle bazı işkollarında işçilerin, uzun ve zor mücadelelerden sonra iş sözleşmesinin yapısına ilişkin sınırlı da olsa gelişmeler sağlanmada başarılı olduğu burada vurgulanarak ele alındığında,

günümüz ekonomik sistemi "saf" kapitalizmden pek de farklı değildir.

Kapitalizmde üretim kullanımı için değil, kâr için yapılır. Çalışma isteği ve gücü olan herkesin iş bulabileceği gibi bir zorunluluk yoktur; "işsizler ordusu" her zaman vardır. İşçi sürekli olarak işini kaybetme korkusuyla yaşar. İşsizler ya da yoksul işçiler kârlı bir piyasa (tüketici grup) oluşturmadığından, tüketim mallarının üretimi sınırlandırılmıştır ve bunun sonucu olarak darlık ortaya çıkar. Teknolojik gelişim, herkes için çalışmanın zorluğunu azaltacağına, işsizliği arttırır. Kapitalistler arası rekabet, kâr güdüsüyle beraber, sermayenin birikimi ve kullanımındaki istikrarsızlığın sorumlusudur. Bu da depresyonun şiddetlenmesine neden olur. Sonsuz rekabet ortamı büyük işgücü israfına ve daha önce değindiğim gibi bireylerdeki toplumsal bilincin tahribine yol açar.

Ben bireylerdeki bu bozulmayı, kapitalizmin en şeytani yönü olarak görüyorum. Tüm eğitim sistemimiz bu durumdan zarar görmektedir. Öğrenciye abartılmış bir rekabetsizlik ve açgözlülük aşılanmakta, güce tapınmak üzere şekillendirilen bu eğitim süreci öğrenciyi gelecekteki meslek yaşamına böyle hazırlamaktadır.

TEK YOL: SOSYALİZM

Bu belanın ortadan kaldırılabilmesi için tek yolun, toplumsal amaçlara hizmet eden bir eğitim sistemini de içinde barındıran, sosyalist bir ekonomik sistemin kurulmasından geçtiğine inanıyorum. Böylesi bir ekonomik sistemde üretim araçlarının mülkiyeti topluma geçecek ve bunlar planlı bir biçimde kullanılacaktır. Üretimi toplumun gereksinimlerine göre düzenleyecek olan planlı ekonomi, yapılması gereken işleri, sağlığı çalışmaya uygun herkese eşit olarak dağıtacak ve herkesin yaşam sürelerini güvence altına alacaktır. Eğitim bireysel hünelerinin geliştirilmesi yanında, günümüz toplumunun başarı ve güç kavramları yerine, bireylerin toplumun diğer üyelerine karşı olan sorumluluk duygusunu geliştirmeye hizmet edecektir.

PLANLI EKONOMİ, ÖZGÜR BİREY

Tüm bunlara rağmen, yalnızca planlı bir ekonomi kurmanın sosyalizm demek olmadığını unutmamak gerekiyor. Planlı ekonomi, kölelikten tümüyle kurtulmuş özgür bireyle beraber gelişmelidir. Sosyalizmin kurulabilmesi aşırı derecede önemli bir takım sosyo-politik sorunların çözümünden geçmektedir; bürokrasinin tüm yetkiyi elinde toplaması ve "kibirli" bir güç haline gelmesi nasıl önlenecektir? Bireysel haklar nasıl korunacak ve bürokrasinin gücü ile bireylerin demokratik hakları nasıl dengelenecektir?

Yaşamakta olduğumuz geçiş sürecinde, sosyalizmin amaçlarına ve sorunlarına ilişkin berraklık büyük bir öneme sahiptir. Bu konuların özgürce tartışılabilmesinin bir tabu olarak kabul edildiği günümüz koşullarında, bu derginin (Monthly Review-ç.n.) yayına başlamasının çok önemli bir kamu hizmeti olduğunu düşünüyorum.

Süpermen kim ve yaptığı iş ne?

Dr. İrfan ERDOĞAN

Burası New York, Metropol, bazılarının deyimiyle *heart of the beast/canavarın kalbi*... Süpermen'in dünyayı gözetleyip koruduğu, Klark Kent'in kendi ve başkalarının sömürsüne zevkle ve umutla (örneğin hafta sonu Lois ile seks umuduyla) katıldığı; Lois'in burjuva feminist fikirlerle özgürlüğü ve seksi karıştırıp kadın mı yoksa erkek mi olduğunu bir türlü anlayamadığı ve bu nedenle olacak ki "prick teasing" ile (seks umudu vererek heyecanlanma ve heyecanlandırmayla) hafta sonu Klark Kent'i frustrasyona uğrattığı (gelişmiş kapitalizmde aşk ve seks hafta sonuna sıkıştırılmıştır, diğer günler tümüyle kapitalist egemenlik altında yürütülen materyal ve materyal olmayan üretime katılmaya aittir); Jim'in (işçi sınıfının) çocukça saflık ve beceriksizlik içine hapsedildiği, Lois'in direktiflerine uyma çabası ve görevini yerine getirme ve patronunu memnun etme güçlüğüyle didiği ve kamerasıyla tarihe seyirci olarak katılmak zorunda bırakıldığı kent. Bu kentte oturmuşum... Orhan Veli gibi özgürce surlarda değil tabii, surlar çoktan fethedildi, gaspedildi, yıkıldı ve Donald Trump gibi büyük sermaye tarafından büyük sermaye için gökdelenler dikildi. Ben; "gölge etme başka ihsan istemez" diyen illeri dışarda bırakan gökdelenlerin on kilometre kadar ötesinde, damına çılap, "enerjiyi tasarruflu kullanın" diyen ve karanlıkta karanlık korkusuyla bütün gökdelenleri renkli ışıklarla bütün gece geceyi süsleyerek bozan haksız güzelliğini arada bir seyrettiğim, küçük evin küçük odasında oturmuşum. Bir taraftan "Köleliğin Zincirine Vuruluşu" adlı kitabımı yazıyor, aynı zamanda kapitalist demokrasinin "dünyaya açılan penceresinden", yani televizyondan, benim ufuklarımı genişletmek için sunduğu bol seçenekler arasından yan gözle Süpermen'i, Klark ve Lois'i seyre diyorum. Süpermen, "insanlığı korumaktan vazgeçmem, bu benim işim, alnımın yazısı bu" türküsünü okuyor: Emperyalist gaspın kaçınılmazlığı ve güç kullanmasını meşrulaştırma türküsü... Bir zincirine vurulana, bir de Süpermen'e bakıyorum: emperyalizm "alnı yazısı bu" türkülerıyla dolaysız-sömürgeciliği, köle ticaretini ve bugünkü yeni-kolonizciliği haklı çıkarır ve buna karşı "insanlık, özgürlük, demokrasi" diye haykırıp başkaldırıların kafasını da "al sana insanlık, al sana demokrasi, al sana özgürlük" diye kırarken, "yaşasın insanlık, özgürlük, demokrasi" teranelerini okur. İnsanlık, demokrasi ve özgürlük, "ben neymişim be!" der ve şaşkınlığından şaşı kalır.

SÜPERMEN: İNSANLIĞIN (=SERMAYENİN) KORUYUCU MELEĞİ

Süpermen'de hem Amerika'daki (ülke içi) egemenlik hem de uluslararası egemenlik çoğu kez içiçe ve bazen ayrı ayrı işlenerek desteklenir.

Süpermen doğrunun ve haklının temsilcisidir. Hangi doğru ve hangi haklının? Sertivenlere bakarsak bunu anlarız: Egemen güçlerin çıkar hesaplarının tanımladığı doğru ve haklının... Süpermen sadece bir kentin (metropolün, New York'un) değil bütün insanlığın koruyucu meleği kılığındadır. Süpermen, çok akıllı ve kurnaz

kötü adamları, hainleri, katilleri, soyguncuları yakalar, kurdukları planları ve tahrip aletlerini tesirsiz duruma getirir ve adaletle teslim eder. Süpermen'in işi, kurulu düzeni bozan kötü güçleri her gün yakalayıp adalet sistemine teslim ederek egemen bir dünya yapısını korumaktır. Süpermen iç savaşın durdurucusu, uluslararası sömürü düzenine yönelik tehlikelerin bertaraf edicisi ve düzenin belirlediği kuralları içinde toplumda kendini pozisyonlandırıp oyunu bu kurallara göre oynamayan "oyun bozuların" oyunlarının bozucusudur. CIA falan Süpermen'in çorabında saklanan küçük bir faredir.

Süpermen dünyanın her yerinde gizli olarak geliştirilen, "kötü" niyetlilerin "kötüye" kullanmayı planladığı silahları bulur ve tesirsiz hale getirir. Kuzey Kore'nin, İran'ın, Irak'ın nükleer enerjiyi geliştirmeleri engellenir, çünkü bu gücün kötü ellere geçmemesi gerekir... Hırsızın bekçilik iddiası... Diğer ülkelerin iç işlerine karışılır, Fransa'da ve İtalya'da sosyalistlerin veya komünistlerin seçimle iktidara gelmesi olasılığı bile korku ve dehşetle ve elbette engelleyici faaliyetlerle karşılanır. Asya ve Afrika ülkelerinin kendi tarım ve endüstrilerini geliştirmeleri, Süpermen'in yiyecek ve tahıl yardımı adı altında yürütülen iç üretimi kontrol ve bağımsız kalkınmayı engelleyici girişimleriyle tesirsiz hale getirilir.

Neden? Konu kötünün ele geçirilmesi-nin ötesinde, Süpermen'in kendini dünyanın polisi olarak görmesi ve kendini öyle satmasıdır. Bu satışın ardında da tüm bir ekonomik çıkarlar silsilesi yatar. Süpermen kendisini "insanlığın koruyucusu" olarak ilan eder ve bunun kendisinin "kaderi, alınyazısı" olduğuna inanır. Bu alınyazısı doğrultusunda Süpermen, Amerikan kızıldehşelerinin topraklarının bütünü ve Meksikalıların topraklarının yarısını örgütlü katliamlarla ele geçirmiş ve bunu "manifest destiny (alınyazısı)" ile haklı kırmıştır. Aynı zamanda, Anglo-Sakson ırkının ırkçılığı ve bu ırkçılığın beslediği toplum sisteminin işleyişiyle, diğer insan gruplarına işleniş, Amerika içinde ve bütün dünyada azınlıkların ezilmesi ve birbirine düşmesine büyük katkıda bulunmaktadırlar.

İYİLER VE KÖTÜLER

Süpermen'in dostu, evrensel doğru ve haklı olarak sunulan bir toplumda, egemen örgütlenme ve ilişki biçiminde uyum içinde "normal görevlerini yapan" herkestir. Bu çerçeveye uygun olarak, Süpermen, Suudi Arabistan'da şeyhler sistemini, Güney Amerika'da kanlı diktatörleri ve katil silahlı kuvvetlerin kontrolündeki rejimleri destekler. Süpermen kesinlikle değişime karşıdır. Süpermen'in dünyasında kapitalist işbölümüne göre düzenlenmiş Corpo-

rate-Amerika egemendir. Bu iş bölümünde Klark Kent, Lois, Jim ve gazetesinin yöneticisi patron belli görev ve sorumluluklara sahiptir. Günlük ilişkiler bu görev ve sorumluluklar doğrultusunda iş görme biçiminde olur. Bu ilişkilerin sürekli akışı görevlerin yerine getirilmesiyle sağlanır. Kapitalist ortadan kalkmış, sahneden silinmiş, onun yerini örgütün bütünlüğü ve bu bütünlük içindeki meşruluk ve haklılık almıştır. Günlük "normal akış"ın aksaması, örgütlü ilişkilerin kendisinden veya kendi içindeki çelişkilerden gelmez: Akışın dışından, akışa karşı, akışın düzenini bozmayı amaçlayan ve akışı kendi "kötü" amaçları doğrultusunda kontrol etmeye çalışan gayrimeşru güçlerden gelir. Bu güçleri gayrimeşru ve kötü yapan faktör, günlük ilişkiler düzeninin kurulu iş görme kurallarını açıkça çiğnemeleri ve bu çiğnemeyle kurulu güç ve çıkarlar dengesini bozmalarıdır.

Örneğin, bu makaleyi yazmama neden olan seyrettiğim serüvende, kötüyü *intergang* temsil ediyor. *Intergang*! Enternasyonal sermayeye karşı *intergang*! Amerikan ideolojisinin taşıyıcısı bir insan için *intergang*, mafya ve mafyadan geçerek işçi sendikaları çağrışımı yapar. *Intergang*, ışık saçan bir katı maddeyle Süpermen'in insanlığa ilgisini kayıtsızlığa dönüştürerek, dünyayı kontrol etmeye çalışır. Bu yönde bankalar soyulur, Daily Planet gazetesini ele geçirmek için gayrimeşru satın alma girişimleri başlar. Süpermen kayıtsız bir şekilde "eh, napalım" der ve köpekleri gezdiren bir sarışın kıza asılmaya başlar. Klark Kent kılığında, Lois'e "boşver bunları, hadi sinemaya gidelim" der. Bu durum Lois'i çok üzer ve Süpermen'i "psikiyatriste" gönderir. Psikiyatrist de Süpermen'in kayıtsızlığına şaşar ve "insanlık uğruna" (yani insanlık kapitalist sermaye ile tanımlandığı için sermaye uğruna) asla kayıtsız kalamayacağını belirtir. Bu sırada psikiyatrist, Süpermen'e tatil yapmasını ve dinlenmesini önerir ve hiç dinlenip dinlenmediğini sorar. Süpermen "bir keresinde Londra'ya gittiğini" söyler. Psikiyatrist sevinir. "Çok iyi" der, "Ne kadar kaldın?" Süpermen, "sadece iki dakika oradaydım, bir nükleer silahı dururdum" diye karşılık verir. Psikiyatrist, "çok iyi" der.

Düşünün; Süpermen gibi güçlü biri bile, bir sorunu olduğu zaman, çare bulmak için, düzenin meşru olarak tanımladığı ve teşvik ettiği bir yola başvurmaktadır. Bu seçim yolu "iyinin" seçim yoludur. Peki kötü kim? Dedğim gibi, örgütlü firma düzeninin egemenliğini ve çalışma düzenini kabul etmeyen, düzenin çıkar zincirini kırmaya çalışan herkes kötüdür. "Kötü"ler, "psikiyatriste" giunez, Freudcu ve davranışçı psikolojinin kendisinin burjuva hastalığı olduğunu, dolayısıyla tedaviye muhtaç olduğunu ileri sürer. Süpermen hikayelerinde (ve benzerlerinde) "kötü"ler psikiyatriste "zarar vermek, kötülük yapmak" için giderler. Yakalandıktan sonra psikiyatriste gönderilirler.

Süpermen'de adalet sistemini temsil eden polis teşkilatı eli kolu bağlı ve tesirsiz olarak gösterilir. Bu, örneğin *Rockford Files* ve *Starcky and Hutch* gibi polis serilerinde ve *Dirty Harry*, *Death Wish* biçimi filmlerde de yapıldığı gibi, Amerikan ideolojisinin kamu kurumlarını aşağılaması ve küçümsemesi, kamu bürokrasisinin beceriksiz, iş bilmez ve tesirsiz olduğunu işlemesinin bir yansımasıdır. Kamu bürok-

Süpermen, ekonomik gücünü relatif olarak yitiren ve egemenliğini dünyanın polisliğini yüklenerek sürdürmeye çalışan Amerika'dan başkası değildir.

rasisini (polis teşkilatını) böyle sunmakla Amerikan ideolojisi yaşatılır ve serbest teşebbüs sistemi doğal ve en etken çözüm, iletişim ve girişim tarzı olarak öne sürülür. Süpermen'de polis teşkilatı "kötüyü" ve "kötülüğü" engelleyici hiçbir aktif rol oynamaz. Süpermen kötüyü durdurur, tesirsiz hale getirir ve polise teslim eder. Böylece hak ve haksız yerini bulur, kısa bir süre için dıştan gelen kötü girişimle bozulan ve zarar gören sistem tekrar normale döner. Gerilim son bulur. Süpermen'in suçluyu polise teslimi, sadece kamu kurumlarının bürokratik beceriksizliğini yeniden kanıtlama değildir, aynı zamanda daha önemli olarak, Süpermen'in kimin hizmetinde olduğunu açık bir göstergesidir. Süpermen, böylece, her serüvende adalet sisteminin meşruluğunun (beceriksizliği ötesinde) soruşturmasız propagandasını yapar.

KAPİTALİZMİN YOK OLMA KABUSU

Süpermen nereden gelir? Yok olan, yok edilen uzak bir medeniyetten: İngiliz İmparatorluğu'nun fezaya yansımış, hayali masallaştırılmış biçiminden... Süpermen geçmişini babasının hazırladığı görüntülü "tarihi kayıtlardan" etraflıca öğrenir. Bu geçmişe çok nadiren gider. Kapitalizmin geçmişe olan geri dönüşleri hemen her zaman ya geçmişe hortlatıp faşist ve ırkçı amaçlarla kullanmak içindir, ya da geçmiş romantikleştirme ve bugünün geçmişten daha iyi ve ileri olduğunu kanıtlamak içindir. Geçmiş, birbirinden kopuk "kapsüller" halinde sunulur. Kapsüller yutulur, kolayca hazmedilir ve "ah, dünler, fakat bugün daha ileriyiz" diyen bir biçimde dışarı salınır. Kapitalist ideolojide geçmiş katledilir ve gelecek kapitalizmin ve emperyalizmin bugünkü korkularının, hırslarının, şehvetlerinin ve egemenliği altında tutma çabalarının bir uzantısı yapılır (örneğin *Star Trek-Uzay Yolu*). Benim babam zamanında bile Süpermen vardı. O zamandan bu zamana neler oldu neler? Fakat Süpermen, Klark Kent, Lois, Jim ve en önemlisi *Daily Planet* (Günlük Dünya-isme dikkat!) aynı... Yaşlanma yok, fakat kapitalist endüstrilerin ve ideolojinin modasına uyma çok.

Kapitalizm, insanlık tarihini kapitalizme kadar getirmiş ve orada dondurmuş ve emperyalizmle evrensel değişmez yapmıştır. Bundan sonraki tarih bugünkünün iyi, daha iyi, geliştirilmiş, diyet, kolesterolü alınmış, en iyi, iyiden de iyi, beyazı daha beyaz yapan, TV'leri 500 kanallı, 900 tane 900 numaralı, daha çok arabalı ve daha seksi kadınlı ve erkekli, sayısız haplarla ayakta duran, ücretli/maaşlı köleler kitlesinin cıvıkmı daha çok çıkaran ve bu kölelerin ayaklanmasından ödü daha çok kopan, bu nedenle daha çok silahlanan bir uzantısıdır. Unutmayalım; ne Yunan, ne Roma, ne Osmanlı, ne de İngiliz İmparatorluğu birgün çökeceğini ve yok olacağını aklına getirmiştir. Bugünün imparatorlukları (eşittir emperyalizm) eskilerden farklı olarak, dayandıkları maddi ilişkiler sisteminin özelliği nedeniyle, iki zıt yönü aynı anda yaşar: Dehşetli güç ve dehşetli yok olma kabusları... Dolayısıyla, Klark Kent her gün ekme parasını kazanma ve *Daily Planet* sahiplerini zenginleştirme faaliyetine devam ederken, Süpermen her gün bu günlük "normal akışı" bozmaya çalışan ve hatta kısa bir süre için bu akışın belli bir bölümünü aksatan (örneğin patronun kaçırılması, Lois ve Jim'in çıkmaza düşmesi) "kötü güçleri" kontrol etme, durdurma, engelleme işlerini yapar. Sonuçta hep, bütün romanlarda, filmlerde, mecbualarda

Düzeni bozan "kötüler" karşılarında Süpermen'i bulur!

olduğu gibi, Süpermen'de de döner dolaşılır çemberin başladığı yere geri dönülür: "Tarih tekrardan ibarettir" sözü böylece kanıtlanır, insanlık ve insanlık tarihi kapitalist/emperyalist gelişme tarihi olarak döner dolap yapılır. Şekspir'in tiyatrosunu ve sahnesini ele geçirince ve materyal ilişkiler düzenini oyuncular ücretli/maaşlı kiralık işçi, bilim adamı, memur, yönetici ve katil pozisyonlarına sokacak bir şekilde biçimlendirince, tarih oyuncuların gelip oyuncuların gittiği (mimari süslemeden ve mükemmelleşmeden öte) değişmeyen bir tekrar olur. Öyle ki, "yaşasın insanlık ve insanlık tarihi" veya "bayrağımız şanımsız, feda olsun kanımız" veya "Allah yoluna cenk edelim, kafir (örneğin Aziz Nesin'i) öldürüp şan alalım şan" diye haykırarak bile, gerçekte "yaşasın emperyalizm" dediğinin farkında değildir.

SÜPERMEN-KLARK KENT DİYALEKTİĞİ

Klark Kent, Süpermen'in bile kapitalist ilişkiler düzeninde ekme parasını

kazanması için yerleştirildiği yerde, bu yerin getirdiği görevler ve sorumluluklar çerçevesinde çalışması gerektiğini ifade eder. Serbest teşebbüs ekseninde örgütlenmiş "sivil toplum"... Klark Kent (ve Lois ve Jim) günlük faaliyetleriyle, egemen düzenin insanları belli örgütsel yerlerdeki pozisyonlara yerleştirerek sorumluluk ve görevler içine hapsedip ücretli/maaşlı köle durumuna indirgemesini meşrulaştırır. Klark Kent ekonomik ve "örgütsel insandır". Süpermenliğini gizleyen Klark Kent ise, bu gizleyişle, gerçekte, kapitalist üretim ilişkileriyle kapitalist ideoloji arasındaki bağı hem ortadan kaldırır hem de ekonomik tabandan sıyrarak idealleştirir. Klark Kent'in Süpermen olduğunu sadece kendisi, bir de "bu dünyadaki" anne-babası (eşittir yeni-İngiltere ve kraliçe-anne) bilir. Klark Kent'in Süpermen olduğunu saklaması, gazetede pozisyonlandırıldığı yer ile gerçek-kendisi arasındaki uyumsuzluğun bir ifadesidir. Fakat çalışmak zorundadır. Genç öğrencilerin ve birgün meşhur olmak umuyla kürek sallayan genç sanatçıların New York ve Kaliforniya'nın restoran ve otellerinde çalışmaları ve yaptıkları bu işle kendilerini bağdaştırmaları, ayrı tutmaları, hatta gizlemeleri gibi... Tabii, bu sanatçılar Klark Kent değil!

Hangisi gerçek? Süpermen mi yoksa Klark Kent mi? Tavuk mu yoksa yumurta mı? Her ikisi de gerçek ve her ikisi de hem birbirine bağımlılığı hem de birbirinden kopukluğu anlatır. Klark Kent gerçekte Süpermen. Süpermen gerçekte Klark Kent. Klark Kent, Süpermen olmaktan vazgeçebilir mi? Zaten gazetecilik fonksiyonunu seçerek, sivil toplumdaki ekonomik ilişkilerle katılarak süpermenlikten vazgeçmiş vaziyette. Süpermen gücünü kullanıp, her gün gazeteci olarak ücretli köleliğe talim etme yerine, isterse egemenliği eline alabilir. Klark

Kent'in egemen ilişkiler düzenine uyması, işçi sınıfının kendisi için bir sınıf davranışı göstermesinden çok kendi başına bir sınıf karakteri göstermesine benzer. Bunun da esas nedeni, sistemin meşruluğunun sorgusuz benimsenmesi veya soruşturulduktan sonra "var olanların en iyisi" olarak nitelenip yeniden tasdik edilmesi ve benimsemeyenlerin de karşılarında Süpermen'i bulmasıdır.

Süpermen, Klark Kent olmaktan vazgeçebilir mi? Vazgeçemez, çünkü aç ve evsiz kalır. Yiyecek ve kira parasını nereden bulacak? Dolayısıyla, Süpermen'in önünde iki seçenek var: Ya Klark Kent olarak ücrete talim etmek ya da "kötüye" uyarak istediğini kaba güçle gasp etmek ki bu da kapitalistin çıkarına "haksız olarak" el uzatmaktır. Haksızlıktır, çünkü elde etme kapitalist oyunun kurallarına göre yapılmamış olur. Süpermen "iyi" olduğu ve "iyiyi" temsil ettiği için Klark Kent olmaktan vazgeçemez. Dolayısıyla, vazgeçememe hem ekonomik temele hem de ideolojik desteğe dayanmaktadır.

Süpermen'in Klark Kent olduğunu saklamasının anlamı daha başka bir biçim alır: Kılık değiştirerek Klark Kent olan Süpermen, Klark Kent iken kılık değiştirerek Süpermen olur. Süpermenlikle hem toplumdaki pozisyonu hem de sorumluluğu ve görevi yeni biçim alır. Ekonomik-sivil toplumdan ayrılır ve kötüye karşı güç kullanarak kötülüğün kaybetmesini ve "doğru"nun kazanmasını sağlayan "kaba kuvvet" biçimine dönüşür. Bu biçimle, baskı, engelleme, durdurma, bertaraf etme mekanizması rolünü üstlenir. Bu güç ve baskı mekanizmasını kullanmayı, insanlığın çıkarı ile özdeşleştirerek meşrulaştırır, haklı çıkarır. Dolayısıyla Süpermen, Süpermen kılığıyla yaptıklarıyla a) ekonomik ilişkiler düzenini koruyan baskı gücünü temsil eder, b) silah endüstrisinin ve bu endüstriye bağımlı endüstrilerin sivil toplumdaki varlıklarının zorunluluğunu kanıtlar, c) meşrulaştırılmış kaba güçle sistemi korur ve d) sistemin ideolojik ağıнын örülmesine katkıda bulunur.

Süpermen'in yaptıklarına ve yaptıklarını iletişim biçimine bakarsak, Süpermen'in kim olduğunu kolayca anlayabiliriz: Süpermen, ekonomik gücünü relatif olarak yitiren ve egemenliğini dünyanın polisliğini yüklenerek sürdürmeye çalışan Amerika'dan başkası değildir. Hangi Amerika? Sömürülen Amerika değil elbet.

SÖZ

HAFTALIK HABER YORUM DERGİSİ

Korkut Boratav, Metin Üstündağ, Ragıp Zarakolu, Melih Pekdemir, Faik Bulut, Hacki Söyler, Fatmagül Berktaş, Metin Çulhaoglu, Utuk Uras, Aziz Çelik, Ö. Bedri Canatan, Cezmi Ersöz, Erdoğan Aydın, Yalçın Çerit, Muhsin Kızılkaya, Tektaş Ağaoğlu, Neşe Yaşın, Cengiz Erdoğ, Ertuğrul Kürkçü, A. Önder Öndeş, Gençay Gürsoy, Engin Erkiner, Adnan Bostancıoğlu, A. Başar Kafaoglu, Sıtkı Coşkun, Deniz Mukan, Ahmet Ural, Necmi Demir, Osman Ergin, Hürriyet Karadeniz, Ahmet Soner, Ahmet Müfid, Haluk Gerger, Ferhan Umruk, Nadire Mater, Zafer Aydın, Ahmet Çakmak, Sibel Özbudun, Volkan Öztürk, Emel Aslan, Saruhan Oluç, Altay Martı, Yavuz Alogan, Orhan Kahyaoglu, Masis Kürkçügil, Doğan Göçmen, Vakıf Çağın, Ergun Adaklı, Dursun Yıldırım, Yurdaer Erkoca, Osman Günay, Fikret Başkaya, Özcan Sapan, Sungur Savran, Esat Korkmaz, Konan Kalyon, Mustafa Yavuz, Hazım Ruhi, Barış Bardakçı, Zeki Yaş, Suat Parlar, Telsim Töre, Tanıl Bora, Ragıp Duran, Necmiye Alpay, İrfan Cüre, Yiğit Tuncay, İlhami Aras, Kadir Beşgöz, Birol Sümer, Ahmet Çınar, Özlem O., Mustafa İzberk, Mustafa Köz, Orhan İyiler, Yıldırım Koç, Aycan Demir, Sadun Aren, Aylin Çevik, Tülin Öngen

SÖZ'ün ilk 10 sayısında yazdı... Okumadınız mı?

Amansız düşmanımız: Virüsler

Peter JARRET
Çev: M. Halim SPATAR

Okuyacağınız makale, *National Geographic* dergisinin Temmuz 1994 tarihli sayısından kısaltılarak alınmıştır. Makalenin yazarı Peter Jarret, özgün fotoğraflar ise Karen Kasmastu'ye ait. Bu ilginç makaleyi M. Halim Spatar Türkçeleştirdi.

Afrika'nın uzak hastanelerinden birinde hastabakıcı olarak çalışan genç Hamid Mansaray'da birden çok yüksek bir ateş, ardından da kanamalar başladı. Gencin ağzından burnundan kan boşalıyor, derialtı ve göz kılcaldamarları yırtilıyordu.

LASSA HUMMASI

Mansaray Sierra Leone'deki Panguma köyünde özel bir tecrit koğuşuna kaldırılmıştı. Doktorlar Lassa Humması adlı pek bilinmeyen bir hastalık tanısı koymuşlardı. Bu hastalığın nedeni bir virüs, yani 100.000 tanesi biraraya geldiğinde ancak görülebilir duruma gelecek kadar küçük olan bir enfeksiyon etkeniydi. Virüs, gen yumaklarından -başka deyişle, yaşamla ilgili bütün tasarımları taşıyan DNA ya da RNA zincirlerinden- biraz fazla olan bir varlıktır. Böyle olmakla birlikte virüsler, basit varlıklar olmaktan uzaktır. Hücrelerimizi istila eder, adi siğil gibi iyicil, nezle gibi tahriş edici, ya da bu Afrika humması gibi öldürücü hastalıklara yol açarlar.

Lassa hummasının nedeni, araştırmacıların sıcak etkenler olarak adlandırdıkları, kolaylıkla yayılan, hızla ölüme yol açan, tedavisi ya da aşısı bulunmayan bir düzineden fazla virüsten biridir. Lassa virüsü, enfekte olan kişilerin yalnızca kan ve idrarlarına doluşmakla kalmıyor. Aynı zamanda havaya da yayılıyor. Atlanta, Georgia'daki ABD Hastalık Denetim ve Önleme Merkezleri'nde (CDC) sıcak etkenleri inceleyen bilim adamları, dışarıdan hava veren araçlara bağlanmış özel giysiler giyerek ve arkalarında sıkıca kapanıp mühürlenmiş, hava geçirmeyen servis kapılarından geçerek laboratuvara girerler. Hiçbir tehlikeli maddenin dışarıya sızması için, laboratuvarın çıkarılan her türlü malzemenin ya sterilize edilmesi ya da yakılarak yok edilmesi zorunludur. Panguma'da ise bu tür donanımlar yok.

Komşu Liberya'da bir tıp ekibi Lassa virüsüyle enfekte olmuş bir gebe kadını hiç kuşulanmadan tedavi etti. Dört hafta içinde, aynı koğuşta yatan iki hasta ve hastane personelinden iki kişi ölmüştü.

Kimi Lassa olguları hafif olabilir, ama hastalık kanama aşamasına kadar ilerlemişse, Lassa hummasından pek az kişi sağ kalıyor. Mansaray, Lassa virüsünü art arda ölen iki küçük çocuğa bakarken kapmıştı. Oysa, baştan başa bütün Batı Afrika bu enfeksiyonun tehdidi altında. Bu virüsü bir fare türü taşıyor, besinlere ve ev eşyalarına bulaştırıyor.

DAHA BETERİ DE VAR: EBOLA VIRÜSÜ

Ayrıca, Afrika'nın sık yağmur ormanlarında, bundan da korkunç olan bir sıcak virüs daha yaşıyor. Ebola humması denen bir hastalığa neden olan bu virüs, ilk kez 1976'da Sudan'daki küçük bir köyde ortaya çıktığında saptanmıştı.

Hastalananlar, tıpkı Lassa hummasının

Batı yarımküresinde bilinen son çocuk felci (polio) hastası, Luis Fermin, Peru'da doktoruna yürüme becerisinde sağladığı ilerlemeyi gösteriyor. Henüz hastalığı etkili olduğu ülkelerdeki aşı kampanyaları çocuk felcinin 2000 yılında eradikasyonunu hedef alıyor.

daki gibi yüksek ateşle yatağa düştüler ve hastalarda kanamalar başladı. Ebola hummasına yakalanan insanların yarısı öldü. Humma, Eylül'de, bu kez Zaire'de patlak verdi; bu virüs, öncekinden daha virülan gözüküyordu. 50'den fazla köyü kasıp kavurarak hastalananların yüzde 90'ını öldürdü. Zaire hükümeti, başkentte bir salgın patlamasını önlemek için bölgeye giden bütün yolları kapattı.

Ardından Ebolo yatıştı, başladığı gibi bitişi de esrarlı bir biçimde oldu. Virüsün hâlâ çevrede bir yerlerde, tıpkı kendilerine hastalanmadan Lassa'yı taşıyan fareler gibi, bazı hayvan türlerinde gözle görülür herhangi bir zarara neden olmadan barındığı kesin. Yaptıkları geniş araştırmalara karşın, epidemiyologlar Ebolo'yu vücudunda barındıran hayvan türlerini saptayamamışlardır. Tek tük yerel patlamalar görülmeye devam ediyor.

İNSANLIK YENİ VIRÜSLERLE TANIŞIYOR

Bu sıcak virüslerin daha hızlı ve daha ötelere yayılmasını engelleyen nedir? Bilim adamlarının bu konuda ellerinde beleleylebildikleri hiçbir bilgi bulunmuyor. Bazıları, biraz da alaylı olarak, bu virüslerin aşın öldürücü olabileceği düşüncesini ileri sürüyorlar. Salgının sürebilmesi için, virüslerin yeni insan konakçılara bulaşması gerektiği halde, hastalık buna zaman bırakmadan hastalanan kimseleri öldürüyor olabilir.

Bütün virüsler gibi, sıcak etkenlerin de yaşamlarını sürdürebilecekleri konakçılar bulunması gerekir. Virüsler kendi başlarına üreyemezler. İstila ettikleri hücrelerin üreme mekanizmasını, yeni virüsler üretmek üzere kendi buyrukları altına alırlar.

Virüsler sayısız istila stratejisi kullanırlar. Son derece çapraşık bir yol izleyen özellikle bir tanesi -insan bağışıklık yetmezliği virüsü yani HIV- geçen on yıllık dönem içinde bütün dünyaya AIDS'i yaymıştır. Bilginlerin çoğu, AIDS'in de Lassa gibi, yıllarca önce Afrika'dan kaynaklandığı kanısını taşıyor.

Virüslerin yayılması bakımından en hü-

yük tehlike kaynaklarından birini tropik bölgelerin oluşturuyor olması mümkündür. Buna neden de, tropik bölgelerin doğal olarak son derece yoğun değişik bitki ve hayvan türleri içermesi ve dolayısıyla yaşamlarını bu canlılarda konaklayarak sürdüren virüsleri barındırmasıdır. İnsan toplulukları, daha önce iskan edilmemiş bölgelere yayılıp sokuldukça, insanlardan uzak, kapanık durumda bulunan virüslerle yüz yüze gelebilir.

Çok seyrek rastlanan bir virüsün, kendi yalnız köşesinden ortalığa çıkması durumunda, modern hava seferleri, bu virüsün hiçbir engel olmadan dünyanın dört bir bucağına ulaşmasına olanak verebilir.

1989'da Chicago'nun dış mahallelerindeki kliniklerinden birine, 43 yaşında bir makine mühendisi, ateş ve boğaz ağrısı şikayetleriyle başvurdu. Doktorlar, hastaya antibiyotik vererek evine yolladılar. Hasta, çok geçmeden Lassa hummasından öldü. Hastanedeki hekimler mühendisin, az zaman önce anne ve babasının Nijerya'daki cenazesine katılmış olduğunu saptadılar. Ölmelelerinden önce her ikisinde de, Lassa humması belirtileri görülmüştü.

TARİH BOYU KASIP KAVURDULAR

Virüsler, yazılı tarihin başlangıcından bu yana insanlığı kasıp kavurmuştur. İ.Ö. yaklaşık 1500'e tarihlenen bir Mısır alçak kabartmasında, bir bacağı sakat bir rahip görülüyor: poliovirüsün neden olduğu felaketin gizini açığa vuran bir tanık. Bir 13'üncü yüzyıl Arap manuskrişi, dehşet içindeki bir insanı ısırarak, dili sarkmış, kuduz bir köpeği gösteriyor: bu da kuduz virüsünün de yüzyıllarca önceye dayandığının kanıtı.

Bazı virüsler tarihsel olayların gidişini değiştirebilir. Tarihçiler, İspanyol Cortes ile bir avuç askerinin, 1521'de geniş Aztek ülkesini bir virüs yardımıyla çökertmiş olduğunu inanıyorlar. Cortes'in adamlarından bazıları çiçek hastalığı taşıyorlardı. Çiçek virüsü Avrupa'da öteden beri var olmasına karşılık, Batı Yarımküresi bu virüsle yeni karşılaşlıyordu. Virüsün, bütün ülkelere yayılan ve yerli nüfusun üçte birin-

den fazlasını öldürmüş olduğu tahmin edilen büyük ve yaygın bir salgına (yeni bir pandemiye) yol açtığı sanılıyor.

Bunun gibi büyük yıkımlarla sonuçlanan salgınların nedeni yüzyıllarca esrarını korudu. 1700'lerin başlarında yeni icat edilmiş bulunan ışık mikroskobu, şimdi bakteri adıyla bildiğimiz ve kolera, veba gibi hastalıklara neden olduğu saptanan tek hücreli canlıları ortaya çıkardı. Buna karşılık, çiçek ve çocuk felci gibi hastalıklara neden olan etkenler, 1930'larda elektron mikroskopunun çıkışına kadar görünmez, bilinmez bir durumda kaldı. Nesneleri 7000 kez ya da daha da fazla büyütebilen bu güçlü aletle, sonunda virüsler de açığa çıkarıldı. Bunların çoğu, canlı hücrelerden binlerce kez küçük küreciklerdi.

"ASİ İNSAN DNA'SI"

Bu virüslerin yüzeylerinde uzantılar oluşturan karmaşık yapıları moleküllerin incelenmesine daha da güçlü aletler yardım etmiştir. Bu uzantıların biçimlerinin, bir virüsün işlev görme yeteneği bakımından büyük önem taşıdığı meydana çıkmıştır. Her virüs suşunun yüzeyindeki moleküllerin kendine özgü bir düzeni vardır. Kilit içine giren anahtar gibi çalışan bu yüzey molekülleri, virüslerin yüzeylerindeki molekülleri, hedef hücrelerin zarları üzerindeki moleküllere uydurarak virüslerin konakçıya girmesini sağlar.

Virüs, bir hücreye girdiği ana kadar, canlıdan çok ölü görünümündedir. New York Eyalet Üniversitesi virologu Eckard Wimmer, "Bir virüsün tek başına üreyemediğini, kendiliğinden hareket edemediğini, bir toz tanesi kadar cansız olduğunu" söylüyor.

Aslında bir virüs, DNA ya da RNA moleküllerine kodlanmış salt bilgiden ibarettir. Canlı organizmalarda, bu moleküller, yani genler, hücrelerin yapılması ve sürdürülmesi için gerekli talimatları taşırlar. Örneğin yeni bir insanı oluşturma talimatı için üç milyon kadar bilgi bit'i gerekir. Buna karşılık, en küçük virüs, ancak 2000 kadar bilgi bit'inden oluşur.

Bilim adamları virüslerin, kendi kopyasını üreten ilkel moleküller olarak ortaya çıkmış olabileceğini, bunların sonradan canlı hücrelerin asalakları haline gelmeye başladığını düşünüyorlar. Bir olasılıkla da bunlar, hücre içinden dışarıya sızarak yaşamını sürdürme olanağını bulan genler olarak var olmaya başlamış olabilirler. İngiltere Oxford Üniversitesi'nden biyolog Dawkins, bunlara "asi insan DNA'sı" adını veriyor.

VİRÜSLER FAYDALI OLABİLİR Mİ?

Bugün, tıpta yeni bir çağın açıldığını müjdeleyen deneylerde, virüslere, insanların hayatlarını kurtarmak üzere çekidüzen verilmektedir. New York Hastanesi Cornell Tıp Merkezi tıp profesörü Ronald Crystal, "virüsler belli hücreleri hedef alarak içine girebilir ve bu hücrelere yeni

genetik bilgi taşıyabilirler" diye açıklıyor. Crystal, kistik fibröz olarak adlandırılan ve akciğerlerde mukus birikmesini önleyen genleri bozuk bir halde doğan çocuklarda ortaya çıkan kalıtsal hastalığı tedavi etmek için, soğuk virüslere replasman geni adı verilen bir gen eklendi, solutulan bir burun spreyi aracılığı ile bu virüsler, söz konusu geni, tam gerekli olduğu yere, akciğer hücrelerine taşıdılar. Henüz deney aşamasında olmakla birlikte, bu teknik, bu ölümcül hastalığı çeken onbinlerce kişi için umut vaat etmektedir.

Gelecekte, virüsler, daha başka biçimlerde pek çok gen terapisi için önemli bir araç oluşturacaktır. Bir California biyoteknoloji firması olan Biosource Genetics, bütün bitkilerine yeni genler enjekte etmek üzere virüslerden yararlanmanın yollarını araştırmaktadır. Bitkilere aktarılan genler, bu bitkileri, endüstride kullanılan kimyasal maddeler, ilaçlar, hatta kanser ilaçları gibi, potansiyel olarak yararlı maddeleri üretmek yolunda yeniden yönlendirecektir.

VİRÜS, HÜCREYİ NASIL ELE GEÇİRİYOR?

Ne var ki, bütün bu vaatlerine karşılık virüsler, inanılmaz bir hızla kötümleşti-ren ya da öldüren, amansız bir düşman olmaya devam ediyor. Bir virüs, bir hücreye girer girmez, o virüsün sınıksız sarılmış bulunan genleri açılmaya başlar ve bunlar hücre sıvısı içinde rastgele sürüklenir duruma gelir. Bu genler hücreye kendi çalıştırma talimatlarını sokarak, hücre üretim düzeneğine virüsün birçok kopyasını oluşturma buyruğunu verirler.

Hücrenin içine, çok kısa sürede, dış dünyaya boşalmaya hazır binlerce virüs kolonu dolur; hücreyi şişirmeye koyulur. Bazı virüs tipleri hücre zarından dışarıya kayarak kaçır, bu olguya tomurcuklanma denir. İçerde kalan virüsler ise çoğalmayı sürdürür; tıka basa şişen hücre sonunda yırtılır ve yeni virüsler dışarı dökülerek komşu hücreleri enfekte eder ve aynı süreç başka hücrelerde tekrarlanır. Her iki durumda da çok sayıda virüs, istila ettikleri hücreleri öldürürler. Denetim altına alınmadıkları durumlarda, bu gibi enfeksiyonlar ana organizmayı ya da insan konakçısı öldürmeye yetecek kadar hücreyi yıkıma uğratar. Ya da, çocuk felcinde olduğu gibi, onarımı olanaksız zararlar verirler. İncebağırsaklardaki hücreleri enfek-

te eden poliovirüs, sinir hücrelerine yayılarak, bu hücrelerin geniş çapta ölümüne ve felce yol açar.

SADECE İNSANLARI DEĞİL

Virüsler büyük olasılıkla, gezegenimiz üzerinde yaşayan her canlı türünü kasıp kavurmaktadır. Maymunlar ve yer mantarlarını, yunus balıklarını ve köpekleri enfekte ederler. Tütün bitkisinin yapraklarında lekeler yapar, laleleri karartır ve domatesleri bodur bırakırlar. Virüsler bakterilere bile saldırırlar. Yıllarca virüsler açısından okyanuslara bakmayı düşünen pek kimse çıkmamıştı; oysa 1980'lerin sonlarında biyologlar bir çay kaşığı deniz suyunun, bir milyardan fazla virüs partikülü içerebileceğini saptadılar.

Sarı humma virüsü gibi bazı virüsler, sivrisinekler tarafından taşınır. Başka bazı virüsler ise, hava yoluyla taşınır, grip olduğu gibi, enfekte kişilerin soluğuyla yayılır. Hayvanlarda şap hastalığına neden olan virüs, bilinen bütün virüslerin en bulaşıcı olanlarından biridir. Fransa'nın Britany bölgesinde patlak veren bir salgın, Manş Denizi üzerinden İngiltere'nin Wight Adası'na sıçradı. Virüs, rüzgârla 170 mil öteye taşınmıştı.

NEDEN SIK SIK NEZLE OLURUZ?

İnsan viral hastalıkları arasında hiçbir nezle kadar geniş alana yayılamaz. Nezleyi bu denli yaygın kılan nedir? Konunun otoritelerinden olan Virginia Üniversitesi'nden Jack Gwaltney soruyu şöyle yanıtlıyor: "Nezle dediğimiz belirtilere neden olan birbirinden çok farklı en azından dört virüs grubu vardır. Adenovirüsler, koronavirüsler, miksovirüsler ve rinovirüsler. Ayrıca, bunların her birinin birçok da varyetesi vardır. Yalnızca rinovirüsün yüzden fazla farklı tipi saptanmıştır."

Nezleye karşı vücudumuzun başlıca savunması -bütün öbür viral hastalıklarda olduğu gibi- bağışıklık sistemimizdir. Olağanüstü karmaşık olan bu sistem, istilacı bir virüsün varlığını saptar saptamaz harekete geçer. Her virüs suşunun dış yüzünde, antigen adı verilen, o virüsün kendine özgü bir biçimde düzenlenmiş moleküler yapılar bulunur. Kanda yardımcı T hücreleri olarak bilinen akyuvarlar bu antigenlerin yerini saptayarak vücudun savunma düzeneklerini seferber kılar. Bilim adamları kan dolaşımında, her biri özel bir anti-

jeni tanımak üzere donatılmış onbinlerce farklı yardımcı T hücrelerinden oluşan savunma birliğinin devriye gezdiğini saptamış bulunuyorlar. Bu denli akla durgunluk verici çeşitlilik, bağışıklık sistemini çok geniş bir olası istilacı yelpazesine karşı hazırlıklı duruma getirir.

Yardımcı T hücreleri herhangi bir sorunu saptadıkları zaman, B hücreleri ve öldürücü T hücreleri olarak bilinen uzmanlaşmış etkenleri uyarırlar. Öldürücü T hücreleri, virüsün istilasına uğramış bulunan hücreleri arayarak bulur ve bu hücrelerin zararını kimyasal yoldan deder. Öldürücü T hücreleri vücudun kendi hücrelerini gözden çıkararak virüs istilasını kettirler. B hücreleri, istilacının yüzeyine yapışarak virüs partikülünü etkisizleştiren antikor adını taşıyan moleküller üretir.

İstilacı yok edildikten sonra, geride, tekrar istilaya kalkışması durumunda, bu virüsü çok daha hızlı bir biçimde saptayacak, uzun ömürlü ve bellek hücreleri adını taşıyan T ve B hücrelerinin oluşturduğu ordular kalır. Bu bellek hücrelerinin varlığı, birçok viral enfeksiyonun -örneğin kızamık, kabakulak gibi çocukluk enfeksiyonlarının- neden yalnız bir kez hastalık yaptığını açıklar. Birinci enfeksiyonun başıyla uzaklaştırılmasından sonra, söz konusu virüsün ondan sonra oluşabilecek istilaları hızla bastırılır.

Bağışıklık sistemi, bazen, nezle olarak adlandırdığımız son derece karmaşık savaştan sakınmak için, kendisi için tanıdık olmayan bir virüs suşunu saptamakta enikonu aciz kalır.

Soğuk virüsler, bu tür bir çeşitlilikte varlık gösterdikleri için bizleri tekrar tekrar hastalandırır. Gwaltney, bu durumu "nezle yapan bir suşa bağışıklık kazanır kazanmaz, nezlenin bir başka suşuna duyarlı hale geliriz" diye açıklıyor. Bizleri burnumuz akar ve aksırır durumda tutmaya yetecek bol sayıda virüs suşu vardır. Nezle yapan virüslerin çok çeşitli oluşu, bunun yanı sıra, nezleye karşı bir aşı bulma çabalarını da boşa çıkarmıştır.

ÖLÜM SAÇAN GRİP SALGINLARI

Nezle virüsü gibi, grip virüsü de çoğunlukla tekrarlayan bir istilacıdır. Daha ciddi ve bazen ölümcül olan grip virüsleri, antigenlerinin biçimini, T ve B bellek hücrelerinin çabucak tanıyamayacağı bir biçimde biraz değiştirerek bağışıklık sistemini atlatır. Bu yolla zaman kazanan virüsler, grip nöbetine özgü olan ağrı, sızi ve yüksek ateşi tetiklerler.

Grip, herhangi bir yılda bile, 20 bin ABD vatandaşını öldürmektedir. Yaşlılar ve bağışıklık sistemleri başka hastalıklardan yüzünden zayıf düşmüş kimseler için grip, özellikle tehlikeli bir hastalıktır. Bu gibi kimselerin hastalıkla savaşıma yeteneği olmayabilir, sonunda hastalık bu kişilerin ciğerlerini yıkıma uğratar. Özellikle virülan bir suşun hastalığa neden olduğu kötü bir grip mevsiminde, ABD'de ölü sayısı 40 bine, hatta daha da üstüne çıkabilmektedir.

Dönem dönem çok daha öldürücü olan gripler patlak verir. Biraz değişmiş yeni grip suşlarının tersine, bu öldürücü virüsler, insan bağışıklık sisteminin daha önce hiç karşılaşmamış olduğu, dolayısıyla hiçbir savunması bulunmadığı

için son derece tehlikeli olurlar.

Geçen beş yüzyıl içinde beş kez bu pandemik (yani çok yaygın ve şiddetli) grip salgınları yer küresini silip süpürmüş, kısa dönem içinde yüzbinlerce insanın yaşamına mal olmuştur. 1918 ilkbaharında dünya savaş içinde bunalırken, Kansas'ta acemi erlerin eğitim gördüğü bir kışlada böyle bir virüs ortaya çıktı. Bu salgın, 16 ay içinde, Birinci Dünya Savaşı'ndaki çarpışmalarda ölen toplam insandan çok daha fazla sayıda, en azından 20 milyon kişiyi -dünya nüfusunun yaklaşık yüzde birini- öldürdü. 1900, 1957, 1968 ve 1977'de daha az öldürücü suşların salgınları oldu.

Dünyanın önde gelen grip uzmanlarından biri, virolog Rob Webster, "ikinci bir pandemik gribin vakti çoktan gelmiş durumda" diyor. 25 yıl boyunca grip virüslerini izleyen Webster, pandemik salgın yapacak bir grip virüsünü, meydana çıktığı anda yakalamayı umuyor. Ortaya çıkan bütün yeni gripler gibi, bunun da Güney Çin'den kaynaklanmasının beklendiğini söylüyor.

Çoğu virüsler yalnızca bir ya da iki tip hayvanı enfekte eder. Bununla birlikte, grip virüsleri insan, at, domuz, fok balığı ve çeşitli kuşlar da içinde olmak üzere birçok canlıya saldırır. Güney Çin'de insanlarla hayvanlar birbirleriyle çok yakın yaşadıkları için, bir türde barmen grip virüslerinin genleri, başka bir türü ile karışabilir ve yepyeni bir biçim oluşabilir.

Her pandemik grip suşu, yalnızca sekiz genden oluşur. İki viral suş tek bir hücreyi istila ettiklerinde bunların genleri birbirine karışır ve eşleşerek, 256 olası birleşimden birini oluşturabilir. Webster, ördeklerin ve bazı yağmuruncuların, hastalanmadan, bilinen bütün pandemik grip genlerini taşıdıklarını keşfetmiştir. Webster, "yaban kuşları gribin geniş ve hareketli bir deposunu oluşturur" diyor. "Virüsler onların bağırsaklarında kendi kopyalarını üretirler (yani replike olurlar) ve bunlar kuşların dışkılarıyla dışarı atılır. Yılın bazı zamanlarında bu kuşların göç yolları üzerinde bulunan göllerde ve akarsularda kum gibi grip virüsü kaynar."

Suda yaşayan kuşlar tarafından taşınan virüsler, birbirleriyle kaynaşınca, ortaya yeni grip suşları çıkabilir. Ama Webster, böyle bir dönüşümün domuzlarda daha olası olduğu kanısında: "Domuzlar, hem kuş hem de insan gribi tiplerine yakalanabiliyor. Aynı zamanda domuzlar, gribi insanlara bulaştırabiliyor. Bu da domuzları, grip genlerinin karışarak yeni birleşimler halinde yeni bir düzen oluşturması bakımından mükemmel bir ortam haline getiriyor."

HERPES, KUDUZ, KIZAMIK VİRÜSLERİ

Her yeni virüs, evrimdeki bir deneyi ifade eder. Bu deneylerin çoğu başarısız kalır. Mutantlar çoğunlukla daha güçlü suşlarla rekabet edemeyecek kadar kusurlu ya da kırılgan olurlar. Buna karşılık viral evrim alanındaki deneyler çok çarpıcı bir biçimde başarıyla sonuçlanmıştır. Herpes simplex virüs tip 1'i ele alalım. Bu virüs ağız ve dudak mukozasının hücrelerini enfekte ederek ağrılı uçuklar ya da ateşli kabarcıklar oluşturur. Bu uçuklarla temas virüsün yayılmasına neden olur. Bağışıklık sistemi buna çabucak yanıt verir. Buna karşılık herpes virüsü, evrim sonucu sinir hücrelerinin güvenli bölgelerine çekilme yeteneğini kazanmıştır; buralarda bağışıklık sistemi virüsü saptayamaz. Sonunda virüs partikülleri, çoğunlukla fiziksel ya da duygusal stresle veya yüksek ateşle yeniden etkinlik kazanarak üremeye baş-

Bir çiftçiden pamuk tamponla alınan mukus, yeni bir aşının üretilebilmesi amacıyla insanlar arasında dolaşım halinde bulunan grip suşlarının belirlenmesine yardımcı olacak.

lar, sinir hücrelerinden dışarıya boşalarak ağız ve dudak mukozasının hücrelerini bir kez daha enfekte eder.

Kuduz virüsünün yaşamını sürdürme stratejisi daha dolambaçlı görünüyor. Kuduz virüsü merkez sinir sisteminin hücrelerini istila eder. Buradan, beyin de içinde olmak üzere, çeşitli organlara yayılır. Kısa sürede tükürükte çok fazla miktarda virüs kendisini gösterir. Bu arada beyinde son derece şiddetli bir delirium durumu yaratır, hasta çoğunlukla önüne geleni ısırır, bunun sonucu öteki hayvanları ya da insanları enfekte eder.

Kızamık virüsü daha dolaysız bir biçimde davranır. Hızla havadan yayılır. Bereket versin, bağışıklık sistemi de çok hızlı toparlanarak virüsü yok eder ve yaşam boyu bağışıklık sağlar. Kızamık son derece bulaşıcı olduğu için, topluluk içinde bağışık olmayan herkes bu hastalığa yakalanır. Bunun sonucu küçük topluluklar içindeki salgınlar hızla sona erer. Virüsün kendini muhafaza edebilmesi için büyük topluluklara gereksinimi vardır, virologlar bunun en aşağı 300.000 kişi olduğunu hesaplıyorlar. Büyük bir topluluğun bulunmaması durumunda kızamık, salgının hemen ardından söner; bir başka salgını besleyecek yeterli sayıda duyarlı olan yeni çocukların doğmasına kadar kızamık tek tük vakalar biçiminde sürer.

BECERİKLİ BİR DÜŞMAN: AIDS

Dünyanın en yeni viral vebası olan AIDS'in dayanağı, hız değil, gizliden gizliye yavaşça etkilemedir. El altından yayılır, kurbanlarını bazen 12 yıl hatta daha fazla hastalandırmadan enfekte eder. Şimdiki halde en erken belgelenmiş AIDS olguları 1959'a tarihlenmektedir. Bir Zaireli'den alınarak dondurulmuş kan örneklerinin, daha sonra, virüsle enfekte olduğu saptandı. O yıl, AIDS'in 25 yaşında bir İngiliz denizcisi öldürmüştüğüne inanılıyor. Doktorları, denizcinin hastalığına herhangi bir tanı koyamamışlardı ve ancak 1986'da, muhafaza edilmiş bir doku örneğinin testten geçirilmesiyle, hastanın HIV pozitif olduğu sonucuna varıldı. AIDS, 1981'e kadar bilinmiyordu; ölümcül yeni bir hastalıktan söz eden ilk bildiriler o yıl yayımlandı. O güne gelinceye kadar AIDS virüsü dünyada her tarafta tohumlarını ekip duruyordu. Bugün ABD'de yaşayan bir milyondan fazla kişi ve öteki ülkelerde de yaklaşık 21 milyon kişi enfekte olmuş durumdadır.

Keşfedilmesinden bu yana HIV, tarihte en çok incelenen virüs haline gelmiştir. ABD Ulusal Alerji ve Enfeksiyöz Hastalıklar Enstitüsü Müdürü Anthoni S. Fauci, "maalesef, bizim keşfetmiş olduğumuz şey, ne denli becerikli bir düşman karşısında olduğumuzdur" diyor.

AIDS VİRÜSÜ BAĞIŞIKLIK SİSTEMİNİ NASIL ÇÖKERTİYOR?

AIDS salgınının gelişmesinin hemen ardından araştırmacılar HIV stratejisinin en önemli noktasını yakaladılar: Virüs, bir ön darbe indirmekte, bağışıklık sisteminin kritik T hücrelerini enfekte edip etkisizleştirmektedir. Bilim adamları, HIV'in görece dayanıksız bir virüs olduğunu ve vücudun dışında uzun boylu canlı kalamadığını da anladılar. Bu yüzden, HIV, yeni konakçıları, vücut sıvıları -yani kan ve sperma- aracılığıyla enfekte ediyor.

Anthoni Fauci, "başlangıcı bakımın-

dan AIDS öbür herhangi bir enfeksiyona benzer" diye anlatıyor. "HIV kanda hemen saptanabilir. Bağışıklık sistemi virüsü etkisiz kılmak için çok çabuk antikor üretmeye başlar. Altı ay sonra ise virüsü kan dolaşımında saptamak neredeyse olanaksız duruma gelir."

Virüs, antikorlara direnir; AIDS testinde aranan şey, işte bu antikorların var olup olmamasıdır. Buna karşılık virüs saklanmış durumdadır. Nereye?

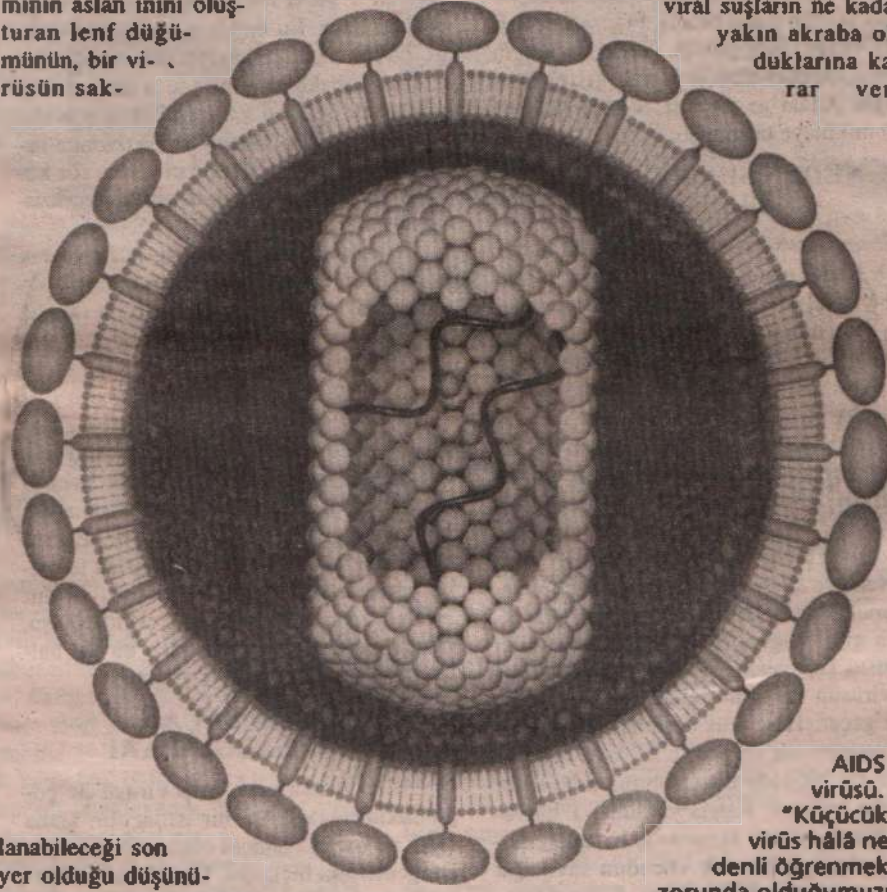
Fauci, hastalarından birinin lenf düğümünden alınan bir kesitin büyütülmüş resmini gösteriyor. Bütün vücuda dağılmış durumda bulunan bezelye büyüklüğünde yumrucuklar biçimindeki lenf düğümleri, normal olarak filtre gibi işlev görürler, virüsleri yakalar, bağışıklık hücrelerinin bunları saptayarak yok etmesini sağlarlar. Bazı hastalıklar sırasında lenf düğümleri, içlerine enfeksiyon ile savaşan T ve B hücrelerinin dolmasıyla büyürler. O zaman biz bunlar için "bezeler şişti" deriz. Bağışıklık sisteminin aslan inini oluşturan lenf düğümünün, bir virüsün sak-

tır" diyor.

YENİ BİÇİMLERE EVRİLEN AIDS VİRÜSLERİ

Araştırmacılar, durmadan büyüyen, bu birbirinden farklı muazzam AIDS virüsleri koleksiyonunu izlemeyi nasıl sürdürüyorlar? New Mexico'daki Los Alamos Ulusal Laboratuvarı'nda moleküler genetikçi Gerald Myers, HIV'e ait dünyanın en büyük moleküler bilgi veri bankasının başındadır. Myers, koleksiyonundaki çeşitli virüslerin yüzlerce sayfa kod dizilerini içeren kataloglar gösteriyor. HIV, tiplere, altıtlara ve suşlara ayrılmış. Birincil HIV virüsü, HIV-1 adı verilen bir tiptir. Bu tarihe kadar bilim adamları esas olarak en az yedi alttip ve binlerce suş saptamışlar. Araştırmacıların saptadığı HIV-2 adlı bir başka virüs tipi, AIDS'in zepellikle daha az şiddetli bir biçimini yapıyor.

Bilgisayarlar genetik dizilişleri karşılaştırmakta, örneğin bazı viral suşların ne kadar yakın akraba olduklarına karar ver-

AIDS virüsü. "Küçük virüs hâlâ ne denli öğrenmek zorunda olduğumuzu bizlere hatırlattı."

mektedir. Bu gibi karşılaştırmalar bilim adamlarına HIV'in dünya çevresindeki hareketini izleme olanağı veriyor. Araştırmacılar 1989'da Romanyalı yetim çocuklar arasında yayılmaya başlayan bir HIV suşunun, birkaç yıl önce ilk kez Brezilya'da saptanan küçük bir suşla neredeyse özdeş olduğunu belirlediler. Myers, virüsün dünyanın yarınsına bulaşık kan üniteleriyle taşındığını düşünüyor.

HIV-1'in bazı biçimleri öldürücü olmayabilir, hatta hiç hastalık da yapmayabilir. Araştırmacılar Avustralya'da tek bir HIV suşu ile enfekte olup da 12 yıldan daha uzun bir süredir AIDS belirtileri göstermeyen bir hasta grubunu izliyorlar. Öteki suşlar ise olağanüstü virülandır. HIV'in, simian (maymun) atası SIV'in, yakınlarda incelenen bir suşu, bir ay içinde enfekte 30 maymunun 30'unu da öldürmüştü.

Bir suşu iyicil kılarken, öteki suşu hızla ölümcül kılan şey, yoğun bilimsel araştırmaların konusu haline gelmiştir. İnsan AIDS virüsleri evrim geçirerek daha öldürücü duruma gelebilir mi? AIDS, havadan bulaşan bir hastalık biçimini alabilir

mi? Lassa humması kadar hızla öldüren suşlar ortaya çıkabilir mi?

Myers, ihtiyatlı bir biçimde yanıt veriyor: "HIV bizden yüz milyon kez hızlı bir biçimde evriyor. Pandemik olarak yayıldıkça, evrim olanakları artıyor. Tabii ki, HIV'in evrilebilme biçimi üzerinde bazı zorlamalar var. Havadan yayılabilir duruma gelen bir virüs, örneğin T hücrelerini enfekte edemeyebilir. Ama bu son derece yerinde duramayan bir virüsdür. Sanırım, her şeye hazırlıklı olmamız gerekiyor."

YENİ EGZOTİK VİRÜSLER

HIV virüsü adı verilen bir gen yumağı, dünyayı değiştirmiş bulunuyor. Araştırmacılar bir yandan yayılmasını yavaşlatma mücadelesi verirken, bir yandan da daha başka viral tehlikelerin doğmasının kesin olduğu uyarısı yapıyorlar. 1992'de ABD Ulusal Bilimler Akademisi'ndeki uzmanlar yeni salgın kıvılcımları saçma tehlikesi taşıyan 27 tane virüs saptadılar. Bu listenin içinde grip, kuduz, sarıhumma ve kızamık gibi bilinen virüsler var. Bununla birlikte ABD'de, daha egzotik virüsler şimdiden boy göstermiş bulunuyor.

1994 Mayıs'ında New Mexico'da hekimler dörtmala giden bir akciğer enfeksiyonundan birdenbire kollaps duruma giren 19 yaşında bir erkeği kurtarmak için boşuna uğraştılar. Sağlıklı ve güçlü delikanlı, kır koşusu yıldızlarındandı. New Mexico tip araştırma yardımcısı Richard Malone acil odasına vardığı zaman korkudan kanı dondu. "Daha bir ay önce tıpkı bunun gibi bir olgumuz vardı. Grip benzeri belirtileri olan, nefes alamayınca da acele olarak hastaneye getirilen 30 yaşlarında bir kadın. Ölümüne neyin neden olduğu konusunda hiçbir fikir edine-medik." Malone, daha da kanı donduracak bir gerçeği keşfetti. Genç koşu yıldızı, kendinden geçtiği zaman, nişanısının cenazesindeydi; kız beş gün önce benzer şekilde hızla gelişen esrarlı bir akciğer enfeksiyonundan ölmüştü.

Araştırmacıların biri, "çoğumuz, herhalde yeni bir öldürücü grip olsa gerek diye düşünmüştük" diye hatırlıyor. Çok acil olarak CDC'ye doku örnekleri gönderildi. Özel Patojenler Branşı'ndaki bilim adamları bir hantavirüs saptadılar. Asya ve Avrupa'da hantavirüsler her yıl 200.000 kadar insanı etkileyen ve bazen öldürücü olan bir böbrek hastalığına neden olurlar.

CDC araştırmacıları şimdi Asya suşunun bir akrabası olan güneybatı hantavirüsünün, ABD'nin dörtte üçünde yıllarca kol gezen adı ak ayaklı fare tarafından yıllarca taşınmış olduğuna inanıyorlar. Güneybatıda son zamanlarda testten geçirdikleri ak ayaklı farelerin neredeyse yüzde 30'unda hantavirüsü buldular. 1993 yılındaki yoğun yağmurlar Batı'daki uzun bir kuraklığı sona erdirince, kemiricilerin popülasyonunda patlamaya neden olmuş olabilir. Hantavirüsün, aslında uzun süreden beri var olmuş olması mümkündür. Yıl boyunca tek tek ve açıklanamamış öldürücü akciğer enfeksiyonlarına hantavirüs yol açmış olabilir. CDC araştırmacıları şimdi yeni tanımlanmış 69 olguyu doğrulamışlardır. Virüsün daha da öldürücü yeni suşlarının ortaya çıkmakta olmasından kaygılanılıyor. Acaba hazırlıklı mıyız?

Uluslararası çiçek hastalığı eradikasyonu kampanyasının başında bulunan epidemiyolog Donald Henderson, "AIDS bize alçakgönüllü olmayı öğretti" diye itirafa bulunuyor. "O küçük tek virüs, bizim hâlâ ne denli öğrenmek zorunda olduğumuzu bizlere hatırlattı."

İlk atomcular: Leukippos ve Demokritos

Prof. Dr. Eren OMAV

Felsefe tarihçileri Leukippos ve Demokritos'un felsefi görüşlerini ayırmazlar. Elimizdeki bilgilerle, bu iki filozofun felsefi görüşlerini, bilime yaptıkları katkıları ayırmak mümkün olmadığı için geleneğe uyularak bu iki filozof ve bilim adamı birlikte incelenmiştir. [Barnes (1)]

LEUKİPPUS'UN YAŞAM ÖYKÜSÜ

Leukippos gölgede kalmış bir filozof ve bilim adamıdır. M.Ö. 4. yüzyıl sonlarında yaşamış Atomcu bir filozof olan Epikuros, Leukippos diye bir filozofun yaşamadığını ileri sürdü. [Laertius (2)]

Epikuros'un bu iddiası bugün şöyle değerlendirilmektedir: Epikuros'un Atom tarihine katkısı azdır. Kendi katkısını olduğundan daha özgün göstermek için, yaşamı hakkında az şey bilinen Leukippos'u yok etmek istemiş olabilir. [Denkel (3), Raven ve Kirk (4)]

Günümüzde, E. Rohde Leukippos'un yaşamadığını iddia etti. [Burnet (5)] Fakat Aristo, Leukippos'un adını bir çok kez Demokritos'la beraber veya tek başına anar ve onun Atom teorisinin kurucusu olduğunu açıkça söyler. Diğer yandan Aristo, Abdera'daki felsefe okulu hakkında sağlam bilgi sahibi idi. Çünkü, memleketi Stageiros Atomcu okulun yuvası olan Abdera'ya yakındı ve Demokritos'la çok ilgiliydi. [Burnet (5), Freeman (6)]

Atomcuları yakından tanıyan Aristo'nun yanlış bilgi vermesi olası olmadığına göre; bu konudaki söylediklerine inanmak gerekir. Şöyle ki; Leukippos yaşamıştır. Atom teorisinin kurucusudur. Demokritos onun öğrencisidir. Demokritos hocasının teorisinin ayrıntılarını ortaya koydu ve bazı küçük katkılarda bulundu. [Raven ve Kirk (4), Burnet (5)]

Leukippos'un doğum yeri belli değildir. Bazı kaynaklara göre doğum yeri Abdera, bazı kaynaklara göre Elea, bazı kaynaklara göre Milet'dir.

Kranz'a göre; Milet'de doğdu. Elea'ya gitti ve Zeon'un öğrencisi oldu. Daha sonra Doğu'ya döndü ve Abdera'da okulunu kurdu. [Guthrie (7)]

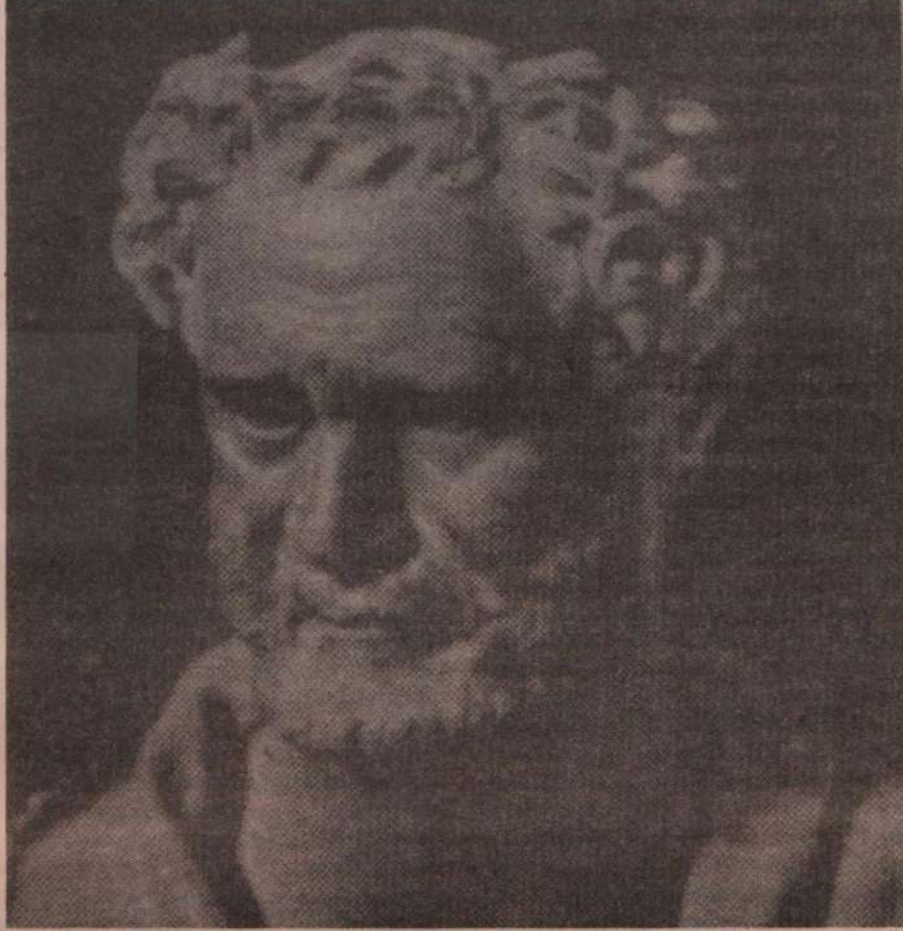
Freeman (6)'a göre Leukippos, M.Ö. 430'da kırk yaşında idi. Raven ve Kirk (4) de onun M.Ö. 430/435 yılında kırk yaşında olduğunu tahmin eder.

DEMOKRİTOS'UN YAŞAM ÖYKÜSÜ

Demokritos'un yaklaşık olarak M.Ö. 460 yılında doğduğu kabul edilir. Öldüğü yıl kesin olarak bilinmez. Çok yaşadığı, yüz yaşını geçtiği söylenir. [Freeman (6), Guthrie (7)]

Babasının adı bazı kaynaklara Hege-sistratus, bazılarına göre Athenokritos veya Damasispus'dur. Bazılarına göre Milet'li, bazılarına göre Abdera'lıdır. Fakat, Trakya'daki Abdera şehrinde doğduğu genel olarak kabul edilir. [Laertius (2), Freeman (6)]

Herodotos (8), Abdera şehrinin kuruluşunu şöyle anlatır: Teos'luların başına da aşağı yukarı aynı şey gelmiştir. Harpa-

Demokritos.

gos (Pers generali) toprak teraslar sayesinde surlarını ele geçirdi, hepsi gemilerine atlayıp Trakya'ya gittiler, orada Abdera kentini kurdular; bu kentin temellerini onlardan önce Klazomenai'li Timesios atmıştı; ama Trakya'lılar onu kovdukları için yararlanamamıştı; Abdera'da yerleşen Teos'lular onu Yan-Tann katında tutarlar.

Bu konuda Mansel (9) diyor ki: Trakya kıyılarına çıkan, Maroneia ve Abdera gibi şehirleri kuran ya da ormanlarıyla ünlü Tasos (Taşoz) ve diğer bazı adaları kolonize eden İyon'lar Trak'ların şiddetli direnişle karşılaşmışlardır. Fakat yüzyıllarca sürdüğü anlaşılan bu savaşılar rağmen Yunanlılarla Trak'lar arasında kültür ilişkileri hiçbir zaman eksik olmamış, bu ilişkiler sayesinde bir taraftan Yunan uygarlığı Trakya'ya girmiş, diğer taraftan Trak'lar en çok din alanında Yunanlılar üzerinde etkilerde bulunmuşlardır. Yunanlılarda Diyonizos kültürünün oynadığı büyük rolü bu çeşit ilişkilere maaletfik gerek-

M.Ö. 478/77 yılında Atina, merkezi Yunan dünyasının kutsal adası olan Delos olmak üzere, "Attika-Delos deniz birliği" adını taşıyan siyasal bir birlik kurdu. Bu birliğin amacı Pers'lere karşı sürekli mücadelede bulunmak suretiyle adalar ve Anadolu'daki Yunan şehirlerinin bağımsızlığını sağlamak ve Pers'lerin Yunan ülkesinde yaptıkları tahriplerin öcünü almak.

Atina, müttefiklerine kıyasla çok daha büyük askeri ve mali güce sahip olduğu için birliğin önderi oldu ve birliği emperyalist amaçları olan "deniz imparatorluğu" haline getirdi.

Deniz birliği Pers'lerle uzun süre mücadele etti. Birlik donanması ilk önce

Trakya kıyılarını Pers'lerden temizledi. Maroneia ve Abdera şehirlerinin birliğe girmesine karşılık Strimon (Struma) ağzındaki Elion çetin bir muhasaradan sonra M.Ö. 476'da Atinalıların eline geçti. Fakat Atinalıların Trakya'nın içine girme teşebbüsleri yerli kavimlerin şiddetle karşı koymaları yüzünden başarılı olamadı.

Atina, M.Ö. 443 yılında birliğin üyelerini Atina'nın uyrukları yaptı. Bundan sonra özellikle küçük adalar ve kıta şehirleri otonomilerini kaybettiler, Atina'ya ağır vergiler verdiler.

Fakat bir süre sonra şehirler Atina'ya karşı isyan ettiler. Atina bu şehirlere karşı şiddet uyguladı. Birliğin üyesi şehirlerin verimli topraklarını, örneğin Trakya kıyılarını işgal etti. [Mansel (9)]

Sarton (10)'a göre Abdera emperyalist Atina'nın hegemonyasını kabul etmiş, zengin, kültür seviyesi yüksek bir site idi. O dönemde Demokritos, Prtagoras ve Anaxarchos gibi filozofları yetiştirmişti.

Abdera Pers ordusunun konakladığı şehirlerden biridir. Herodotos (8) diyor ki: Kserkses dönüştü Abdera'dan geçmiştir. Bu site ile resmi konukluk ilişkilerini sağlamlaştırmış, altın bir pala ve altın işlemeli bir taç armağan etmiştir. Bazı kaynaklara göre; Pers kralı Kserkses Abdera'da çok zengin bir kişi olan Demokritos'un babasının evine konuk oldu. Gösterilen konuk-severliğe teşekkür etmek için kral kahinlerden birkaçını Abdera'da bıraktı. Bu kahinler Demokritos'a teoloji, astronomi öğretiler ve onu eğittiler. [Laertius (2), Freeman (6), Sena (11)]

Kserkses'in Abdera'da kaldığını Herodotos doğrular. Fakat Abdera'da kalan Persler'in kahin olduğu ve Demokritos'u eğitecek kadar uzun zaman kaldıkları şüp-

helidir. Fakat, kral Kserkses yönetimindeki Persler Abdera'da konaklarken, bazıları şehrin hizmetine girmiş olabilir. Demokritos çocukluğunda bu kişilerden Babil öğretisi ile ilgili masallar dinlemiş olabilir. [Freeman (6)]

Yeteri kadar büyüyünce, babasının büyük servetinden payını nakit olarak aldı ve seyahate çıktı. Kaldani kahinlerinden bilgi almak için Babil ve İran'a, rahiplerinden matematik öğrenmek için Mısır'a gitti ve orada beş yıl kaldı. Bazı kaynaklara göre; Hindistan'da Gymnosophiste (Çıplak Rahipler) ile buluştu ve Habeşistan'ı ziyaret etti. [Laertius (2), Freeman (6)]

Demokritos'un hangi ülkeleri gezdiği kesin olarak belirlenemez. Fakat, çok seyahat eden filozoflardan biri olduğu kesindir. Demokritos'un Doğu'ya ve Mısır'a yaptığı gezileri yorumlayan İskenderiyeli Klement, Demokritos'un şu sözlerini nakleder: Herkesden çok gezdim. Birçok iklim ve ülke gördüm. Çok bilgili insanları dinledim. [Freeman (6)]

Leukippos'la ne zaman ve nerede karşılaşmış bilinmez. Fakat onun öğrencisi olduğu kesindir. [Guthrie (7)]

Manisalı Demetrius'a göre Demokritos Atina'ya gitmiştir. Bu yazar, iddiasının kanıtı olarak Demokritos'un bir cümlesini nakleder. Cümle şöyle: "Atina'ya geldim. Kimse beni tanımadı." Bu kaynağa göre; tanınamasının nedeni şöhretten nefret etmesidir. Sokrat'ı tanıdı, fakat, Sokrat onu tanımadı. [Laertius (2), Freeman (6)]

Phalerum'lu Demetrius, "Sokrat'ın savunması" isimli eserinde, Demokritos'un Atina'ya gitmediğini ileri sürer. Laertius (2)'a göre; bu iddianın gerekçesi şudur: Büyük şehirler Demokritos'un ilgisini çekmezdi. O bir yerden şöhret kazanmak istemez, bir yeri şöhrete ulaştırmak isterdi.

Freeman (6) ise gerekçeyi şöyle açıklar: Bu iddia, Demokritos'a soğuk davranan Sokrat'ı savunmak için ileri sürülmüştür. Kaynakların verdiği çeşitli bilgileri inceleyen Freeman şu sonuca varır: Demokritos Atina'yı ziyaret etti. Bu ziyaret, yaşamının son dönemlerinde gerçekleşti. Atina'da uzun süre kalmadı.

Demokritos, gezilerinden sonra Abdera'ya döndü. Fakat çok yoksuldu. Çünkü, bütün servetini harcamıştı. Bu yoksul günlerinde ona, kardeşi Damasus yardım etti. [Laertius (2)]

Bu konu ile ilgili bir öykü anlatılır: Ailesinden kalan mirası iyi kullanamayan kişileri cezalandıran bir yasa vardı. Kendisine kalan mirası iyi kullanamayan Demokritos bu yasaya göre suçlandı. Demokritos "Dünya Düzeni" isimli eserini suçlayanlara ve yargıçlara okudu. Yargıçlar mirasın harcanmasına karşın çok değerli bir eser yaratıldığı için ceza vermediler. Demokritos'a "beşyüz talent" para ödülü verildi. Bronz bir heykeli dikildi. [Laertius (2), Freeman (6)]

Demokritos, bazı olayların olacağını önceden haber verdi. Örneğin, çok şiddetli yağmur yağacağını tahmin etti. Bu ve benzeri nedenlerle büyük şöhrete ulaştı. Halk, ona, Tannlara gösterdiği saygıya denk bir saygı gösterdi. [Laertius (2), Freeman (6)]

Demokritos'a insanlara davranışı ne-

deniyle "Gülen Filozof" ismi verildi. Çiçero ise aptalca isteklerinin peşinde koşan insanlara güldüğü için bu ismi aldığını söyler. [Guthrie (7)]

Demokritos'un, görmenin beynin çalışmasını engellediğine inandığı için, uzun süre güneşe bakarak kör olduğunu ileri süren rivayetler var. Plutarch bu saçma iddiayı şiddetle reddeder. [Freeman (6), Sena (11)]

Derin düşüncelerinin dağılmaması için tek başına mezarlıklar arasında dolaştığı da söylenmiştir. [Sena (11), Freeman (6)]

Demokritos, neşeli, kültürlü ve ılımlı idi. Şiddet ve tutkuya karşı idi. Dostluğa değer verirdi. Demokrasinin sonuna gelmişti. Bu konuda şöyle demiş: Demokrasideki yoksulluğun, despotlar yönetimindeki refaha, özgürlük köleliğe nasıl yeğleniyorsa öyle yeğlenmesi gerekir. [Russell (12)]

Demokritos Abdera'da yerleştikten sonra bir okul açtı. Bu okulda öğretmenlik yaptı ve eserlerini yazdı. Ünlü hekim Hipokrat ve filozof Protagoras öğrencisi oldu.

Ölümü hakkında söylenenler çelişkilidir. Bir söylentiye göre; zihinsel yeteneğinin azaldığını anlayınca intihar etti. Diğer bir söylentiye göre; yaşamını uzatmak için, sıcak ekmek, bal koklamak gibi önlemler aldı. Laertius (2) Demokritos'un ölümü hakkında şu bilgiyi verir: Çok yaşlanmıştı. Yaşamının sonuna gelmişti. Thesmophoria festivali sırasında ölmesi olası idi. Kız kardeşi buna çok üzüldü. Çünkü Demokritos'un ölümü onun tanrıçalara saygısını sunmasını engelleyecekti. Demokritos üzülmemesini, her gün sıcak eklemek getirmesini söyledi. Ekmekleri bunun deliklerine tatbik etti ve festival süresince yaşadı. Üç gün süren festival bitince, acı çekmeden öldü. Büyük törenle gömüldü. Anısına anıt dikildi.

ATOMCU FELSEFE

İlkçağ kaynakları Atomcu felsefenin kurucusunun Leukippos olduğu konusunda görüş birliği içindedir. Bu kaynaklara göre; Leukippos'un öğrencisi olan Demokritos, hocasının kuramını aynen korumuş, kuramı ayrıntılı bir sistem haline getirmiş, çeşitli konulara uygulamış, yazdığı çok sayıda kitapla kuramın yayılmasını ve tanınmasını sağlamıştır.

Leukippos'tan günümüze şöyle bir cümle ulaşmıştır: Hiçbir şey rastgele meydana gelmez. Her şeyin bir nedeni vardır ve bir zorunluluğun sonucudur. [Freeman (6)]

Demokritos'un eserlerinden atom kuramı ile ilgili olanlar günümüze ulaşamamıştır. Günümüze ulaşanlar duyular ve ahlakla ilgilidir. Bu nedenle bu iki filozofun atom teorisini açıklarken Aristo ve diğer ilkçağ felsefe tarihçilerinin ikinci elden açıklamalarına dayanmak zorundayız. [Barnes (1), Denkel (3)]

Bu tarihçilerden Simplicius diyor ki: Leukippos, Parmenides'in felsefesine bağlıydı. Fakat varlığı açıklamada Parmenides ve Ksenofanes'in izlediği yolu takip etmedi. Tam tersi bir yol izledi. Onlar bütünü (bir tek), hareketsiz, yaratılmamış kabul ettiler. Varolmayanın araştırılmasını yasakladılar. Fakat Leukippos sürekli hareket eden, sayısız elemanların (öge), atomların var olduğunu söyledi. Bunların sonsuz sayıda biçimleri olduğunu, çünkü bir atomun şu ya da bu biçimi taşımasının bir gerekçesi olamayacağını öne sürdü.

O, nesnelerde oluş ve sürekli değişim gözledi. Ayrıca varolmayanın da tıpkı varolan gibi gerçek olduğunu, nesnelerin varolmasına her ikisinin de neden olduğunu öne sürdü. Atomların tamamen dolu oldu-

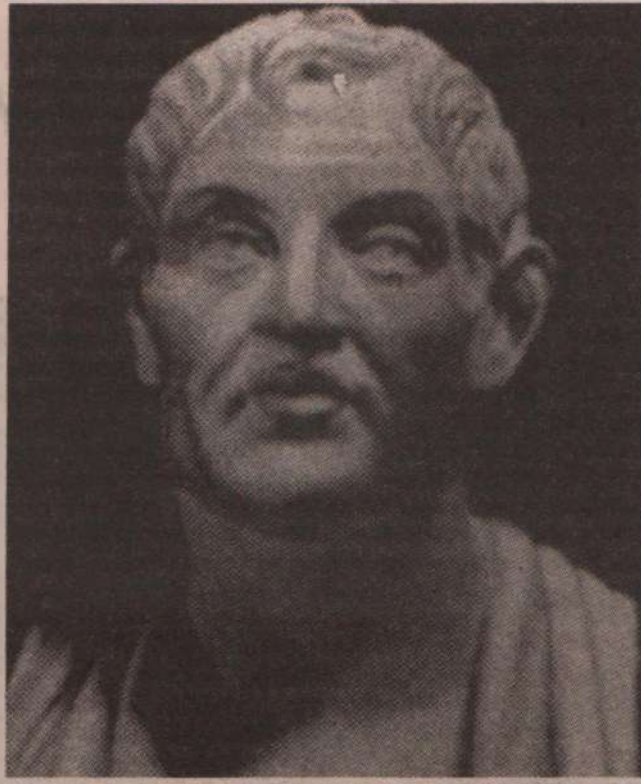
ğunu, varolan olduklarını, boşluk içinde hareket ettiklerini, varolmayan adını verdiği boşluğun varolan kadar var olduğunu söyledi. [Barnes (1), Denkel (3), Kranz (17)]

Atomcu felsefenin başlıca kaynağı olan Aristo (14), Leukippos ve Demokritos'un felsefeleri hakkında diyor ki: Leukippos ve meslektaşı Demokritos ise sırasıyla Varlık ve Varolmayan diye adlandırdıkları Dolu olan ve Boş olan'ın öğeler olduğunu söylemektedirler. Dolu olan ve cisim, Varlık; Boş olan, varolmayandır. Bundan dolayı da onlar varlığın varolmayandan daha fazla varolmadığını söylemektedirler; çünkü kü cisim, Boş olan'dan daha fazla var değildir. Onlar bunları şeylerin maddi nedenleri olarak almaktadırlar ve nasıl ki (tözün) tek olduğunu kabul edenler, seyrek ve yoğun olanı değişimlerin ilkeleri olarak ortaya koyup bütün diğer şeyleri bu tözün değişimleri ile meydana getiriyorlarsa, aynı şekilde bu filozoflar da, öğelerin farklılığının, bütün diğer niteliklerin nedenleri olduğunu söylemektedirler. Çünkü onlar varlıkların farklılıklarının "oran", "temas" ve "dönüş"den ileri geldiğini söylemektedirler. Şimdi bunlardan "oran", biçim; "temas", sıra ve "dönüş" durumudur. Hareket sorununa -varlıkların hareketi nereden ve nasıl aldıkları sorununa- gelince, diğerleri gibi bunlar da onu sessiz geçişmişlerdir.

Simplicius, Aristoteles'in "Demokritos üstüne" adlı kayıp yapıtından bir alıntı vermiştir. Bu alıntıya göre; Demokritos şeylerin küçük tözlerden oluştuğunu, sayılarının sonsuz olduğunu, boyutları sonsuz bir mekanda bulunduklarını düşündü. Bu yeri "boşluk", "varolmayan" ve "sonsuz" diye adlandırdı. Tözler, "şey", "sıkıca dolu olan" ve "varolan" adlarını verdi. Tözlerin (atomların) duyularımızca, kavrayamayacak ölçüde küçük olduklarını, biçimlerinin değişik, büyüklüklerinin farklı olduğunu ileri sürdü. Gözle görülen ve duyularla algılanan cisimlerin, öğelerin (atomların) birleşmesiyle oluştuğunu söyledi. Ona göre atomlar biçimleri benzemediği için ve daha önce belirtilen ayrılıklardan dolayı çatışır ve rastgele hareket eder. Rastgele hareket ederken atomlar çarpışır, birbirine takılır ve sıkı sıkıya yapışırlar. Fakat tek bir varlığa dönüşmezler. Çünkü iki ya da daha çok şeyin bir tek şeye dönüştüğünü söylemek safdillik olur. Demokritos'a göre atomların bir süre bir arada kalmalarının gerekçesi, onların karşılıklı kenetlenme ve sarılmalarıdır. Çünkü bunların kimileri sivri, kimileri kancalı, kimi içe bükük, kimi dışa büküktür. Aralarında sayısız farklar vardır. Ona göre atomlar birbirlerine yapışır ve çevreden gelen daha büyük bir kuvvet onları sarıp dağıtana kadar öylece kalırlar. [Barnes (1), Denkel (3)]

Yukarıda örnekleri verilen kaynaklara dayanarak Leukippos ve Demokritos'un atom teorisi bir bütün olarak aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Atom teorisinin dayandığı temel önermeler şunlardır: 1-Varlık boşluğu dışlar.

Aristoteles

2-Hareket vardır ve boşluk olmadan hareket de olmaz. 3-Varlığın yanısıra varlığın içinde hareket ettiği bir boşluk da vardır. 4-Varlığın içinde hareket olanaksızdır. 5-Varlık (birtek) değildir. Sonsuz sayıda cisimden oluşmuştur. [Denkel (3), Freeman (6)]

Bu cisimlere, sözcük anlamı bölünemez (kesilemez) olan Atoma adı verilmiştir. Atomların sayısı sonsuzdur, sonsuz küçüktürler. Bu nedenle duyularla algılanamaz. Doğrudan doğruya gözlenemez. Atomları akılla anlayabiliriz ve ancak düşünebiliriz.

Atomlar ezeli ve ebedidir (önsüz ve sonsuz). Varolmamışlardır ve yok edilemezler. Atomlar bölünemez ve kesilemez. Çünkü içinde boşluk yoktur. Örneğin bir elmayı kesebiliyor, ya da bir taş parçasını kırabiliyorsak, bunun nedeni elmanın veya taşın içinde gözle görülen ya da görülmeyen bir çok aralığın varlığıdır. Elmayı kesen bıçak, onu, bu aralıklar içinden geçerek ikiye ayırır. Bir yere hızla vurulan taş içindeki boşluk ya da aralıklardan ayrılır.

Atomların içinde boşluk olmadığına göre ve hareket için boşluk zorunlu olduğuna göre atomların içinde hareket yoktur. Atomlar birbirine benzemez. Sonsuz sayıda şekle sahiptirler. Sadece şekil ve boyutları farklıdır. Bir atomdan başka bir atom, iki atomdan bir atom, bir atomdan başka iki atom meydana gelmez.

Atomlar arasında şekil ve boyutun dışında iki özellik nedeniyle fark vardır. Bu özelliklere Demokritos, "görünüş" ve "dokunma" adını verir. Aristoteles bunları, "konum" ve "düzen" diye adlandırır. Bu farklar asli farklar değildir. Atomların birbirleri ile ilişkilerinde ortaya çıkarlar. Atomlar boyutları sonsuz büyüklükte olan boşlukta rastgele ve sürekli hareket ederler. Fakat atom teorisinin kurucuları hareketin orijinal nedenini, nasıl başladığını ve doğasını açıklamazlar. Bu nedenle bu konuda değişik fikirler ileri sürülmüştür. Örneğin bazı kaynaklara göre; Demokritos atomların hareket gücü olmadığını, bir darbenin etkisiyle harekete geçtiklerini söylemiştir. Aristoteles, Demokritos'un atomların ağırlığı olduğunu, bu nedenle hareket ettiklerini söylediğini yazar. Bazı kaynaklarda Demokritos'un atomların ağırlığının olmadığını, uzayda çarpışma nedeni ile hareket ettiklerini söylediğini

ileri sürer. Bu tartışmalardan şu sonuç çıkarılabilir: Leukippos ve Demokritos atomların hareketi için bir sebep göstermeye gerek duymadılar. Sadece onların sonsuz boşlukta serbest olduklarını ve her doğrultuda rastgele hareket ettiklerini, hareketin ezeli ve ebedi olduğunu, yani, bir başlangıcı ve sonu olmadığını söylediler. Leukippos, atomların sonsuz boşlukta zorunluluk nedeniyle hareket ettiğini, Demokritos ise hareketin ezelden beri varolan değişmez yasa tarafından yaratıldığını öne sürdü. [Freeman (6), Guthrie (7)]

LEUKIPPOS VE DEMOKRİTOS'UN KOZMOLOJİSİ

Leukippos ve Demokritos'a göre evrenin ilkeleri olan boşluk ve atomlardan sayısız dünyalar meydana gelir ve tekrar onlara dönüşür. Bu süreci Leukippos şöyle açıklar: Bütün sonsuzdur. Kısmen dolu kısmen boştur. Boşluk (uzay) ve doluluk (atomlar) öğelerdir. Sayısız dünyalar bunlardan oluşur ve bunlara bozunur. Dünyaların oluşumu şöyle gerçekleşir. Şekilleri değişik birçok atom sonsuzluktan kopar ve büyük boşluğun içine akar. Bunlar birleşip bir kütle oluşturdıkları zaman bir girdap meydana gelir. Bu girdabın içinde atomlar birbirlerine çarpır ve çok değişik yörüngelerde dönerler. Sonra benzer atomlar birbirleriyle birleşerek ayrılır. Sayıları çok fazla olduğu için dengede dönebilirler, küçük atomlar bir süzgeçten süzülür gibi boşluğa geçer. Geri kalan atomlar bir arada kalır, bir yumak oluşturur ve birlikte hareket ederler ve ilk küresel yapıyı meydana getirirler. Bu yapıdan her çeşit atomu ihtiva eden bir zar ayrılır. Zardaki atomlar merkezin direncinin etkisiyle döner. Girdabın içindeki atomlara temas eden cidardaki atomlar sürekli olarak akar.

Dünya merkeze doğru akan atomların birleşmesiyle bu süreç sonunda oluştu. Zar dışarıdan gelen atomların akışıyla daha genişledi, girdabın içinde dönerken ona temas eden atomları içine aldı. Bu atomların bir kısmı birleşti ve bir kütle oluşturdu. Bu kütle başlangıçta nemli ve çamurlu idi. Bu kütle evrensel girdabın içinde dönerken kurudu, ateş aldı ve gök cisimlerinin tözünü oluşturdu. Bütün yıldızlar hızları nedeniyle ateş aldı. Kosmos, bir zorunluluk nedeniyle doğar, gelişir, çökmeye başlar ve yok olur. [Laertius (2), Burnet (5), Guthrie (7)]

Demokritos'un kozmolojisinin temel ilkeleri Leukippos'un kozmolojisinin ilkelerinin aynıdır. Yani Demokritos'un kozmolojisinin temel ilkeleri de atom ve boşluktur.

Demokritos'un kozmolojisi için temel kaynak olan Aristoteles (15), Demokritos'un özgünlüğünü şöyle ortaya koyar: Bu filozofların çoğu şu düşüncededir. Birşey benzerini etkileyemez. Çünkü benzerlerden biri ötekinden daha etkin ya da edilgin değildir. Çünkü benzerlerin tüm özellikleri benzer ve özdeşir ve ayrıca benzemez ve farklı nesneler doğaları gereği karşılıklı olarak etkileyip etkilendirler. Gerçekten, daha büyük ateş, daha küçük ateşi ortadan kaldırır, küçük ateşin bu etkiye uğraması onun karşılığı gereğidir derler. Çünkü az, çokun karşılığıdır. Buna karşılık Demokritos'un öğretisi diğerlerine göre özgündür. Demokritos, etken ve edilginin benzer ve özdeş olduğunu savunur, çünkü başka ve farklı nesneler karşılıklı olarak birbirini etkileyemezler. Oysa tersine, başka nesneler birbirleri üzerinde belirli bir tarzda etkili olsalar bile, bu, başkaları olarak değil, böyle hareket etmeleri ancak, özdeş bir öğeye sahip olduklarıdır.

Lisenko sorunu

R. LEVINS
R. C. LEWONTIN
Çeviren: Ayşe TURAK

Önemli çalışmalarıyla genetikçiler arasında iyi tanınan Richard Levins ve Richard Lewontin, Marksist olduklarını ve bilimsel sorunlara diyalektik materyalist bir yaklaşımla eğildiklerini her fırsatta vurgularlar. Populasyon genetiği alanında çalışan Levins (d. 1930), özellikle "Evolution in Changing Environments" (Değişen Çevrelerde Evrim) adlı kitabında ortaya koyduğu bilimsel teorileri ve yöntemleriyle bu alana yeni bir yaklaşım kazandırdı. Moleküler genetik alanında çalışan Lewontin'in (d. 1929) en çok bilinen çalışması ise "The Genetic Basis Of Evolutionary Change" dir (Evrimin Genetik Temelleri). 1966 yılında J. L. Hubby ile beraber, moleküler genetiğin en önemli araçlarından biri olan jel elektroforezi yöntemini geliştirdiler (Bu yöntem, aynı anda bağımsız olarak H. Harris tarafından da bulundu). Daha sonra 1976 yılında R. S. Singh ve A. A. Felton ile birlikte ardışık (sequential) jel elektroforezi yöntemini geliştirdi.

Okuyacağınız yazı, Lisenko olayının yalnızca otokratik bir yönetim ve oportünist bir bilim adamıyla sınırlı olmadığını, tarihsel koşulların bir sonucu olduğunu vurgulayarak bu koşulların bir analizini yapıyor. Lisenko olayının her yönünü titizlikle ele alıp tartışan yazı, özetleme sırasında kaçınılmaz olarak gücünden birşeyler yitiriyor. Ancak bu işlem, gerek asıl metnin uzun olması, gerekse fazla teknik konular içermesi nedeniyle zorunlu oldu.

Makale, "Dialectical Biologist" (1985) adlı kitabın "The Problem of Lysenko" adlı bölümünden Ayşe Turak tarafından özetlenerek çevrilmiştir. İngilizce metin ilk olarak The Radicalisation of Science (ed. H. Rose ve S. Rose, Londra; Mcmillan, 1976) adlı kitapta yayınlanmıştır.

Sovyetler Birliği'nde biyoloji ve tarımda yirmi yıldan uzun bir süre etkinliğini koruyan Lisenko hareketi, ilk anda görüldüğünden çok daha karmaşık bir olgudur. Batılı çevrelerde gösterildiği gibi, otoriter ve kaprisli bir politik sistem içinde, oportünist-kariyerist bir tek bireyin "yükselişi ve düşüşü"ne indirgenemez. Öte yandan olay, bazı Maocuların gördüğü gibi, diyalektik yöntemin bilimsel sorunlara uygulanmasının burjuvazi ve revizyonizm tarafından bastırılan zaferi de değildir. Bu iki görüş de tarihsel nedensellik ilkesiyle çelişir. Oysa bütün önemli tarihsel olgular gibi Lisenkoizm de, ideolojik, maddi ve politik koşulların birlikte etkileşiminin sonucudur ve aynı zamanda bu koşullarda önemli değişimlere neden olmuştur.

Batılı çevrelerin Lisenko hareketi ile ilgili görüşlerinde şaşırtıcı bir yan yoktur, çünkü onların bakış açısı özel bir nedensellik ilişkisine gerek duymaz. Önemli tarihsel değişimlerin, güçlü konumdaki bir insanın kaprisi ya da tarihi bir kaza nedeniyle oluşması düşüncesi bu geleneğe çok uygundur. Sonuç olarak Batılı çevreler Lisenkoizmin yükselişini "patronculuk" anlayışına bağlar. Onlara göre olay, "en büyük patron" Stalin de dahil olmak üzere Sovyet tarımının politik patronlarının, kendi irrasyonel kolektivizasyon programları sonucu ortaya çıkan sorunları çöz-

mek için kaprisli ve kör bir biçimde yanlış bir bilimsel doktrine sarılmalarıdır.

Öte yandan, bu konuda daha fazla düşünülmüş olması gereken bazı sosyalist yazarların, Mendel genetiğinin diyalektik materyalizmin prensipleriyle uyumsuz olduğu görüşüne katılmaları daha şaşırtıcıdır. Her iki bakış açısını da, fazla dar olmaları nedeniyle reddetmeliyiz. Elbette ki Sovyetler Birliği'ndeki otoriter politik yapıların ve Komünist Parti'deki bürokratikleşmenin Lisenko hareketinin tarihi üzerinde önemli etkileri olmuştur. Ve elbette ki bilimde yöntem ve çözümlemelerin, gözden geçirilmesi gereken derin ideolojik içerikleri vardır. Ancak, Sovyetler Birliği'nin maddi ve politik koşullarının ortaya çıkardığı bazı faktörler de aynı ölçüde Lisenko hareketinin bir parçasıdır.

Bizim Lisenko hareketini ele almamızın birkaç nedeni var. Birincisi, bilimsel hareketlerin tek başlarına değil, içinde oldukları sosyal, politik ve maddi bağlam temelinde yorumlanması entelektüel tarihin önemli bir işlevidir. İkincisi, Lisenko sorunsalı, bilimsel yöntem konusunda ve bilimsel yöntemin uygulama ile ilişkileri konusunda halen geçerli olan bazı sorular ortaya çıkardı. Üçüncüsü, kendi araştırmalarımızı Marksist felsefeyi bilinçli bir biçimde uygulayarak yönlendirmeye çalışıyoruz. Bu nedenle, felsefenin bilimden soyutlanması gerektiği (ya da soyutlanabileceği) görüşünü kabul edemeyiz. Öte yandan, felsefenin Lisenko ve yandaşları tarafından kötüye kullanılmasını da basit bir yanlış kullanım ya da kişilerin kült oluşturdıkları çağdan kalma bir çarpıtma olarak geçiştiremeyiz. Marksizm, yaşamın kökeni konusundaki öncü çalışmaları da dahil olmak üzere, Lisenko'ya karşı başanlı olmuştur ama bunun belirlenmesi de yeterli değildir. Marksizm başarısızlıklarını gözden geçirmede süreci bunlar tekaranacaktır.

Son yıllarında Lisenko hareketi, burjuva-sosyalist bilimler karşıtlığının, emperyalist-sosyalist karşıtlığının paraleli olarak görüldüğü "iki kamp" dünya görüşünün bir karikatürü durumuna gelmişti. Bu absürt durum, Lisenko'yu eleştirenlerin, bilimin, kullanımlarından bağımsız olan tarafsız ve teknik rasyonelliğine vurgu yapmalarına neden olabiliyor. Silahlı çatışmaların / ilişkilerin azalmasıyla bu tarafsız bilim görüşü büyük bir olasılıkla güçlenecektir. Oysa biz, bilim içindeki bu çelişkilerin daha da keskinleştirilmesi ve karmaşıklığının farkına varılması gerektiğini düşünüyoruz. Dolayısıyla Lisenko olayını ele alışımızın bir diğer yönü de, kendimizi netleştirme işlemimizin bir parçası olmasıdır.

LİSENKO HAREKETİNİ OLUŞTURAN KOŞULLAR

Felsefi koşullar: Sovyet felsefecilerin

Trofim Denisoviç Lisenko.

çoğunluğu, Lisenko'nun genel yaklaşımını kendi diyalektik materyalizm yorumlarına daha uygun budukları için onun tarafını yeğlediler. Tartışmanın ana felsefi konusu, Lisenkocuların, gen teorisinin metafiziksel olduğu ve genin mistik bir birim olduğu şeklindeki iddialarıydı. Lisenko yanlılarının gen anti-materyalist bir yaklaşımın ürünü olarak görmeleri nedensiz değildi: Genetikçilerin bu tanımları aşırı görüşler olarak nitelemelerine karşın, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki ders kitaplarının çoğunluğunda, "gen plazması"na madde üstü özellikler yükleyen tanımlar yer alıyordu; röntgen ışınlarıyla oluşturulan mutasyonlarda ve kalıtımı olasılıklar kullanarak açıklayan Morgan ve Mendel yasalarında raslantı ögesi ön plandaydı; Weismann'ın teorisi, yeniden sıralanabilen, ancak ne oluşturulabilen ne de yokedilebilen bir kalıtım maddesi (germ plasm) öngörüyordu.

Bunu izleyen rekombinasyon ve kromozom haritalama çalışmaları, organizmalar arasındaki farklılıkların genetik materyalde hiçbir değişiklik olmadan ortaya çıkabileceği fikrini güçlendirdi. Oysa bu tartışmaların sürdüğü dönem boyunca genetikçiler genin kökeni ve evrimi sorunu ile ilgilenmiyorlardı. Dolayısıyla Weismann'ın "germ plasm"ı temelde evrim karşıtıydı. Değişime ancak, değişmeyen yapıların yeniden düzenlenmesi temelinde izin veriyordu. Lisenko yanlısı felsefeciler açısından bu görüş Darwinizm ile çelişiyor, değişim gerçeğini reddeden bilimsel teorilerin çoğunluğu gibi, politik statükoya bağlılığı yansıtıyordu. Genetikçilerin tek yönlü gen-çevre ilişkisi görüşü ("Genotip,

kabın büyüklüğü; fenotip ise ne kadar dolu oldu-ğudur"), bütün hücrelerin aynı gen taşımalarına karşın farklı dokular oluşturmalarının getirdiği çelişkiyi de güçlendiriyordu. Batı biliminin bir bütün olarak yapısalcı olan geleneği; belleğin bir bellek organının varlığı, dilin yapısal bir konuşma potansiyeli gerektirmesi gibi, kalıtımın da bir kalıtım organı gerektirmesini getiriyordu. Oysa süreçlere öncelik veren ve yapıları süreçlerin geçici bir görüntüsü olarak değerlendiren Lisenko'nun diyalektikçileri için, bir kalıtım organı aramak, bir yaşam organı aramak kadar anlamsızdı. Kalıtımı, birçok yapının katılımı ile gelişen, (metabolizma benzeri) dinamik bir olgu olarak görüyorlardı.

Tarımsal Koşullar: SB'deki iklim ve toprak gerçekleri bilinmeden Lisenko hareketini anlamak olanaksızdır. Geleneksel olarak SB'deki tarımsal üretim ABD'deki ile karşılaştırıldığından, aynı karşılaştırmanın coğrafi koşullar içinde yapılması aydınlatıcı olur. SB daha büyük olmasına karşın ekilebilir alan ABD'deki ile aynıdır ve verimli çernozem kuşağı bu alanın küçük bir kısmını

oluşturur. Entansif tarım yaygın olarak yapılamaz çünkü ekilebilir toprakların çoğunluğunda her yıl ekim yapılamaz ve toprağın nemi ile besinlerini alan yüksek verimli soylar kullanılamaz. Verimli topraklarda yağış az, büyüme mevsimi kısa, mevsimler arası sıcaklık farkı fazla ve kışın don aşırıdır. Dolayısıyla ne kışlık ne de yazlık buğday için uygundur. Bir mısır kuşağı yoktur. (1) En önemli olumsuzluk ise, yıldan yıla çok büyük farklılıklar görülmesi ve sık yaşanan kuraklık ya da donların yol açtığı açlık felaketleridir. Bu zor ve belirsiz koşullar altında Sovyet tarım politikasının yönlendirici gücü, her an ortaya çıkabilecek bir tarımsal felaket tehdidi olmuştur. Lisenko yanlısı öneriler, bu aşırı çevre koşullarıyla başa çıkmak amacıyla oldukları için yaygın ilgi gördüler.

Deney ve değerlendirme sorunları: Bitki soylarının değerlendirilmesinde kullanılan normal Amerikan yöntemi, bir kaç soyun birçok yıl boyunca birçok yörede ekilmesi, yıllara ve yörelere göre ortalama en yüksek verimi gösteren soyun seçilmesidir. Ortalama verimlerin yakın değerlerde olması durumunda ise, yıllar ve yerler arasındaki varyasyon gözönüne alınır. Bu, deneysel bilimdeki tüm istatistiksel analizlerin dayandırıldığı modeldir. Olayların düzenli olduğu ve homojen bir dağılım gösterdiği varsayılır. Oysa hava koşulları buna uymaz. Genellikle, bir dizi "normal" yılı, bir ya da daha fazla "aşırı" yıl iler. Bu durumda ortalamaların fazla bir öngörülse değeri olamaz çünkü varyasyon katsayısı çok yüksek olacaktır.

İstatistikte sistemin kontrol altına alınmasına kadar geçen süre boyunca elde

edilen veriler sonuçlara katılmaz. Lisenko-cular, kendilerinden önceki Sovyet tarımcılarının da yaptığı gibi bu yöntemi kullandılar ve dönüm başına verimi hesaplar-ken bazı sonuçları hesaba katmadılar. El-bette hangi durumların "normal" ya da "aykırı" olduğuna karar verilmesi için ob-jektif yöntemler olmaması nedeniyle bu "patolojik" modelin kötüye kullanıldığı hiç şüphe götürmez. Ancak bu kadar aşırı iklim değişiklikleri karşısında, tüm verile-rin ortalamaya sokulması da amaca hizmet etmezdi. Burada gerekli olan, belirsizlik-le başa çıkabilecek bir yöntemdir. Belki böylesine kaprisli bir doğa karşısında *ma-ximin* ve *maximax* çözümleri kullanılabil-ir. Bu durum büyük bir ironidir, çünkü bu tür çözümlemeleri öneren oyun teorisi ta-mamen burjuva ekonomisinin geliştirdiği bir teoridir.

Genetik teorinin durumu: Lamarck'ın teorisine göre organizma, yaşamı boyunca çevresel etkilere karşı geliştirdiği bazı özellikleri bir sonraki kuşağa aktarabilir. 1930'larda Lisenko ve yandaşları kalıtımı yönlendirme iddiaları ile ortaya çıktıkları sıralarda, genetikçiler tarafından reddedil-miş olmasına karşın Lamarck'ın görüşleri özellikle paleantoloji ve bahçe tarımında geçerliliğini koruyordu. Bu ve diğer alan-larda, hiçbir zaman yanlışlanmamış olan deney sonuçları içeren kapsamlı bir litera-tür tarafından destekleniyordu. (2) Aslında genetikçiler Lamarckçı gelenekten fazla haberdar değildiler ve karşılaştıkları za-man reddediyorlardı, çünkü kullanılan or-ganizmaları iyi tanımlanmamıştı, değiştiril-diği iddia edilen özellikler sirke sineği mutanları gibi kesin fenotipler değildi ve sofistike istatistiksel yöntemler kullanıl-mamıştı. Weismann'ın birkaç kuşak bo-yunca farelerin kuyruklarını kesmesi ve sonuçta kısa kuyruklu fareler üretememe-si, Lamarck'ın hipotezi açısından anlam-sızdı, çünkü Lamarck'ın iddiası, aktif uyumsal tepkilerin aktarılması yönündey-di. Dolayısıyla Lamarckçı görüşe destek veren deneysel sonuçlar hiçbir zaman yan-lışlanmamış, yalnızca Mendel genetiği ve kromozom teorisinin başarısı karşısında bu sonuçların irdelenmesi gereksiz görü-lmüştü.

Bu arada genetiğin kendisinde de, he-nüz teoriyle tam olarak bağdaştırılamayan gelişmeler oluyordu. Mikroorganizmalar-da yirmi jenerasyona kadar azalarak etki-sini gösterebilen değişiklikler oluşturula-

biliyordu (dauermodification). Çekirdek dışında yer alan kalıtsal yapılardan söz ediliyor, lineer bir gen dizilimi olması ge-reken kromozomlar, binlerce ilmeği olan yapılar olarak görülebiliyordu. Çok uzun zamandır bilinen erken aşılama yöntemle-riyle ya da polen karışımları kullanılarak bitkilerde verimli hibridler elde ediliyor-du.

Griffith'in deneylerinin etkileri (1928), iki karşı paradigma olan da aynı deneyim-den nasıl güçlenerek çıkabileceğini göste-ren iyi bir örnektir. Griffith; canlı bir *Pneumococcus* (bir bakteri cinsi) soyunun, içinde bulunduğu konak hayvana enjekte edilen başka bir ölü *Pneumococcus* soyu-nun özelliklerini kazandığını gözlemle-mişti. Genetik açısından bu gözlem, nükleik asidin genetik materyal olarak tanımlanması yönünde önemli bir adım oluşturu-yordu. Lisenkocu görüş açısından ise, bir bakteri soyunun kalıtımı, belli çevresel koşullara maruz bırakılarak değiştirilmişti. Aslında temelde bu görüş doğrudu, ama bu doğruluk deneyin bilimsel öneminin ta-mamen gözden kaçırılmasına neden oldu. Aynı sorun, Lisenko yanlılarının genetik ve sitoloji alanındaki çelişkileri değeren-dirmelerinde de görülür. Yeni olguların bulunmasıyla açılacak yeni ufuklar, "Bu olay edinilen özelliklerin kalıtımı mı-dır, değil midir?", "Bu olay çekirdek dışı kalıtımı gösterir mi, göstermez mi?" türü sorularla bulandırıldı.

Genetiğin sosyal ve ideolojik sonuçla-rı: Mendel genetiğinin öz yapısı, Mendel yasaları ve Weismann ilkesidir (davranış-ları Mendel yasalarıyla tanımlanan madde, çevre etkileri tarafından yönlendirilemez ve uyum gösteremez). Bu teori üstüne ku-rulan üstyapı, genetik "potansiyelin" feno-tipe koyduğu "limitler", kalıtsal olanın kesinlikle değişmez olduğu, organizmayı genlerin "belirlediği" şeklinde nosyonlar içeriyordu. Bu üst yapıyı genetiğin özü olarak yansıtan genetikçiler, özün kendisi konusunda yersiz tartışmalar doğmasına yolaçtılar. 1920'lerin ortalarında Batılı ve Sovyet genetikçilerin çoğunluğu, ırkçı ve elitist bir öjenik ideolojisi yayıyorlardı. Koltsov ve Filipçenko da dahil olmak üzere bu genetikçiler, üstün insan üretme olasıklarını tartışıyorlardı. Bu tür naif ge-netik determinizm yaklaşımları, doğal ola-rak ideolojik saldırıları davet ediyordu.

Köylülerin kolektivizasyona tepkileri: Bolşevik devriminin dayanağı politik ve

Lisenko yanlılarının bilimsel iddiaları

Lisenko yanlısı araştırmaların tem-el yönü, bitki soylarının yön-lendirilmiş transformasyonu idi ve bu çabama doğrudan doğruya Men-del genetiği ile çelişiyordu. Araştırmalar-ın ikinci bir yönü ise fizyolojik olay-lara ağırlık veriyordu. Bu çalışmalar Mendel genetiğiyle uyumsuz olmaması-na karşın, onun ruhuna yabancı oldukla-rı için genetikçiler tarafından gözardı edildiler. Lisenkoizmin temel teorik ya-pısı şu şekildedir:

1) Kalıtım fizyolojik bir olaydır. Or-ganizma ve çevrenin bir yaşam boyu süren karşılıklı ilişkisinin bir sonucudur.

2) Organizmanın çevresel koşulları asimilasyonu, kendi kalıtımı ile uyum içinde gerçekleşir. Çevrenin uygun olan özellikleri seçilir ve transformasyona uğrar, uyum olmayan yanları ise dışla-nır Organizmanın gelişimi sırasında ka-lıtım programı kurulu bir zemberek gibi açılır ve aynı zamanda zemberek, gelecek kuşak için tekrar kurulur.

3) Eğer çevre, organizmanın kalıtı-mının olağan bir şekilde ifade edilme-sine uygunsa, aynı kalıtım üreme hücrele-rinde tekrarlanır. Eğer çevre olağan ifa-deye izin vermiyorsa, bir sonraki kuşa-ğın üretiminde de değişikliğe neden olur.

4) Kalıtımı destabilize eden ve de-ğişimlere izin veren faktörler şunlardır:

a) Değişmiş kalıtsal çevre (ör. verna-lizasyon).

b) Gelişimin erken evrelerinde ya-pılan ve kalemin yaprakları alınarak amaca bağımlı hale getirildiği aşılama-

lar.

c) Hibridizasyon.

5) Organizmanın dış çevreyi ve be-sinleri asimilasyonu, kalıtım yapısı tara-fından belirlenir. Ancak seksüel üreme sırasında her bir gamet diğerinin çevre-sini oluşturur. Bu nedenle döllenme farklı kalıtların karşılıklı asimilasyo-nudur ve ortaya çıkacak sonuç çevresel etkilere çok açıktır.

6) Değişmiş kalıtım ya da yeni var-yeteler oluşturan nedenler (eski kalıtım-la uyumlu olarak asimile edilemeyen çevre koşullarına maruz bırakılma) aynı zamanda yeni türlerin ortaya çıkmasın-dan da sorumludurlar. Diğer bir deyişle türleşme bir popülasyon olgusu değil, bireysel gelişim fizyolojisinin ifadesi-dir. Bu da Lamarck'çı görüşe uygundur.

* Yaz yağmurlarının az olduğu böl-gelerde baharda ekilen tohumlar kurak mevsimden önce yeterince büyümeyizler. Bu nedenle bazı ürünler, özellikle de buğday için "kış" varyeteleri geliştiril-miştir. Tohumlar sonbaharda ekilir, kış filiz olarak geçirir ve baharda hemen büyümeye başlar. Ancak kış varyeteleri, çok soğuk kışlarda büyük kayıplar ve-rirler. Vernalizasyon, bu kış varyeteleri-nin soğutulup ısıtılması ve baharda ekilmesi işlemidir. Bu yöntem 19. yü-z-yılıda biliniyordu ama Lisenko tarafın-dan bir çok durum ve ürüne uygulandı. İlk yaygın vernalizasyon denemelerinin, aşırı soğukta 13 milyon hektar kış buğ-dayının kaybedildiği 1927-28 ve 1928-29 kışlarından sonra yapılması bir rast-lanmı değildir.

devrimci köylüler değildi, dolayısıyla köy-lüler, rasyonel bir sosyalist ekonominin gerektirdiği kolektivizasyona hazır değil-diler. Ancak, şehirde çalışan kesimin do-yurulması zorunluluğu, kolektivizasyon, kırsal kesimindeki politik koşulların kaldırabileceğinden daha hızlı yürütölme-sini gerektirdi. Bu da tepki ve sabotajlara yol açtı. Tarımsal üretim, ürünlerin sökül-mesi, dikim ve toplanmanın reddedilmesi

ve hayvanların toptan öldürülmesiyle za-rara uğratıldı, tarım görevlilerine saldırılar yapıldı. Bu zararlara karşı devlet daha faz-la ve daha korkunç kuvvet kullanımında bulundu. Sonunda kolektivizasyon kazan-dı, ama can ve maddi zenginlik kaybı çok yüksek oldu. 1929-30 yıllarında üretim, kolektivizasyon öncesi üretimin yüzde 15-20 altındaydı ve ilk beş yıllık planda ön-görülenden çok daha azdı.

Kolektivizasyon karşıtı yazarlar bu ka-yıpların nedeni olan sabotajları gözardı ederek, azalmayı kolektivizasyon progra-mına bağladılar. Doğal olarak işin içinde olan tarım yetkilileri, daha sonra yöntem-lelerinin başarısızlığı uğradığı durumlarda sabotajları bahane eden Lisenko yanlıları-na inandılar. Çünkü bu yöntemler gerçek-ten de bazı yıllar bazı yerlerde başarıya ulaşıyordu. Acı deneyimlere dayanan bu düşmanlık ve güvensizlik ortamı, devletin tarım organlarıyla çiftçiler arasındaki iliş-kilere hakim oldu.

Bilim insanları ve ziraatçıların sınıfsal kökenleri: 1930'lardaki kıdemli bilim adamlarının çoğunluğu devrim öncesi Rus orta sınıf entelektüel kesiminden geliyor-lardı. Vavilov gibi yeni toplumun açtığı bilimsel ve tarımsal ufukları heyecanla ku-caklayan istisnalar dışında, Bolşeviklere karşıydılar. Bu ise, hükümet ve partide on-lara karşı güvensizlik doğuruyordu. Öte yandan Lisenko köylüydü ve çalışan çift-çiyi temsil ediyordu. Lisenko yanlıları ile Lisenko karşıtları arasındaki tartışmalarda bu karşılıklı pek çok kez vurgulanmıştır. Tarımdaki çelişki ise her yönüyle devrim-ci bir çelişkiydi. Çünkü, eski orta sınıfın

Lisenko olayı Sovyet tarımını etkiledi mi?

Lisenkocu tarım yöntemlerinin tarımsal üretimi ciddi bir biçimde etkilediği varsayılır. Ancak, Li-senko olmasaydı tarımsal üretim miktarı ne olurdu, bunu bilmeyiz. Dolayısıyla bu konuda karar verebilmek için, Sovyet tarım tarihinin, aynı dönem için Ameri-kan tarım tarihi ile karşılaştırılması ay-dınlatıcı olabilir. Buğday üretimi Lisen-ko hareketi ile özdeşleştiği için, bu kar-şılaştırmaya buğday verimleri ile başla-mak uygun olur.

Tablo: 1926-1928 yılları temel alınarak gördü buğday verimi

Yıllar	ABD	SSCB
1926-28	100*	100**
1929-31	98	104
1932-34	82	93
1935-37	87	97
1938-40	96	113
1941-44	118	-
1945-47	118	72

1948-50	116	106
1951-53	116	135
1954-56	128	130
1957-59	159	172
1960-62	169	184
1963-65	175	162
1966-68	181	213
1969-70	207	236

Kaynak: Tarihsel İstatistikler (ABD Sayım Bürosu 1975)

*14.83 bu/ac **6.69 bu/ac (1 bu = 30.58, 1 ac = 0.45 hektar)

1940'lara kadar SB'de verim tabalar-dan yaklaşık olarak hesaplanıyordu. Do-layısıyla tabloda bu yıllar için verilen verimler gerçek değerlerin yüzde 20 ka-dar üstünde olabilir. 1930'larda, ABD'de ekonomik bunalım, SB'de ise politik sorunlar yüzünden verimde azal-ma görülüyor. Savaş yıllarında ise SB çok önemli verim kaybına uğrarken ABD'de verim hızla artmaya başladı. Bu

na izleyen yıllarda her iki ülkede de buğday verimi düzenli bir hızla artıyor. Lisenko hegemonyası olan 1948-52 yıl-ları ise, dönüm başına en hızlı artışın gö-rüldüğü yıllar oluyor. Ayrıca bu yıllarda ABD'de buğday ekilen alan 60 milyon hektardan 85 milyon hektara düşerken, SB'de 30 milyon hektardan 70 milyon hektara yükseldi. Diğer bir deyişle, SB'de çok miktarda yeni ve marjinal arazinin tarıma açılmasına karşın, hektar başına üretim artış gösterdi.

Bu verilere bakarak Lisenko olayının, bazı ürünler için ya da bazı spesifik so-runların (ör. hastalığa karşı dirençsizlik) çözüme engel oluşturmuş olsa bile, Sov-yet tarımına büyük zararlar verdiği so-nucuna varamayız. Verim, ileri teknolo-jinin uygulandığı diğer alanlar gibi, aynı artış grafiğini izledi. Bu da temelde, pes-tisit, gübre ve çiftlik makinelerinin kul-lanımıyla oldu.

ilgisiz, seçkin, teorik, saf bilimsel, eğitilmiş değerleri ile hakimiyeti yeni eline geçirmiş olanların ilgili, istekli, pratik, uygulamalı, kendi kendine öğrenilmiş değerlerini karşı karşıya getiriyordu. Bu açıdan Lisenkoculuk bir kültür devrimi denemesiydi.

Kültür devriminin bir unsuru da terördür. Muhafiz yazarlardan Joravsky (1979) kapsamlı incelemesi sonucunda, "Ne yandan bakılırsa bakılsın, kayıtlar, Lisenkocuların amaçlarını gerçekleştirmek için bilinçli ve sistemli olarak terörü kullandıkları yolundaki yaygın inancı desteklemez" der ve genetikçiler ile Lisenko yanlıları arasındaki sınıf farklılığı nedeniyle, ne olursa olsun Lisenko yanlılarına göre daha fazla sayıda genetikçinin devrimci terörün hedefi olacağına işaret eder. Ancak, genetikçiler ile Lisenko yanlıları arasında bir sınıf farklılığı olmasaydı, devrimci terörün ne şekilde işleyeceği konusundaki spekülasyonlar, savaşımın gerçekten de büyük ölçüde sınıf çelişkisinden kaynaklandığı gerçeğini gözden kaçırır.

Bitki yetiştiricileri ile genetikçiler arasındaki bir tartışma her zaman milli bir tartışmaya dönüşmez, ama 1930'ların Sovyet koşullarında kısa sürede toplumsal bir konu haline geldi. O dönemde, dünya klasikleri, bilimsel çalışmalar, şiir ve politik yazılar, ucuz baskılar halinde ve çok büyük sayılarda yayımlanıyordu. Bu genel okumalık düzeyi içinde bilimin özel bir yeri vardı.

SB'nin görece geri kalmışlığı ve bilim aracılığıyla yapılacak teknolojik ilerlemelerin gerekliliği konusunda yoğun bir bilinçlenme vardı ve bu, dünyanın daha iyi yönde değiştirilmesi için bilimsel bir anlayışın gerekli olduğu şeklindeki geleneksel sosyalist görüşle bütünleşiyordu. Özellikle büyük ölçekli teoriler heyecan yaratıyordu. Bilime olan bu ilgi ve genel bilgi düzeyi, tarım ve besin kaynaklarıyla ilgili pratik sorunlar tarafından da besleniyordu. Bu koşullar altında, Lisenko avantajlı durumdaydı. Muhafiz ve genetikçilerin temkinli olmayı önerdiği noktalarda ilerleme vaatlerinde bulunuyordu. Devrimin ilk

Diyalektik bir bakış açısının biyolojiye önemli katkıları olabilir. Marksizmin yapı ve süreç birliğini vurgulaması, hem organizma ile çevresinin bütünlüğünün hem de organizmanın kendi iç bütünlüğünün üzerinde durması, farklı organizasyon düzeylerindeki olguların iç içe geçtiğini vurgulaması, biyolojideki birçok sorunun çözümüne yardımcı olabilecek yaklaşımlardır.

yıllarında elde edilen başarıların verdiği heyecan, Stalin'in algıladığı, tanımladığı ve verdiği, ancak kendisinin de içine düşmekten kaçınmadığı bir özgüven, imkansız deneme ve şüphecilere tahammülsüzlük duygusu doğurmuştu.

Yabancı korkusu (xenophobia): İlk zamanlar Lisenko yanlılarının Sovyet ve yabancı genetikçilere karşı güvensizliği, toplumun diğer kesimlerinin de paylaştığı ikonoklastik ve anti-elitist duyguların bir parçasıydı. Daha sonra, bir insanın genetikteki bakış açısı ile politik görüşü arasında da bire bir ilişki kuran naif bir yaklaşım, Lisenko yanlılarının, genetikçilerin anti-Sovyet ve ırkçı yaklaşımlarına, onların bilimini yermek için kullanmalarına yol açtı. Giderek, genetikçilerin bakış açısına yakınlık, yabancı politikalara yakınlık olarak algılandı. Sağlıklı bir istek olan Sovyet entelektüel bağımsızlık isteği, kısa bir süre içerisinde güçlü bir yabancı korkusuna dönüştü. Lisenko karşıtları politik baskı altında kaldı. Bunlardan en iyi bilineni, 1940 yılında tutuklanıp askeri mahkemece ölüm cezasına çarptırılan, daha sonra cezası on yıl hapse çevrilip 1943 yılında cezaevinde ölen N. I. Vavilov'dur.

Lisenko yanlıları açısından bu vatan hainliği iddiaları, kendi karşıtlarından kurtulmalarını sağlıyor, eleştirileri susturuyordu, ama polis teşkilatı açısından kurbanın bilimsel görüşleri ve uluslararası ilişkileri yalnızca onun anti-Sovyet eylemlerinin bir delili oluyordu.

Soğuk savaş yıllarında Batı dünyası Lisenko yanlısı çalışmaların bilimsel yönüyle hiç ilgilenmedi. Hatta Oregon Devlet Üniversitesinde kimya profesörü olan Ralph Spitzer, Lisenko'nun çalışmaları-

nun incelenmesini önerdiği için işini kaybetti. Öte yandan bir çok Batılı ülkede, Lisenko'yu yeren ya da partilerinin Lisenko'yu desteklemesine karşı çıkan bazı önemli biyologlar Komünist Partilerinden atıldılar. Soğuk savaş ve "iki kamp" doktrini koşullarında Lisenko yanlıları giderek daha oportünist ve iddialı oldular. Önceki kalıtımın değiştirilmesinin hiç de kolay olmadığını vurgulayan ve ortalama tepkinin genellikle gözlemlenemeyecek kadar az olduğunu savunan Lisenko yanlıları, daha sonra tek bir adımda buğdayı çavdara dönüştürdüklerini iddia etmeye başladılar.

MARKSİZMİN BİYOLOJİYE KATKISI

Burjuva kesimde Lisenko olayı, bilinçli ideolojinin bilimsel pratiğe katkısı olamayacağı ve "bilimde ideolojiye yer olmadığını" eşsiz bir örneği olarak anlatılır. Öte yandan, şimdi bile bazı yazarlar, diyalektik materyalizmin prensiplerinin genetik ile çeliştiğine inandıkları için Lisenko yanlısı konumlarını koruyorlar. Her iki yaklaşım da, birincisinde bilinçli düşmanlık, ikincisinde ise bilgisizlik sonucu Marksizmin vulgarizasyonundan kaynaklanıyor.

Lisenko yanlısı iddiaların yanlısı, diyalektik analizi fiziksel sorunlara yanlış bir şekilde uygulamalarından kaynaklanıyor. Diyalektik materyalizm, bir takım fiziksel problemlerin çözülmesi için bir yöntem değildir, hiçbir zaman da olmamıştır. Diyalektik analiz genel bir görüş sunar. Dogmatizmin ve dar görüşlülüğün belli formlarına karşı uyarılar getirir. Bize şöyle söyler: "Unutma ki tarih önemli iz-

ler bırakabilir. Unutma ki olum (being) ve olma (becoming) doğanın iki yönüdür. Unutma ki koşullar değişir ve bir sürecin başlaması için gerekli olan koşullar, o sürecin kendisi tarafından yok edilebilir. Zaman ve uzay içindeki gerçek objelere önem vermeyi ve idealize soyutlamalarla onları gözden kaçırmamayı unutma. Unutma ki, olgular birbirlerinden yalıtıldıkları zaman, karşılıklı ilişkinin ve bağlamın getirdiği niteliksel etkilerini kaybederler." Ve en önemlisi: "Unutma ki bütün diğer uyarılar, gerçek dünyanın değişik koşullarına uygulanma biçimi öngörülemeden anımsatma ve uyarma işaretleridir."

Daha fazlasını yapmaya kalkışmak, çelişkileri göstererek fiziksel olgularla ilgili bir teoremin geçersizliğini göstermeye çalışmak, boş bir uğraştır. Genetikte, diyalektik materyalizm ile çeliştiği söylenen her nokta için, tersine, kesin dayanaklar olduğunu gösterebiliriz. Diyalektik bir bakış açısının biyolojiye önemli katkıları olabilir. (3) Marksizmin yapı ve süreç birliğini vurgulaması, hem organizma ile çevresinin bütünlüğünün hem de organizmanın kendi iç bütünlüğünün üzerinde durması, farklı organizasyon düzeylerindeki olguların iç içe geçtiğini vurgulaması, rastlantısal olmak ve rastlantısal olmamak arasındaki yakın ilişkiden söz etmesi, biyolojideki birçok sorunun çözümüne yardımcı olabilecek yaklaşımlardır. Örneğin evrimsel genetikte, tür içi genetik varyasyon konusundaki gözlemler ile standart açıklamalar arasında ciddi çelişkiler var. Hepsi de kalıcı durum (steady state) ve denge teorileri olup, tarihsel süreçleri gözardı eden bu açıklamalar, genomun tümü yerine tek tek genleri temel alır. Karmaşık genetik sistemler analiz edildiğinde ve denge varsayımları gevşetildiğinde, bu tür çelişkiler kaybolur (Lewontin, 1974). Ayrıca Marksizm, analitik Kartezyen yöntem karşı alternatif bir paradigmatı da destekleyebilir. Bu tür bir alternatif, incelemede sistem özelliklerine birincil önemi verir. Oysa geleneksel yaklaşımda tek tek elemanlar vurgulanır ve ikincil olarak bunlara aralarındaki ilişkiler eklenir. Bir ölçüde Marksist dünya görüşünün bilinçli bir uygulamasından doğan ve komünite matrisi ile türler arası ilişkilere ağırlık veren komünite ekolojisi, karmaşık sistem analizinin önemli bir başarısı olmuştur (Levins, 1968).

İki kamp modelinin, burjuva ve sosyalist bilimlerinin karşılaşmasını zafer ya da yenilgiyle sonuçlanacak bir savaş olarak gören yorumu, felsefe ile bilim arasında tek yönlü bir ilişki gelişmesine neden oldu. Felsefe belli bilimsel görüşleri yorumladı ve yüceltti ya da mahkum etti, ama bilimsel ilerlemeler hiçbir zaman Marksizmin teorik zenginliğini geliştirmede. Umuyoruz ki Lisenko hareketinin tarihi konusunda doğru bir anlayış, Marksizmin derin öngörüsünü bilimsel pratiğe kazandırır.

DİPNOTLAR

- (1) Lisenko'nun hibrit mısır ekimini reddederken yerel koşullara uyum sağlamış olan soylar kullanmakta ıstelemesi, bilim karşıtı tutumunun bir örneği olarak verilir. Kruşçev'in Amerikan hibrit mısır üretimini kullanması ise övülür. Oysa SB'de hibrit mısır başarılı olmamıştır, çünkü bir mısır kuşağı yoktur. ABD'deki mısır kuşağı dışında kalan bölgelerde de, yerel koşullara uyum sağlamış soylar hibrit mısırlara göre daha çok verim vermiştir.
- (2) İngilizce metinde bu çalışmalardan örnekler ve referanslar verilmiştir.
- (3) Levins ve Lewontin İngilizce metinde diyalektik bir bakış açısının biyolojiye hangi konularda pozitif katkılar sağlayabileceğini, Lisenko yanlılarının bu yaklaşımları eksik olarak ya da uygun olmayan düzeylerde kullanmalarının bu katkılarını nasıl engellediğini örneklerle tartışıyorlar.

Genetik ve diyalektik materyalizm arasında çelişki var mıdır? (*)

Lisenko yanlıları, Mendelizmin idealist ve biçimci olduğunu iddia ediyorlardı. Oysa biz tersini söyleyebiliriz. Mendel, sonuçları tek bir ideal tanımla özetlemeye çalışmak yerine, döller arasındaki gerçek varyasyon üzerinde durduğu için, kalıtım sorununu çözebildi. Kalıtım ve varyasyon gibi birbirleriyle çelişen iki etkeni, aynı olgunun iki yanı olarak görebilmesi, diyalektik düşüncenin zaferidir. Mendel, gerçek varyasyonun bazı çeşitlerini göz önüne almayarak bir miktar soyutlama yapmıştır elbette. Ama *Kapital*'deki üretim biçimleri de soyutlamalardır. Soyutlamanın derecesi soruna göre değişir ve sorunu bulandırır.

Lisenko yanlıları genlerin değişmez yapılar olarak tanımlanmasına karşı çıkıyorlardı. Oysa tersine, genlerin varyasyonu ve mutasyona uğrayabilmesi genetiğin (essential) özelliğidir. Genlerde mutasyon olmasaydı genetik çalışılmazdı, çünkü kalıtsal varyasyon olmazdı.

Lisenko yanlıları, Weismann'ın teorilerine bakılırsa ilk genlerin tanrı tara-

findan yaratılmış olması gerektiğini iddia ediyorlardı. Oysa, "Bir sürecin başlaması için gerekli olan koşullar, o sürecin kendisi tarafından yok edilebilir". Gerçekten de, yaşam öncesi evrim ve yaşamı oluşturan koşullar konusundaki bilgilerimiz, şimdi yeni bir yaşam (abiogenesis) olamayacağını gösterir. Yaşamın evrimi, kendisinin oluşmasına olanak veren koşulları yoketmiştir.

Lisenko yanlıları, genetiğin gen, soma ve çevre arasında engeller koyduğunu iddia ediyorlardı. Bunu, diyalektik materyalizmin karşılıklı etkileşim ilkesi ile çelişkili buluyorlardı. Oysa tersine, moleküler genetik çalışmalar sayesinde maddelerin gen ve çevre arasında izledikleri yol konusunda bilgimiz var. Protein sentezi, DNA'dan proteine ve oradan da çevreye olan etki; gen represyonu ve indüksiyon ise çevreden proteine ve oradan DNA'ya olan etkidir. Bu etkileşim zincirinde DNA'nın çevre koşulları tarafından yönlendirilmiş değişimleri ne yer yoktur çünkü bu tip bir değişimin maddi koşulları yoktur. Maddi koşulları olmayan bir etkileşimin varlığında üste-

lemek, metafizik bir iddiadır. Diyalektik materyalist ilkelerin, olası ilişkilerin heç biçimini gerektirmediğini iddia etmek ise, tamamen idealist bir yaklaşımdır.

Genetiğin, değişimin içsel ve dışsal koşullarını yanlış bir bakış açısıyla değerlendirdiği iddiasını, Mao'nun *Çelişkiler*'inden bir metafor'u ile yanıtlayabiliriz: Doğru sıcaklıkta saklanmayan yumurtadan civciv çıkmaz ama bir taş hiçbir sıcaklıkta civcive dönüşmez. Bu tümce, gelişimsel genetiğin bakış açısını tam olarak yansıtır. Bu bakış açısına göre belli bir fenotip, ancak genlerin uygun bir ortamda bulunmaları sonucu oluşabilir. Ama ortam ne olursa olsun, ancak bazı genotipler bu sonucu verebilir.

(*) Levins ve Lewontin bu çelişkilerin gerçek olmadığı tartışmasını yaparken diyalektik materyalist ilkeleri genetiği doğrulamak için kullanmayı amaçlamıyorlar. Tersine, bu ilkelerin tek tek fiziksel sorunları çözmek için ya da iki karşıt teoriden birini seçmek için kullanılamaması boş bir uğraş olduğunu göstermek istiyorlar.

Lisenko tartışması üzerine

Prof. Dr. A. Nihat BOZCUK (*)

*Odun yığınlarına gönderileceğiz,
yanacağız
Fakat inançlarımızdan
vazgeçmeyeceğiz -N. I. Vavilov-*

"Köylü ve işçi kitlelerinin yaşam standartlarının yükseltilmesi için kendini adanmış bir ülkede, cahil ve fanatik bir şarlatanın hem biyolojide hem de uygulamalı tarımdaki araştırmalarda mutlak bir diktatörlük ve kontrol sağlamasına izin verilmiştir. Bu olay yalnız (... de) bilimin gelişmesini boğmakla kalmamış ayrıca ulusal ekonomi üzerinde çok derin ve yıkıcı etkiler yapmıştır."

Bu "tırnak-ici" alıntıyı okuyanlarımız hemen kendi ülkemizden (!) ve yüksek öğretimi düzenlemekle yükümlü bir merkezi kurumdan söz edildiği kanısına kapılırlar. Söz konusu ülke şimdi dağılmış olan Sovyetler Birliği'dir. Çağdaş bilim tarihi içinde 1937-1964 arası dönem, Sovyet genetiğinin çok garip ve acılı bir bölümüdür. Ne olmuştur, neler yaşanmıştır bu dönemde? Türk okuyucular bu öyküyü ya çok az bilirler ya da üstün körü duymuşlardır. Ülkemizde bu olayın ayrıntılı tarzda tartışılmasının sırası çoktan gelip geçmiştir. Belki 1980'den önce alınıp tartışılırdı, üniversitemiz ve diğer bilimsel kuruluşlarımız bugünkü durumda değil de çok daha üst düzeyli bir konumda olacaktı (kim bilir?). O dönemde yurdumuzda bu alanda ulaşılan kaynakların yetersiz ve yabancı dilde yazılmış olmaları, o zamanlar Sovyetler Birliği'nin ABD gibi bir süper güçle nükleer alanda boy ölçüşecek konumda bulunması ve ülkemizde Marksizmin ve Stalin döneminin pozitif bilim açısından objektif olarak tartışılmasının güçlüğü nedeniyle bu konuya el atılması epeyce gecikmiştir.

BİR KİTAP VE BİR İKİ ANI

Bu alanda yazılmış ayrıntılı ve değerli bir yapıtı (2) 1974'de okumuş ve kendi adıma özetini çıkarmıştım. Fakat o zaman çok gerektiği halde Lisenko'nun trajik öyküsünü bir fırsat bulup yayımlayamamıştım. Hatta kitapla ilgili olarak yazdığım notlarımda bile -kimbilir belki ele geçer korkusu ile- Rusça için (R.), kitabın yazarı Medvedev için (M.), Sovyet için (S.), Stalin için (S), Marksizm için (M.izm) ve Lisenko için (L.) gibi kısaltmaları kullandığımı yirmi yıl sonra bugün hayretle ve hüznle saptadım. Ayrıca, yine bugün de tanık olduğumuz gibi o yıllar çok önemli bir konuda bile kavram kargaşası yaygındı. Örneğin 1970'li yıllarda yayın yapan TRT televizyonunda "Çağımızı Sarsan Olaylar" adı altında bir program yayınlanmıştı. Şu anda tarihini (kaydetmediğim için) saptayamadığım iki ayrı gazete küpürü, saat 22.10'da BBC'nin kültür dizisinden alınan Lisenko Olayı'nın yayınlanacağını duyuruyor ve kısaca tanıtımını yapıyordu. Bu iki gazete küpürünü, birgün bir yerde ele alıp değerlendirebilirim diye saklamıştım. Bilimsel ve ekonomik içerikli, tarihi bir olayın tanıtımında basınının nasıl yanlış olduğunu ve okuyucuları yanlış bilgilendirdiğini göstermesi bakımından ne denli ilginçtir.

Bunlardan birincisi aynen şöyle yazıyor: "BBC'nin kültür dizisinin Lisenko Olayı yayınlanacak, elli yıl önce Sovyet Rusya'da Tarım Bakanlığı'na getirilen ve

biyolojik kuralları hiçe sayarak yeni bir yöntem bulduğunu iddia eden ve Rusya'nın bugün dahi dünyanın her yerinden buğday ithal etmesine sebep olan Lisenko'nun öyküsü yansıtılıyor."

İkincisinde yazılanlar ise şunlar: "... Lisenko, yarım asır önce Sovyet Rusya'da Tarım Bakanlığı'na getirilmiş ve bu arada 'buğday ekimi' konusunda yepyeni bir yöntem bulduğunu iddia etmişti. Önceleri bu iddialar ciddiye alınmamış, fakat daha sonraları Lisenko, yeni yöntemini herkese kabul ettirmişti. Lisenko, Rusya'yı 'buğday ihracatçısı ülke' haline getiren kişi olmuştur."

Gerçek, bunlardan birincisine pek tabii daha çok uymaktadır. Eğer bugüne dek bu konuyu okuyucularımız doğru olarak öğrenmediyse kusur bizlerdedir. Yazmamak ve yazmamaktan ötürü. Ama ben 1974'den beri genetik dersimin girişinde öğrencilerime kısaca Lisenko olayını anlatırdım: Zaten Bilim ve Ütopya'nın 6. sayısında bu olaya iki cümle ile değinmiştim. (1)

Evet bu yazımızda; Z. A. Medvedev'in yazdığı "The Rise and Fall of T. D. Lisenko" adlı yapıtını (2) ele alarak ve diğer belgelerden de yararlanarak, genetik için "burjuva bilimi" tanımlanmasıyla bilim tarihine ideolojik saplantılı bir şarlatan örneği olarak geçen Lisenko ve o dönem Sovyet Rusya'sının genetikçilere ve diğer bilim adamlarına karşı tutumu (tutuklamalar, hapisler, sürgünler ve ölümler) anlatılacaktır.

YAZAR Z. A. MEDVEDEV

Kitabın yazarı Medvedev o yıllarda Obninsk'teki Radyobioloji laboratuvarında çalışıyordu ve genetik konusunda çalışmaktadı (ikiz kardeşi ise bir sosyal bilim akademisyenidir). Kitabı yazmaya başladığında 43 yaşındadır. Benim Medvedev'in yaşlanma ile ilgili yayınları ile tanışmam 1967 yılında İngiltere'de doktora eğitimim sırasında oldu. Daha sonra 1981'de Hamburg'ta toplanan Dünya Gerontoloji (Yaşlanma Bilimi) Kongresi'nde aynı yuvarlak masa toplantısında konuşmacı olarak birlikte olmuştuk. 1991'de İtalya'nın Ancona kentinde kendisini son kez Biyomedikal Gerontoloji Kongresi'nde gördüm. Artık yaşlanıyordu.

Kitabın İngilizce çevirmenine (ABD'li Prof. Dr. I. M. Lerner) göre kitaptaki üç önemli kısım yazarın üç bakış açısını temsil ediyor. Olayların tanığı olarak, bir ta-

rihçi olarak ve Lisenkoizmin son döneminde aktif bir katılımcı olarak. Kitap yalnız bir tarih değil, aynı zamanda merkezi kontrol altındaki bilim sisteminin açık suçlanmasındır. Buradaki derslerden tümümüz yararlanabiliriz ve yararlanmalıyız.

ÇEVİRMEN I. M. LERNER

İngilizce çevirisini Rusca mikrofilmden yaparak ABD Columbia University Press'te 1969'da yayımlayan I. M. Lerner bu kitapla ilk ilişkisini şöyle anlatır: 1961'de bir Rus yazar tarafından yazılmış ve eleştirisi Science'ta yapılacak olan bir kitap eline geçer. Populasyon genetiği ve evrimle ilgilidir. İyi bir kitaptır ve Engels kitapta yalnız bir kez zikredilir. Demagogik değildir, objektif ve bilimsel ruhla yazılmıştır.

Lerner'in eleştirisi "Sovyet genetiğinin açan yüz çiçeği" başlığını taşımaktadır. Eleştirisine yanıt olarak Obninsk'ten bir kart-postal (Moskova'dan 30 km uzaklıkta) gönderilir. Karta eleştirmenin

ezbere konduğu yazıdır. Kartta "her açan çiçek için hâlâ yüzlerce yabancı ot vardır" ifadesi yer almaktadır. Kartı yazan ise Medvedev'dir; yüksek zekalı, heyecanlı, cesur bir Sovyet yurtseveridir. Medikal radyobioloji enstitüsü laboratuvarının şefidir. Gelişim ve yaşlanmanın moleküler özellikleri hakkında yüzlerce makale yayınlamıştır. Uluslararası bilimsel işbirliğinin sosyal

Medvedev.

yanıyla da ilgilenmektedir.

1965 yılında o zamanki Çekoslovakya'da Gregor Mendel'in bulgularının yüzüncü yılı kutlaması yapılmıyordu. (Mendel genetikle ilgili bulgularını ve adıyla anılan klasik yasalarını 1865'te bu ülkede yayınlamıştı.) Lerner ve Medvedev karşılaşır. Medvedev, Lerner'e 1961'den beri bir kitap üzerinde çalıştığını söyler ve taslağını gösterir. Lerner de ona "eğer SSCB'de yayınlanırsa İngilizceye çevirmek istediğini" belirtir. 1967'de (ki bu yıl Sovyet Devriminin 50. yıldönümüdür) Medvedev rejimin kısmi başarısızlığını anlatan bu kitabın yayınlanmasını ertelediğini Lerner'e duyurur. Arkasından 1967 sonbaharında dört Sovyet genetikçi delegasyonu ABD'ye gider (artık Lisenko düşmüştür). Lerner onlara niye bu çeviriyi yapmak istediğini açıklar, ama delegasyondan bir kişi kitabın manuskriptinin zaten Lerner'in elinde olduğunu farzetmektedir. Bu nedenle, SSCB'ye dönüşünde

Medvedev ve Lerner'i kınar. Çevirmen, Medvedev'in bir bilimsel Dr. Jivago olayını resmi izin almadan yaşamak istemediğini bildiğini, ama buna rağmen ülkesinde böyle bir öykü yaratmaya yeltendiği için suçlandığını kaydeder.

Medvedev, daha sonra, İngilizce yayınlamak amacıyla Sovyet Akademisi Yayınevi'nden izin alması için istekte bulunmasını Lerner'den rica eder. Lerner telif hakkını dolar olarak ödemek koşuluyla ve yanlışsızlık için garanti vererek isteğini iletir. Birkaç aylık sessizlikten sonra aldığı bir mektupta kitabın SSCB'de yayınlanamayacağı ve bu nedenle bir kopyasının gönderilemeyeceği bildirilir. Buna rağmen resmi olmayan kanallardan daktilo metninin mikrofilm Lerner'in eline ulaştırılır. Tercümesini Medvedev göremez (belirgin nedenlerle), ama anılan kitap 1969'da İngilizce olarak yayımlanır. (2) Bilim dünyası, ne yazık ki Lisenko'nun şarlatanlık ve çılgınlıklarını ancak kendisi görevinden alındıktan sonra bu kitapla ayrıntılı olarak öğrenebilir.

Kitaptaki çevirmen önsözünde bu vesileyle şöyle bir cümle var: "Bu kitabın bir kopyasını umarım bir gün görecektir" (1970'li yıllarda Medvedev Batı dünyasındaki bilimsel kongrelere çağrıldı, güçlüklerle bazılarına katılabildi. 1970'lerde ünlü Nature dergisinde, dünya genetikçileri ve diğer bilim insanları kampanya açıp, SSCB yöneticilerinden Medvedev'e seyahat ve bilim özgürlüğü verilmesi için toplu imzalı isteklerde bulundu. Daha sonra Medvedev bir yolunu bulup İngiltere'ye iltica etti. Nitekim benim iki kez görüşmem de İngiliz vatandaşlığı olduğu döneme rastlar. Umarım ABD'deki telif hakkını gerçekten alabilmiştir, soramadım!).

POLİTİK İKLİM VE BİLİMSEL BEKLENTİLER

Kitap, 11 bölümden oluşuyor ve toplam 284 sayfa. Bazı yer ve kişilerin fotoğrafları ayrıca görülmekte. Birinci bölümde tartışmanın tarihi temeli ayrıntılı olarak anlatılıyor. Çelişkilerin binlerce Sovyet bilimcinin kaderini, biyoloji, tarım ve tıpta orta ve yüksek öğretimi doğrudan nasıl etkilediği görülmüyor. Binlerce bilimsel çalışma, okul kitabı, popüler yayınların hemen tümü, filozofik çalışmalar ve ansiklopediler, gazeteler, kurgubilim ve hatta sinemalar tartışmaları yansıtmaktadır. Öğrenciler, öğretmenler, filozoflar, çiftçi ortaklıkları, devlet adamı, yazarlar ve gazeteciler tartışmaya katılmak için zorlanmıştır. Lisenko olayı ve kitaptaki diğer bilimsel konular SSCB'nin tarihinden bağımsız olarak anlaşılabilir. Bilindiği gibi o zamanki adıyla büyük Ekim Devrimi yeni bir sosyal düzenin doğmasına yol açmıştı. İşçiler ve köylülerin sosyalist devletin yaratılmasının başlangıcı yaşanıyordu. Bu yeni devlet büyük Lenin tarafından kurulmuştu. Bu modelin, yaratıcılığın tüm alanlarındaki yapıcı sonuçlarının dünyadaki merkezi olması bekleniyordu. İdeolojiye göre model yeni ve gerçek bir demokrasi, sosyal adalet, teknik ve bilimsel ilerleme olmalıydı.

Onlara göre K. Marx, F. Engels ve V. I. Lenin büyük düşünür ve bilimcilerdi ve komünizmi bir bilim olarak, insan toplumunun gelişimi amacıyla yaratmışlardı. Komünist doktrini, tüm insanlığın kabul edeceği eşitlik ve adaleti sağlayıcı, dünyadaki tüm ülkelerin hızla ve dostça geliş-

nini oluşturacak bir sistem olarak görüyorlardı. Bu üç kişinin bilimsel yöntemi, kanıtlar yöntemi, gerçeklerin analizi yöntemi ve doğruya varma yoluydu. Bu nedenle, ilerici bilimcilerin kafalarını Marksizm her zaman cezbetmişti.

STALİN DÖNEMİ

Her ne kadar o dönemin Sovyet vatan-daşları, sosyalizmin demokratik formunun yaratılmasını beklemişler de, Stalin, o zaman için tek bir sosyalist devlette güçlü bir kişi olarak farklı bir rota tutturdu. Medvedev'e göre (2), baskı, kişisel diktatörlük ve rastgele yönetim Stalin'in yönetim tarzıydı. Muhalefet partilerinin ve sınıf mücadelesinin eksikliğinde, Sovyet halkını, yasadışı ve keyfilikler içinde derin bir sıkıntıya ve trajik bir duruma sürükledi. Stalin'e "tüm zamanların ve tüm ülkelerin en büyük bilimsel dehası" adı verildi. Pek tabii, gerçekte "dahi değildi, kişi olarak birçok eksi nitelikleri vardı: güce susamışlık, kuşkuculuk, zalimlik, hainlik, parlak kişilerin bağımsız karakterine hoşgörüsüzlük ve megalomanlık" (kaynak 2, s.5).

1935-1937 yıllarında tüm bilim dallarında, sanatta ve edebiyatta tartışmalar başlamıştı. Bilindiği gibi bilimde fikirlerin, yaklaşımların, metodların farklılıkları ve olayların değerlendirilmesi tamamen doğal olgulardır. Gerçek tartışmadan doğar. Ama ne var ki hemen hemen tüm tartışmalar, savunmasını bilimsel yaklaşıma oturtan entelektüel, dürüst ve sakin insanların tarafı için trajik olarak sonuçlandı. Aynı durum ve terslikler genetik ve ıslah alanında da göze çarptı.

GENETİK VE BURJUVA BİLİMİ

SSCB'deki biyolojik çelişkiler, 1929'larda başlamıştı ve giderek artıyordu. "Önce parti" sloganı altında bilimsel cepheye karşı bir sosyalist saldırı başladı. Bazı genç bilimciler "burjuva eğilimler" betimlemesi ile tartışmayı doğal bilimlerin tüm alanlarına yaydılar. "Sınıfsal yaklaşım" yöntemini, en basit şekilde deneysel olarak çözülebilecek bir probleme dahi uygulamaya başladılar. En üst düzeyde bulunan bazı bilimsel ekoller, -ki sonradan Sovyet biliminin gururu olmuştur- kademeli olarak "burjuva, idealist ve anti-Marksist" olarak deklare edildi. Genetik bilimine "burjuva bilimi" adı verildi (sanki "burjuva kimya, fizik, fizyoloji" varmış gibi). Bunlar arasındaki bazı ünlü psikiyatrist, psikolog ve fizyolog (örneğin Pavlov), fizikçi, matematikçi (Landan, Luzin, Fok vb.) ve diğerleri "idealist" kategorisine sokuldu. Birçok bilimsel periyodik yayındaki eleştirilerin tonu giderek sertleşti, yaygaracılığa ve bazen da kabalı-ğa ulaştı.

GENETİKÇİ-LAMARCKCI TARTIŞMASI

Biyolojide "edinilen karakterlerin kalıtımı" diye bildiğimiz Lamarck'cı görüşle (1), "kalıtsal madde olarak bilinen gen" gerçeği arasında bir problem çıktı. Sonraki biyolojik tartışmaların ana teması bu oldu. Birinci görüşü ileri sürenler, az sayıdaki Lamarckistler ya da Neo-Lamarckistler olup, bunlar Timiryazev Biyoloji Enstitüsü'nde gruplanmıştı. Bunların karşısındaki biyolog ve genetikçiler de Marksist bilimciler ve Komünist Akademisi'nin Doğal Bilimler Birimi içinde yer alıyorlardı. Her iki taraf da kendi bakış açısını Marksizm ve Diyalektik Materyalizm ile bağdaştırarak geçerli yapmak hevesinde idiler. Mendel'in 1865'de ilk kez yayımladığı yasa-

Marx: Darwin'in kitabı, benim kuramıma doğa biliminde bir dayanak noktası

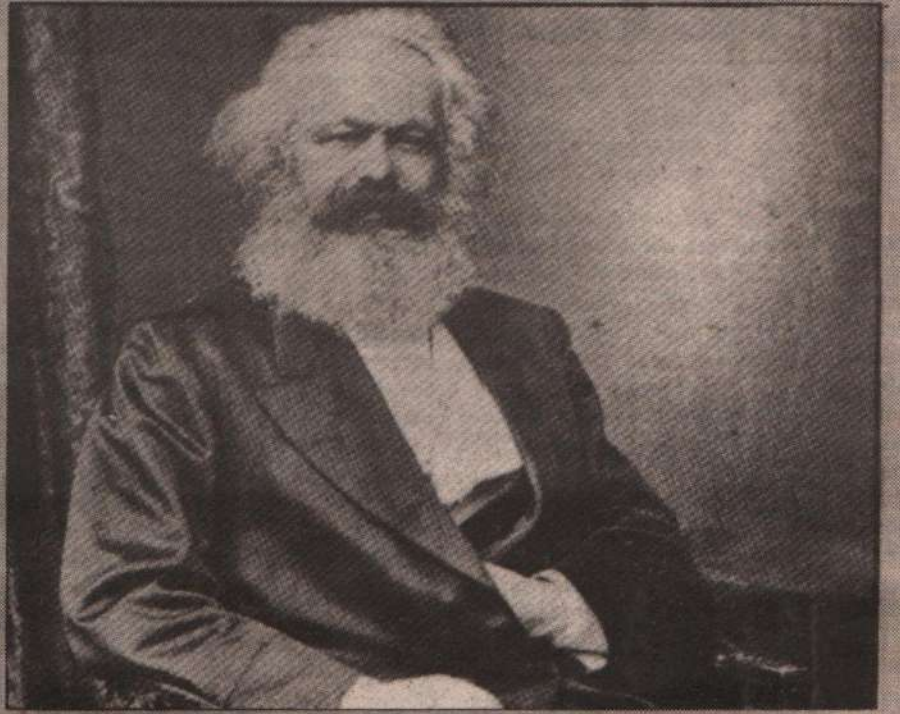
Bilimsel Sosyalist teorinin kurucuları Karl Marx ve Friedrich Engels ile daha sonraki Marksistler, Darwin'in Evrim Kuramı'nın önemini ilk kavrayanlar ve savunucuları arasında oldular. Hatta Marx ve Engels; Evrim Kuramı'nın, kurdukları bilimsel tarih kuramına doğa bilimlerinden gelen temel bir dayanak olduğunu söylediler. J. D. Bernal'in "Marks ve Bilim" adlı kitabından (Bilim ve Sosyalizm Yayınları, birinci baskı, Mayıs 1965, s.18-19 ve 52) aktardığımız aşağıdaki pasajlar, Marx ve Engels'in konu hakkındaki fikirlerine örnektir.

Marx'tan Engels'e (Aralık 1860):

"Son dört haftalık sınavım (karısının tehlikeli bir hastalığında ona bakmıştı) sırasında her çeşit şey okudum. Bu arada Darwin'in 'tabii ayıklanma' üzerine kitabı da var. Kaba İngiliz üslubunda geliştirilmiş olmasına rağmen, bu bizim gördüğümüz için tabiat tarihinin temelini taşıyan kitaptır."

Marx'tan Lasalle'a (1861):

"Darwin'in kitabı çok önemli; bana tarihte sınıf mücadelesi için tabiat biliminde bir dayanak noktası olarak yardım ediyor. Şüphesiz, kaba İngiliz yöntemine alışmak gerek. Bütün yetersizliğine rağmen, sadece tabiat bilimlerinde-

ki, kainatta hakim bir amaç bulunduğu-na dair düşünceleri (teleolojiyi) yıkmakla kalmıyor, bu düşüncelerin mantiki anlamlarını da deneyle açıklıyor."

Engels'in Marx'ın mezarı başındaki

konuşmasından:

"Tıpkı Darwin'in organik tabiatta gelişim kanununu keşfetmesi gibi, Marx da insan tarihinde gelişim kanununu keşfetti..."

lar, 1900'de tekrar keşfedilip 1920'lerden sonra da hızla deneysel verilerle desteklendikçe, genetikçiler, Lamarckistlere göre daha güçlü ve inandırıcı konuma gelmişlerdi. Ama Lamarckistler, Lamarck'ın genetik düşüncelerinin yanlışlığı (1) deneysel olarak kanıtlanmadan önce, Engels'in ileri sürdüğü şu görüşe hâlâ tutunuyorlardı: "Besin ve ekzersizle (çalışma) edinilen karakterlerin nakli mümkündür."

1931-32'lerde birçok genetikçi, bizzat Stalin'in uydurduğu ve filozofça ismini verdiği komik terim "Menşevist idealizm" yakıştırmaları ile kınanmaya başlandı ve bu nedenle komünist akademiden uzaklaştırıldı. Bu arada ünlü genetikçi Chetverikov (deneysel Sovyet Genetiği ekolünün yaratıcısı ve popülasyon genetiğinin öncüsüdür), önce Moskova'dan sürülmüş (Kaynak 1, s.8) ve daha sonra bilinmeyen bir şekilde ölmüştür. Onun ismi ve yetiştirdiği öğrenciler popülasyon geneti-

ğinde bir heykel gibidir. Bunlardan birisi örneğin Timofeev-Ressovsky'dir ki, onun öyküsü ayrıca ele alınmaya değer niteliktedir. Chetverikov'un çalışmaları bugün bile değerini korumaktadır ve yüzlerce bilimciyi cezbetmektedir. Lamarck'cı görüşle olaya sonradan karışan Prezent ve Lisenko, "halk düşmanı" diye nitelendikleri genetikçilere 1935'lerde birlikte cephe aldılar (oysa Prezent 1932'lerde genetikçilerle beraberdir). O yıllarda bir arkadaşına yazdığı mektupta Lisenko: "Enstitüde öğrendiğimiz çoğu zararlı-anlamsız şeylerdir. İşlerimizdeki başarı-muz onları ne hızla unuta-cağımıza ve kendimizi bu uyuşturuculardan arıt-mamıza bağ-lıdır" der.

T. D. LISENKO

T. D. Lisenko'nun köylü bir aileden köken alıyor olması ona Stalin döneminde prestij sağlı-yordu. Lamarckçı fikirleri o zaman-ki politik (sosyalist) ik-lime uyuyordu. Tabanda-ki işçi-köylü kitleleri hızlı bir ilerleme ve atılım bek-lentisi için-

deydi. Onlara yeni umut ve refah vermek gerekliydi. Teorik ve politik olarak felsefeleri şöyle özetlenebilirdi. Darwin'in "yaşam için bir mücadele vardır, bu mücadele içinde güçlüler galip gelir ve soylarını sürdürür" derken soyluları, zengin ve güçlüleri koruduğu (tercih ettiği), fakirleri, köylü ve işçileri korumadığı anlaşıyordu. Bu nedenle Darwin, burjuva-kapitalist eğilimi nedeniyle Sosyalist Sovyetler Birliği'ne sevimsiz geliyordu. Oysa Darwin'in doğal seçim kuramı 20. yüzyıl başında Mendel genetiği ve yeni genetik verilerle matematik bir temele oturmakta ve bilimsel ağırlığını tüm alanlarda hissettirmeye başlamaktaydı. (1,3) Öte yandan Lamarck'ın doktrini daha önce Engels tarafından "besin ve çalışma ile elde edinilen karakterler nakledilir" şeklinde ifade edilmişti. Sovyet rejiminin 1920-30'lardaki politik liderleri (başta Stalin) de bunu benimseyordu. Eğer çok şeyler vaadedilen ve hakim sınıf olacağı propagandası yapılan işçi ve köylüler rejimin başarısıyla bir kez üstün konuma geçerlerse, bu karakterleri katılım ile yavru döllerine nakledilecekti (!). Böylece sosyo-politik birlik sağlanıyor, umut veriliyor ve zaten fakir ve çaresiz olan halkların dayanılmaz özverilere katlanması bekleniyordu.

Diğer yandan Lisenko, uygulamalı olarak tarıma katkı yapan birkaç basit bulguyu yayınlamış ve bunların propagandası devletin denetimi altındaki basın tarafından yapılmıştı (zaten birçok yabancı gazete, bilimsel periyodik, kitap alımı yasaklanmıştı). Kısaca şunları yayınlamıştı Lisenko: 1) "Tahıl ürünlerinin hızla ıslahı mümkündür." Bunu bilimsel olarak kanıtlayamadı, fakat bu cümleden olarak: a) bitkilerde gelişim sürecine sıcaklığın etkisi konusunda bir makalesi yayımlanmıştı (orijinal bir bulgu değildir). b) "Kış tahıllarını bahar tahıllarına dönüştürmek mümkündür" (Bazı vernalizasyon (soğuklama, kışlama) çalışmaları orijinaldir). "Kış

Chetverikov.

formları, sonbahar yerine ilkbaharda tohumlar ilkönce soğuklatılarak ekilirse başak verir" (genetikten çok fizyolojik bir olgudur). 2) "Patateslerin tüm yumrusu yerine, gözler kesilerek ekilirse bir yerine birkaç patates ekimi yapılabilir ve ekonomi sağlanabilir" (bunu zaten uzun yıllardır Rus köylüleri uygulamakta idiler). 3) "Tür içi (çeşit) ya da arıdöl çaprazları verimi artırır". Medvedev bunu genetik açıdan "komik" olarak nitelendirmektedir. (s.43)

Lisenko'nun yukarıdaki (1b) maddesine ilişkin bir ortak bildirisi Ocak 1929'da Leningrad'da düzenlenen bir kongrede sunulunca, Pravda gazetesi "Sovyet biliminin başarısı" diye sürmanşet atıyordu. Oysa bu "All-Union Congress of Genetics Selection, Plant and Animal Breeding" (Genetik, Seçim, Bitki ve Hayvan Islahı Birlik Kongresi) adlı kongrede toplam 300 bildiri sunulmuştu. Kongre başkanı ise N. I. Vavilov'du. Bu kongredeki çok önemli tebliğlere değinilmemiş ama sansasyon konusu vernalizasyon olmuştur. Ayrıca bu kongreden sonra Lisenko: "Benim keşfim Mendel ve Morgan'ın dogmatik takipçilerinin hiçbir işine yaramadı" diye kaydetmiştir (Amerikalı genetikçi Morgan kalıtımın kromozom temelini kurmuştur). Bu kongrenin ikincisi düzenlendiğinde Lisenko, Stalin'in önünde aynen şunları övünçlü bir tavırla haykırıyordu: "Gerçekten yoldaşlar, vernalizasyon ... sınıf düşmanının saldırısına uğradıysa (onlar birden daha çoktur) yapılacak çok şey vardır. Söyleyin bana, yoldaşlar vernalizasyon cephesinde bir sınıf savaşı olmadı mı? Kolektif çiftliklerde bazı hainler ve taraftarları (bunu her sınıf düşmanı yapmıştır) çiftçilerin kulaklarına 'tohumları suya sokmayın, onu bozarsınız' demediler mi? Sabotajcılar çiftçilere yardım edeceklerine bozguna işlerini hem bilimde ve hem de onun dışında yaptılar. Bir sınıf düşmanı her zaman sınıf düşmanıdır, bilim adamı olsa da olmasa da." Lisenko'nun bu konuşmasını memnuniyetle izleyen Stalin, konuşma bitince haykırıyordu: "Bravo, yoldaş Lisenko, bravo".

Lisenko'nun bilimsel makaleleri zayıftı, 1934'e kadar biyolojinin teorik problemlerindeki eksikliği, sürekli olarak Prezent'in etkisi altında kalmasıyla anlaşılıyordu. Hatta bir kez (kendisi de bunun ayırıcılığına değindi): "Bazen Darwin, Tiniyazef ve Michurin'i okurum. Bunları okurken benim kollarımda Present'ten yardım alırım. Kendisinin bana gösterdiğine göre, yaptığım çalışmaların kökü Darwin'de yatar ve ben yoldaşlar burada Stalin önünde, dürtüşçe ifşa etmeliyim ki, benim ayıbım olarak Darwin'i uygun şekilde incelemeyim."

Ayrıca Lisenko'nun birçok deneyi bilimsel olarak ele almazdı. Çünkü, deney tek bir bitki, tek bir bireyin yavru dölü ve tek bir tohumla yapılmıştı. Replikasyonsuz deney, bilimsel bir deney değildi. Tek bir tohum, melez, mutan ya da kontaminant olabilirdi. Ama Stalin'in bilimsel topluluk önünde "Bravo, yoldaş Lisenko, bravo" diyerek alkışlaması, Lisenkoistlerin Vavilov gibi bilimsel değeri dünya çapında takdir edilen büyük ismi hedef seçmesini (ne yazık ki) kolaylaştırmıştı.

Ayrıca Lisenko, hiçbir teorik kanıt vermeden soyaçekimin klasik kavramlarına karşı çıkıyordu. "Kromozomların kalıtsal maddeyi taşıdığına ait temel varsayımı bile (o gün ve bugün salt gerçektir), genetikçilerin uydurduğunu" yazıyordu. Ayrıca "... hücrede tek bir tanecik bile evrimsel değişime tabi değildir" diyerek, Mendel, Darwin, Morgan, Müller, Vavilov, Karpechenko, Chetverikov ve Pavlov vb. gi-

bi birçok biyolog ve genetikçileri "burjuva bilimcileri" ve genetiği de "burjuva bilimi" olarak tanımlıyordu. "Geni kim görmüş" diye alay ediyordu.

Lisenko, Stalin'den madalya almış; ikisinin birlikte bronz heykeli Ukrayna'da 1950'de dikilmiş, 1961'de kaldırılmıştır. Karpechenko, turp (raphanus) ve lahana (Brassica)'yı melezleyip "raphanobrassica" diye bildiğimiz melez cins olan Allopoliploit turplahana'yı geliştiren ünlü bilim adamıdır. Bugün dahi genetik ve evrimde önemli bir örnek olarak derslerde anlatılmaktadır.

N. I. VAVİLOV VE ONURLU BİLİM SAVAŞI

Nikolai İvanivitch Vavilov, zengin bir aileden gelen dünyaca ünlü bir genetikçi, bitki patoloğu ve bitki ıslahcısı olup, bu alandaki Sovyet bilimi ve uygulamaları ile yakından ilgilidir. (2, 4) UAS'ın uzun süreli başkanı, Genetik Enstitüsü ile AIPB'nin direktörlüğünü yapmıştır. Emirinde bir zamanlar 20.000 kişi çalışıyordu. Daha sonra tıpta Nobel ödülü alan radyasyon genetiği ve mutasyon uzmanı ABD'li Muller, 1933-1937 yıllarında Vavilov'un enstitüsüne büyük umutlarla gelen genetik bir araştırma programı için gider ama tümüyle cesareti kırılmış olarak İspanya'ya döner. Çünkü daha önce anlattığımız bilimsel ve politik zıtlasmalar nedeniyle ve Lisenko'nun şarlatanlığına yol açtığı temizlik hareketi ile, Vavilov'un enstitüsündeki 18 yetişmiş akademisyen 1934-1940 yılları arasında tutuklanır. ABD-SSCB işbirliğini (o yıllar iki ülke müttefikti) bozabilir çekingenliği içinde bu konuyu fazla yazmıyordu ama, özel olarak anlatıyordu. Savaşın sonra (1945) Lisenko fiyaskosunun eleştirisini açık şekilde yapmaya başladı. Muller'e göre (2, 4) Vavilov çok enerjik, çekici, heyecanlı, güçlü belleği olan, ansiklopedik kültürlü, tüm Avrupa'nın ana dillerini konuşabilen bir yetenekti. Günde 4-5 saat uyurdu, seyahat ederken bile makaleler yazardı. Yazdığı makale ve kitap sayısı 350'den çoktu. Tüm dünyada ödüller kazanmış, 1942'de zindanda iken bile İngiliz Kraliyet Birliği'ne üye seçilmiş, ama bu da onu ölüm cezasından kurtaramamıştı. Vavilov kısa sürede tarımsal ürünü arttıramadığı için eleştirilmiştir. Doğal formları tüm dünyadan toplamak, yavaş ama belirli bir ilerleme sağlıyordu. Oysa Lisenko hızlı sonuçları, zayıf Lamarckçı görüşlerle elde etmek istiyordu. Kötü çevre (ki o Lamarck'ın yorumuna göre genetik gücü bozardı) koşullarına fakir nesiller katlanırken, proleter devrim

için hangi umut olduğunu hep sorardı.

Vavilov ayrıca "faşist yabancı bilime" fazla önem verdiği için kınanıyordu. Hükümet parasını boşa harcadığı, gereksiz geziler yaptığı ve idealist Mendelian teorileri desteklediği için eleştiriliyordu. Vavilov'a karşı bir kampanya, devlet ve şarlatan Lisenko tarafından "haik düşmanı" sloganı ile başlatılmıştı bile. Bir prezidyum toplantısında yaşanan, Lisenko ve Vavilov arasındaki tartışma (daha doğrusu yüzyüze savaş), tarihe geçmiş bir ibret belgesidir (kaynak 2, s.59-63). Lisenko ve rejimin destekçileri "Marksizmin bayrağı altında" adlı bir dergide 1939'da bir tartışma düzenleyip yine Vavilov'a saldırdılar. Merkezi İcra Komitesi'nden 1935'de uzaklaştırılan Vavilov'un halefi Muralov 1937'de, onun halefi Meister 1938'de tutuklanmıştır. Sonra da bu görevi Lisenko devralmıştır. 1939'da Edinburgh'ta düzenlenen VII. Dünya Genetik Kongresine başkan olması rağmen katılmayan Vavilov kendisi hakkında söylenen övücü sözleri hiçbir zaman duyamadan ölüme sürüklendi. Lisenko'nun temelsiz politik teorilerine hiçbir zaman katılmamış,

ileride başma gelecekleri bilmesine rağmen, bilimsel tavrından hiçbir ödün vermemiştir. O sırada Muller'e Rusya'yı terketmesini salık verdi (4) ve Muller İspanya'da bir kan bankasında çalışmak üzere Rusya'yı terketti. Muller ayrıca, Vavilov'un Timofeev-Resovsky'ye Almanya'da kalmasını öğütleyen gizli mesajını götürdü. Yurduna herşeye rağmen dönmüş o da hapise atıldı.

Vavilov.

Agustos 1940'da Ukrayna'da öğrencileri ile beraber bir bitki toplama bilimsel gezisi sırasında tutuklandı (2,4). Mahkemesi yapıldı, ölüme mahkum edildi. Suçlarının bir kısmı ise şunlardı: Sağcı bir organizasyonda bulunma, İngiltere için casusluk, tarım için sabotajlama ve göçmenlerle ilişki kurma. Kısa bir süre Moskova'da hapis yattıktan sonra 1941'de Almanların ilerlemesi ile ilgili olarak yaklaşık 700 km'lik bir uzaklıktaki Saratov'a yani 20 yıl önce ilk profesörlüğe atandığı Saratov Üniversitesi'nin olduğu kente gönderildi. Bodrum katta, penceresiz bir ölüm hücre sine kondu. Britanya Kraliyet Birliği son bir ümitle onu üyeliğe seçti ama yararı olmadı. Taraftarları kampanyalarla, çoğunlukla ülke dışından savunmaya geçtiler; kardeşi ve daha sonra Sovyet Bilim Akademisi Başkanı olacak olan Sergei de yardım etmek istedi ama olmadı. Hapiste iken bile bir düzen sağladı, mahpuslara sevinç ve umut verdi. Düşük sesle, fısıltılarla konuşurlardı, çünkü gardiyan duyabilirdi. Vavilov'un mahpus hayatının son

günleri çok iyi bilinmese de, genel bir konuşa malnutrisyon bulguları ile getirildiği ve kendisini şöyle tanıttığı biliniyor: "Karşınızda gördüğünüz kişi geçmişte bir akademisyen olan, fakat şimdiki araştırmacıların aklına göre bir gübrede başka birşey olmayan Vavilov'dur" (s.74). Karısı ve oğlu Leningrad'tan Saratov'a zorunlu ikamete gönderilmişti. Ama onlar 2-3 km uzakta Vavilov'un hapiste açlıktan ölmekte olduğundan habersiz bırakıldı.

Öldüğünde Vavilov 55 yaşındaydı. Kariyerinin en önemli dönemi olacakken fikirleri, bilimsel direnişi ve bilim ahlakı nedeniyle birçokları gibi ölüyordu (26 Ocak 1943). Bruno gibi yakılmasa da sonları çok benzeşiyor.

Ölümünün 50. yıldönümü nedeniyle, 1993'te Amerikan Genetik Birliği'nde ve Genetics adlı dergide anıldı. Bu trajik öyküyü kaleme almak ülkemizde bilim adına gecikmiş bir görevdir.

"Lisenko'nun Yükselişi ve Düşüşü" adlı kitabının "Bu nasıl oldu" adlı son bölümünde yazar, olayın nasıl ortaya çıktığını ve Lisenko'nun düşüşünün gecikme nedenlerini açıklamaktadır. Bu ideolojik (bilimsel) terörizm, yaklaşık 30 yıl sonra, Sovyet tarımındaki olumsuzluklar baş gösterince ve moleküler biyolojinin doğuşu ile birlikte Sovyet rejiminin Lisenko'nun iflasını resmen açıklamasıyla son buldu. 1965 yılında (ancak) tüm görevlerinden alındı. Medvedev, kitabında, Sovyet biyolojik ve tarımsal bilimlerinin ve özellikle genetiğin dünya bilimi düzeyine ulaşmasının yıllar ve yıllar alacağını hüznle kaydeder (kaynak 2, s.230). James E. Crow ise bu öykünün Sovyetler Birliği'ni bir nesil geride bıraktığını söyler (4).

SONUÇ

Kanımızca buradaki olay doğrudan doğruya baskıcı bir yönetimin bir sonucudur ve Lisenko sadece bir kukladır. Totaliter ya da otoriter rejimlerde düşünce özgürlüğü, kişisel özgürlükler ve demokratik insan hakları kısıtlanır. Dolayısıyla biliminsanın düşünce ve akademik özgürlükleri kaçınılmaz olarak baskılanacaktır. Akademik özgürlük yok olursa bilim de olmaz. Merkezi ya da siyasi otorite ise özgür araştırma ruhunu söndürür. Doğruyu, gerçeği bulma hevesini yok eder. Ülkeye kutup yıldızı gibi yön göstermesi gereken biliminsanları (ya da üniversiteler) bilimsel iklimi kavuşamaz ve böylece bulanık bir ortamda pusulayı şaşırırlar (her nedense 1986'daki Çernobil olayından sonra Atom Enerjisi Kurumu ve diğer yöneticilerimizin açıklamaları aklıma geldi burada!). Gariptir ama; SSCB'de Stalin-Lisenko döneminde Darwinizm komünist rejim tarafından afroz edilmişti. Son dönemde ise ülkemizde Darwin'i (ve evrimi) savunular belirli çevreler tarafından komünist olmakla suçlanmaktadır.

Vavilov'un sıkça kullandığı ve bir tecesseli olarak gerçekleşen sözünü anarak yazımızı bitirelim: "Hayat kısa, acele edin".

(*) Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü.

KAYNAKLAR

- (1) Bozcuk, A. N., Evrim Teorisinin Doğuşu, Bilim ve Ütopya, Sayı 6, s.6-9, Aralık 1994.
- (2) The Rise and Fall of T. D. Lysenko, Z. A. Medvedev-I. M. Lerner, Columbia Univ. Press, 1969.
- (3) Kence, A., Evrim Kuramının Kalıtsal Temelleri, Bilim ve Ütopya, Sayı 6, s.12-14.
- (4) James, F. Crow, Genetics, 134: 1-4 (May 1993). Genetics Society of America.
- (5) İdeolojik Saplantı, Yoldaş Lisenko'nun Genetik Çılgınlıkları, Focus, Ocak 1995.

Bilim ve eğitim

Prof. Dr. Cemal YILDIRIM

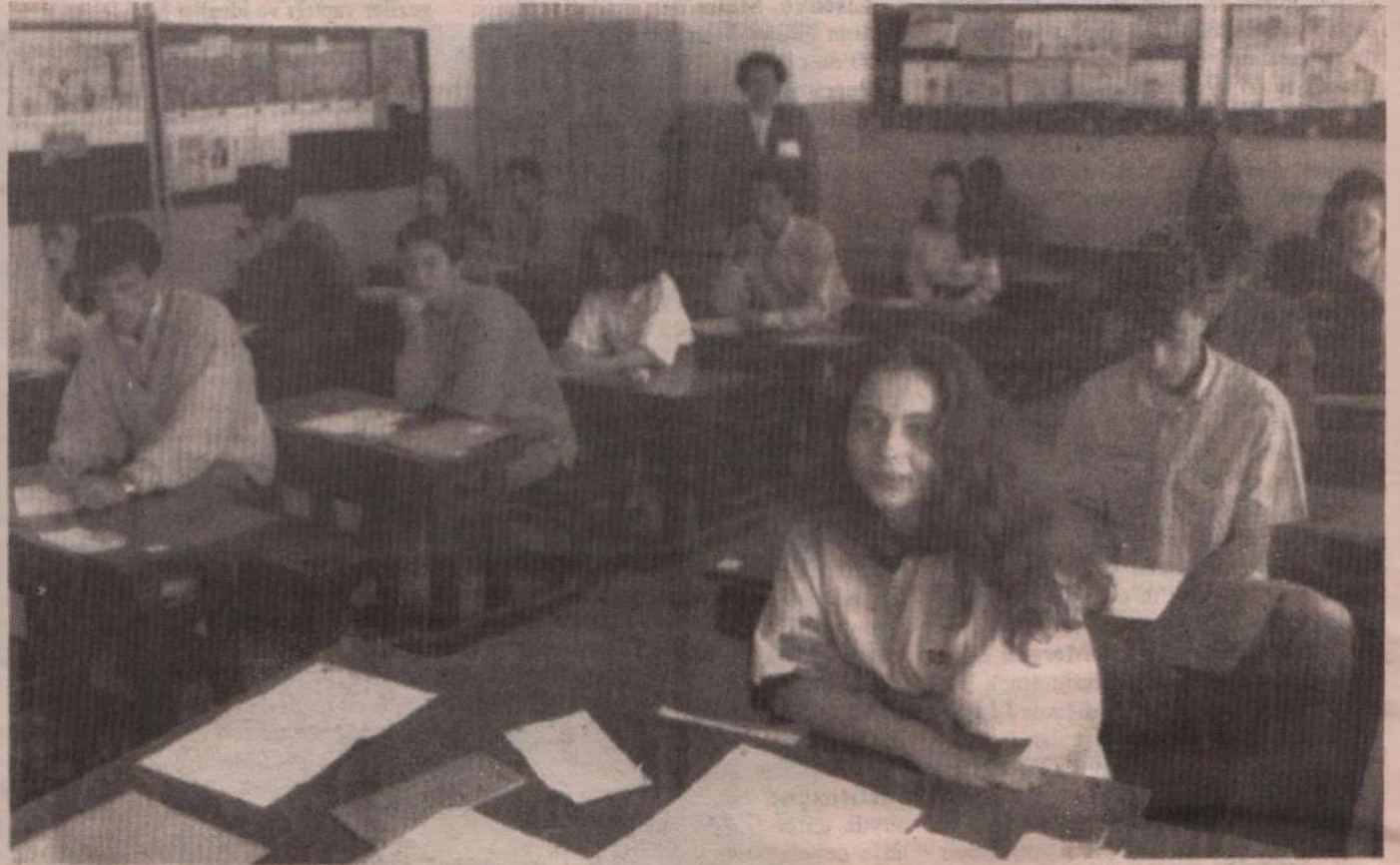
Uygar yaşam açısından önemli giderek artan bilim ile eğitimin ilişkisi nedir, ya da nasıl olmalıdır? Denebilir ki, bugün ulaşılan aşamada birini öbürünün dışında düşünmeye olanak yoktur. Belli bir eğitime dayanmayan bilimden söz edilemeyeceği gibi, bilimi bir bilgi birikimi, daha da önemlisi, bir düşünme ve araştırma yöntemi olarak özümsemiş bir eğitimin yeterliliğinden de söz edilemez! Doğrudur. Ne var ki, söz konusu ilişkinin ne olduğu, ne olması gerektiği sorusu ya belirsiz kalmakta, ya da çoğu kez olduğu gibi, içeriksiz, düzmece yanıtlarla geçiştirilmektedir. Oysa, özellikle eğitimcilerle bilimadamlarının, genelde ise hepimizin bu konuda tam açıklık içinde olması gözardı edemeyeceğimiz bir gereksinimdir. Sorun yaşamsaldır. Alışık olduğumuz kalıplar içinde sürdürülen bir eğitim çağın gereklerini karşılayamaz; öte yandan kültürel etkinliklerle işlevsel etkileşim içine girmeyen bilim ise belli bir çevreye özgü kapalı bir uğraş olmaktan ileri geçemez. Bu yargıya açıklık getirmek bakımından öncelikle "eğitim" ve "bilim" terimlerinden ne anladığımızı kısaca belirtmeliyiz.

EĞİTİM, ÖĞRETİMLE ÖZDEŞ DEĞİL

"Eğitim" deyince çoğunluk aklımıza okulda çocuklara yönelik belli bir program çerçevesinde yürütülen öğretim etkinliği gelir. Yaşamın ilk yirmi yıllık döneminde bu süreçten geçmiş, diplomasını almış kişi eğitilmiştir; sürecin dışında kalmış kişi, uğraş alanındaki performansı ne olursa olsun eğitimsizdir! Bu, eğitime son derecede dar bir açıdan bakmaktır. Bir kez eğitim belli bir yaş dönemine özgü okul etkinliğiyle sınırlı tutulamaz. Kişi yaşamının her döneminde ilgi, yetenek ve diğer kişilik özelliklerinde yeni oluşumlara az ya da çok açıktır; giderek zenginleşen deneyimleriyle gelişmesini sürdürebilir. Sonra, eğitimi programlı öğretimle özdeş görmek yanlıştır. Eğitim, öğretimi içermekle birlikte onu aşan daha kapsamlı bir kavramdır; kişinin bilgi ve beceri edinmesinin yanı sıra, belli davranış biçimlerini kazanmasını, dünyaya bakış ve sorunlara yaklaşımında daha nesnel, ussal ve imgesel bir perspektife ulaşmasını öngören çok yanlı bir süreçtir. Başka bir deyişle, eğitime salt bilgi veya beceri kazandırma etkinliği olarak bakmak çok boyutlu bir etkinliği tek boyuta indirgemek olur. Kaldı ki, eğitimin bir de çoğunluk farkında olmadığımız "yeraltı" diyebileceğimiz bir işleyişi vardır. Bu, kişinin doğrudan yaşam ortamındaki kültürel etkiler ve normlar doğrultusunda yetişme ve biçimlenme olayıdır. Öyle ki, yaşamı aile ya da oba türünden dar bir kültür çevresiyle sınırlı da kalsa kişinin bir eğitim sürecinden geçmesi kaçınılmazdır. "Yaygın eğitim" denen bu süreç ilkel ya da uygar tüm toplumlar da yürürlükte. Ancak, uygarlığa yönelik hiçbir toplumun öyle bir eğitimle yetinebileceği söylenemez. Uygarlık yolunda ilerlemenin başlıca koşulu amaç ve araçları çağın gereksinimlerini karşılamaya yeterli, ama aynı zamanda, bireyin ilgi ve yetenekleri doğrultusunda gelişmesine elverişli programlı eğitimidir.

"TALİM VE TERBİYE"ÇİLİK

Bugün eğitimde karşılaştığımız en temel

Eğitim deyince çoğunluk aklımıza belli bir program çerçevesinde yürütülen öğretim etkinliği gelir. Bu eğitime son derece dar bir açıdan bakmaktır. Eğitim okul etkinliğiyle sınırlı tutulamaz.

mel sorun dar anlamdaki eğitim anlayışına dayanan geleneksel tutumdan kaynaklanmaktadır. Geçmişte, "medrese" diye bilinen okullar bu dar anlayışın yetkin kurumlarıydı. Medreseler program içeriği yönünden "dinsel öğretiler" diye bilinen kelim, fıkıh, hadis, kıraat, tefsir türünden çalışmalarla yüklüydü; yöntem yönünden ise, büyük ölçüde, ezber ve tekrara dayanan, yeni arayışlara kapalı, bir körletmeydi. Bugün okullarımızın bir çok yönden daha ileri düzeyde olduğu söylenebilir, kuşkusuz. Özellikle müfredat programlarının sanat, yazın, felsefe ve ten konularında daha zengin ve çağdaş olduğu yadsınamaz. Ancak öğretim yöntemi bakımından bugünkü uygulamanın fazla farklı olduğunu söylemek güçtür. Bir kez okullarımızda görüldüğünde daha esnek de olsa bir tür kıla disiplininin yürürlükte olduğu söylenebilir. Sonra, öğretimde öğrenciyi ezberlemeye zorlayan yoğun bir bilgi aktarımı sürüp gitmektedir (İlgincidir, eğitimin ilke ve içeriğini dahası ders kitaplarını belirleyen resmi kuruluşun adı 'Talim ve Terbiye Dairesi' henüz yeterince kıramadığımız medrese geleneğini çağırıştırmaktadır!). Gerçekten, yerleşik tutum ve davranışları değiştirmek kolay değildir. Medrese için geçmişte kalan bir kurum diyoruz; ama sorulabilir: Medrese öğretim yönteminin günümüzde de belli belirsiz yürürlükte olduğu kolayca yadsınabilir mi?

EĞİTİM ANLAYIŞI

Bu değişimler yüzeysel de olsa eğitim anlayışımızı belirlemektedir. Kısaca demek gerekirse, eğitim bireyin belli amaçlara yönelik bilgi, beceri ve davranışlar kazanmasına, potansiyelinin elverdiği ölçüde ve yönde gelişmesine, evrensel değerlere bağlı bir yaşam ve dünya görüşü oluşturmaya olanak sağlayan kültürel bir etkinliktir. Bu tanım elbette yürürlükteki eğitimi değil, öngörülen eğitimi dile getirmektedir. Burada vurgulanması gereken iki nokta vardır: 1) Eğitim bir koşullandırma düze-

neği değil, belli ilkeler doğrultusunda bireyin ilgi ve yeteneklerinin gelişmesine, özgür kişiliğinin oluşmasına olanak sağlayan dizgeli bir etkinliktir. 2) Eğitimin ilke ve içeriği toplumun uygarlık yolundaki ilerleme özlem ve istencini, ortak kültürel değerlerini yansıtmalı, çağın koşullarına göre işlenmeye açık olmalıdır. Birinci nokta eğitimin işlevini birey açısından, ikinci nokta toplum açısından belirtmektedir. Sağlıklı bir eğitim politikası iki işlevin uzlaşımına, birbirlerini tamamlayıcı kaynaşımına bağlıdır. Ne var ki, ne günümüzde, ne de geçmişte öyle bir kaynaşım iyi bir örnek göstermek kolay değildir. Tarih boyunca tutuculukla birleşen dinsel bağnazlık derece farklarıyla her toplumda bireyi sıkı bir disiplin altında tutmuş, norm dışı arayışlara olanak tanımamıştır. Ancak hiçbir dönemde kişisel atılımların tümüyle önlenemediği de söylenemez. Batı'da Rönesans'la başlayan açılma başta sanat, felsefe ve bilim olmak üzere hemen her alanda giderek artan bir ivme kazanır; Aydınlanma Çağı ve onu izleyen "bırak yapsın, bırak geçsin" liberalizmiyle kınlan toplumsal baskı yerini aşırı bireyciliğe bırakır. Ne ki, yerleşik dengeleri sarsan, dahası yer yer altüst eden bu gelişme yeni tepkiler doğurmakta gecikmez; bireycilik ve laissez-faire kapitalizmine karşı yeni öğretiler, bu öğretilere bağlı militan akımlar ortaya çıkar. Sosyalist ve daha sonra ortaya çıkan faşist ideolojilerle günümüzde etkinlik kazanan köktendincilik bu tepkinin birer ürünüdür, misyonları değişik de olsa, temelde bireysel inisiyatif ve özgür etkinlikleri kısıtlayan totaliter akımlardır. Türü ne olursa olsun totaliter rejimlerde bireyin kendi içinde bir değeri yoktur; ona sistemin bir aracı gözüyle bakılır. Öyle bir ortamda eğitimin bireysel işlevinden söz edilemez, elbet; tek amaç bireyleri sindirmek, öngörülen düzene koşullandırmaktır.

Ama yüzyılımızın ikinci yarısında olup bitenler totaliter sistemlerin de kalıcı olmadığını gösterdi. Şimdi sorun, özellikle

uygarlaşma sürecinde geri kalmış toplumlar için, birey-toplum barışıklığına dayanan özgürlükçü düzene yönelmek; bireyde sosyal sorumluluk duygusunun, toplumda bireysel atılım ve arayışlara elverişli hoşgörü ortamının oluşmasını temel amaç alan eğitim anlayışını işlemek, yürürlüğe koymaktır.

ÇAĞDAŞ BİR EĞİTİMİN KOŞULLARI

Bireyi yaratılış özelliklerine, toplumun uygarlığa yönelik gereksinim ve değerlerine göre bilgi, beceri ve davranışlarla donatma, dünyayı gerçekçi bir bakışla kavraymaya yönelme etkinliği olarak nitelediğimiz eğitim, uygulamada bu ideale yaklaşıldığı ölçüde başarılı sayılacaktır, kuşkusuz. Şimdi sorulabilir: Eğitimin belirtilen amaçlar doğrultusunda gerçekleşmesinin başlıca koşulları nedir, bu süreçte bilimin katkısı ne olabilir?

Koşulları dört ana noktada toplayabiliriz:

- 1) Eğitimin her düzeyde, çağdaş gelişmeler doğrultusunda, toplumsal ve bireysel beklentileri karşılamaya elverişli müfredat programları;
- 2) Konusunda yeterli bilgi ve deneyim birikimine sahip, evrensel eğitim ilkelerini özümsemiş öğretmenler;
- 3) Derslik, kitaplık, laboratuvar donatımı yeterli, araştırma, tartışma sanat ve oyun etkinliklerine olanak sağlayan okullar;
- 4) Eğitime kucak açmış toplumsal bir ortam.

Hemen belirtmeliyiz: Bu koşulların tümüyle ve istenilen düzeyde karşılanması son derece güçtür; toplumun kültürel ve ekonomik olanaklarına, istenç ve özveriye, en başta da uygarlık anlayışına bağlıdır.

EĞİTİM ALANINDA BİLİMİN İŞLEVİ

Şimdi yukarıdaki belirlemeler ışığında bilimin eğitim için öngördüğümüz işlevi-

Bilim, sanat ve felsefe

Ahmet İNAM

"Bilim" (Science, Wissenschaft) sözcüğünün kullanımı oldukça yenidir. Bir anlamıyla Aristo'nun, hatta Platon'un, Sokrat öncesi filozofların bile tam şimdiki anlamıyla olmasa da belli bir "bilim" anlayışları vardır. İşte bu en geniş anlamıyla bilimden beklentilerimizin tarihine baktığımızda genel çizgileriyle şu özellikleri yakalayabiliriz:

BİLİMDEN BEKLENENLER

- 1) Bilim bizi hakikate ulaştırır. Varlığın gizini onunla çözebiliriz. Bir şeyin "neyse o" olduğunu ancak bilim verebilir. Bu beklentiye *ontolojik beklenti* diyelim.
 - 2) Olup bitmişleri, olup bitenleri, olup bitecekleri en *güvenilir* biçimde, *anlama, açıklama, tahmin etme* yolu bilimdir. Bilimsel bilgi, kesin, mutlak, sağın (exact) bilgidir. (*Epistemolojik beklenti*)
 - 3) Akla en uygun, yanılma payı en az düşünme yolu, bilimsel düşünmedir. Bilimsel düşünme, bir yöntem olarak, insan düşüncesinin erişebildiği en sağlam düşünme tarzıdır. (*Düşünme ile ilgili beklenti*)
 - 4) Bilim bizi kurtuluşa ulaştıracaktır. Nasıl? Sorunlarımızı en az sıkıntıyla, en yüksek güvenilirlik ve verimlilik derecesiyle çözer. Toplumların en uygun yönetim biçimlerini bulmada yardımcı olacak, teknoloji yoluyla refah düzeylerini arttıracak, iletişim sorunlarımızı ortadan kaldıracaktır. (Tıbbi da içine katarak, *teknoloji-ahlak ağırlıklı beklenti*)
 - 5) Bilim manevi hayatımızı, değerlerimizi, inançlarımızı, gönül boyutumuzu, iç derinliğimizi güçlendirmede eşi olmayan yöntemler, yollar önermektedir bize. (*Manevi beklenti*)
 - 6) Bilim dünyayı anlamada bize estetik boyutu da olan şık, basit, simetrik... özellikler taşıyan kuramlarla, görüşler ilei sürecektir. (*Estetik beklenti*)
- İşte, bilimden bu beklentilerimizin bizi düş kırıklığına uğratmaması, daha zengin, doğanın, insanın, bütüncül yapısına daha yakışan evren ve insan anlayışlarına ulaşabilmek için, sanat destekli felsefe ışığında tartışılması gerekiyor. Önce sanat ve felsefeden ne anladığımızı belirlemek gerekiyor.

SANAT VE FELSEFE

Sanattan da bilimden beklediklerimizi beklemek olanağı vardır. O da, belli sanat görüşleri çerçevesinde, ontolojik, epistemolojik, düşünme ile ilgili, teknolojik-ahlaksal (sanatla tedavi, sanatta daha sağlıklı, daha uyumlu yaşamak), manevi, estetik beklentilere olanak sağlayacak özellikler taşıyabilir. Aynı şeyi felsefe için de söyleyebiliriz. Demek ki, hiç değilse bu açıdan, bilim, sanat ve felsefe arasında bir ortaklık söz konusudur.

Bu yazıdaki amacım, bu ortaklığı vurgulamaktan çok, bilime bakışımızda sanat ve felsefeye uzak düşüldüğünde ortaya çıkabilecek sorunlar üzerine düşünmektir.

Sanatı, bilim ve felsefeden ayıran en belirgin özelliklerden biri, onun bir düşünme, düşünce, hesaplama, açıklama, tartışma yolu değil de, belki bütün bunları da içine alan bir *duyumsatma*, hissettirme, yolu oluşudur. Elbette, sanatta, düşünce tartışma yok değildir. Sanatın, bilimin *soyutlayıcı*, *ilgi alanı dışında kalanları kendinden yalıtı*n, genelleştiren yanları karşısında, *güzel* arayan, *çoşku*lu, *abartıcı*, *çarpıcı* anlatımı yeğleyen yoluna dikkat edilsin. Sanatın, görme, algılama, yaratma, oluşturma *inceliğini* aradığını düşünüyorum. Sanatın duyumsatma, hissettirme yoluyla incelikleri yakalamaya çabaladığını söyleyebiliriz. (Olağan ki bilim, sanat, felsefe gibi insanın oldukça karmaşık etkinliklerini böylesi kısa bir yazıda çok kalın çizgileriyle betimlemeye çalışmanın zorluklarından biri de, bu *incelikleri* ve birazdan anacağım *duyarlılıkları* kabaca anıp geçmek zorunluluğudur.) Coşku, ironi, mizah, trajedi, çarpıcılık, abartıcılık... daha nice-sini sayabileceğimiz, *gerçekliği kavrama incelikleri*, sıradanlığı, yüzeyselliği, darbakışı, bir örnekliliği ortadan kaldırmaya yöneliktir. Duyguda incelik, duyumsamada, düşüncede, davranışta, insan olmada incelik... Nesnelere bakış: özgürce düşlerle yoğunlaşma yürekliğinin sağladığı farkedilmemiş ayrıntıları yaşantılarımıza katabilmeyi sağlayan incelik...

Sanatın inceliği vurgulayan özelliklerini, bu yazımda yaptığım yorumlama açısından felsefenin kazandırabileceği *duyarlılıkta* bütünlemek istiyorum. Felsefe yalnızca düşüncede, düşünmede değil, duyuştta ve eylemde de eleştirici, bütünleyici, ilişkileri yakalayıcı, kavramlar kurducu duyarlılığı geliştirir, diri tutar. Felsefe, sanatta birleştiğinde kazandırdığı duyarlılığa, inceliği katar.

Savım şudur: Bilimin sorunlarını çözmeye yönelmiş, çok "teknik" yollarda yürüyen bir bilim insanının kendini sanatın inceliği, felsefenin duyarlılığı donatabilir. Böylesi incelik ve duyarlılık onun yapacağı çalışmalarda yaratıcı olmasını, farkedilmemiş ilişkileri görüp denemesini, denememiş birleştirmeleri, ayırmaları gerçekleştirmesini sağlayabilir.

BİLİME BAKAN GÖZLERE SANAT VE FELSEFE İŞİĞİ

Bilimden beklenenlere yeniden dönelim. "Gerçekçi" buluyor musunuz onları? Örneğin "hakkı-katı" buldurur mu bilim? Hakikat, benim gözümde, yalnızca uzaktan görülebilecek (bir gök cisminin teleskopla görülmesi gibi) bir "şey" değil. Aynı zamanda duyumsanacak, yaşanacak bir şey. Bilim hakikate (neyse o) ışık tutabilir; onun farkı yüzleri olabileceği, giderek hakikat olmayabileceği, duyumsanıp, yaşanabileceği, sanat ve felsefe inceliği ve duyarlılığı içinde anlayabilir. İnsan yalnızca bilen biri değildir. Tekrar edeyim: Duyar, yaşar, ister, isyan eder, sapır da. "O kendi sorunu, bilimin sorunu değil" diyebilirsiniz. Nasıl diyebiliyorsunuz bunu? Bilim araştırdığından sorumlu değil mi? "Ben, insanın yalnız şurasıyla, şu kadarıyla, şu koşullar altında, şu model ve kuramıyla ilgileniyorum" diyebilirsiniz. Anlayabilirim. Bu bir haddini bilmedir ve gereklidir. Ama bu titizlik ve bilimsel namus, bir duyarsızlığa ve kabalağa yol açmamalı. Bilimin farklı biçimleri vardır. Bilimin bilgisi bunlardan biridir. İşte bilim kendi bilgisinin yerini görüp, kendini anlayabilmek için sanat ve felsefeyle bütünleşmelidir. Giderek dallanıp budaklanan uzmanlık alanları, teknolojiyle olan sıkı bağ, bilim adamlarını yalnızca uğraştıkları dar alanları "bilen" insanlar haline getirmemelidir. Bilim eğitiminde kazandırılacak sanatsal incelik, felsefe duyarlılığı, bu kütüğü, sığılığı, darlığı, kabalağı aşmaya yardımcı olabilir. Böylece bilim insanı, bilgisinde, duygusunda, eylemlerinde daha dikkatli olur; ıfkunu genişletir, kendini insan yapan diğer özelliklerinden, sanatı ve felsefeyi sevmeye yeteneğinden uzaklaşmamış olur.

Bu yazı, bilim insanlarımıza çok kısa da olsa, sanattan ve felsefeden, hatta bilimin kendi içinden gelen uyarıların bir özettir. Sevgi, saygı ve umutla duyurulur...

ne daha yakından bakabiliriz.

Bilimi bir yanıyla giderek genişleyen bir bilgi birikimi sayabiliriz. Daha önemli gördüğümüz bir başka yanıyla bilim, gerçeği bulmaya yönelik bir araştırma yöntemidir. Bir bilgi birikimi olarak bilimin eğitim için önemi müfredat programlarının içerik yönünden seçim ve düzenlenmesinde yatmaktadır. Bilime uzak duran, ya da içeriğinde bilimsel ölçütlere ters düşen bir program çağ dışıdır, hiçbir toplumun uygarlık gereksinimlerini karşılayamaz. Okul türü ve amacı ne olursa olsun, günümüzde uygulamaya konan her okul programı, bilimin ortaya koyduğu sonuçlara, getirdiği açıklama veya çözümlere, araştırma konusu problemlere az ya da çok yer vermek; yeni gelişmelere açık tutulmak zorundadır. Bu zorunluk, okul ve öğretmenlerin bilim çevreleriyle ilişki içinde olmasını, bilimadamlarının da eğitime yakın ilgi göstermelerini gerektirir. Ne yazık ki, öyle bir ilişkinin eğitim dünyamızda kurulduğundan henüz söz etmek güçtür.

Bilimin bir araştırma yöntemi olarak eğitim için işlevine gelince, burada daha önemli bir sorunla karşılaşmaktayız. Bir kez, daha önce de değindiğimiz gibi, öğretimde yüzyılların uygulamasında pekişen tutumu kırmak kolay değildir. Sonra, "bilimsel yöntem" dediğimiz yaklaşım biçimini öğretmenlerin davranışına sindirmek uzun dönemli bir yeniden eğitilmeyi gerektirir. Ama bu yönde ilk adım olarak "bilimsel yaklaşım"dan ne anladığımızı belirtmekle yetineceğiz.

Yöntem açısından bakıldığında bilimi doğada (ve de toplumda) olup bitenleri açıklama, evrenin yapı ve işleyişini anlama etkinliği olarak tanımlayabiliriz. Bilim adamı gözlem ya da deney yoluyla ilgi alanındaki olguları betimleme, hipotez ya da kuram aracılığıyla belirlenen olguları nesnel bir yaklaşımla açıklama yoluna gider. Bu açıdan bilim gerçeği öğrenmeye, doğruyu bulmaya yönelik bir etkinliktir, büyük ölçüde bilim adamının salt anlama tutkusundan kaynaklanır. Ne var ki, bilimadamları araştırmasına ne düpedüz olgu toplama, ne de olgusal içerikten yoksun varsayımlarla başlar. Bilimadamı işe beklentiye ters düşen bir gözlem, açıklama gerektiren bir problemle koyulur; olgu-kuram bağlamında bir çözüm arayışına girer. Probleme ilk aşamada getirilen çözüm çoğu kez bir tahmin olmakta ileri geçmez. Çözümün geçerli olup olmadığı gözlem ya da deney sonuçlarına başvurularak saptanır. Olgusal yoklanmaya elvermeyen hiçbir çözüme (duygusal olarak ya da yerleşik önyargılar bakımından ne denli doyurucu olursa olsun) bilimde yer yoktur. Bir tür "sınama-yanılma-yanılıgyı ayıklama" düzeyini içeren bu yaklaşım bilimadamını sürekli daha güvenilir ve kapsamlı çözüm arayışlarına yönelten, bilimde ilerleme ve atımları besleyen iç dinamizmin kaynaklandığı bir yaklaşımdır.

Bilimin eğitimdeki işlevinden

söz ederken sanat, yazın, tarih, felsefe vb. etkinliklerin önemini gözardı ettiğimiz, eğitimi içerik veya yöntem bakımından tümüyle bilimin tekeline almak istediğimiz anlamı çıkarılmamalıdır. Bilim giderek artan yaşamsal önemine karşın eğitimin ilgi alanlarından yalnızca biridir; eğitimi salt bilimle sınırlı tutmak, dinle sınırlı tutulan medrese türü okullara dönüş olur. Bilimciliğin Batı'da neredeyse dinsel bir ideolojiye dönüştüğü 19. yüzyılda bile eğitimde bilime öyle bir egemenlik tanınmamıştır. Burada işlemeye çalıştığımız nokta bilimsel yaklaşımın özellikle nesnel, ussal ve eleştirel boyutlarında eğitime sağlayacağı katkidir. Ünlü bilim tarihçisi George Sarton'un şu sözlerinde de aynı noktanın vurgulandığını görmekteyiz:

"Sıradan bir kimsenin yeni bulunan bir hormonu ya da evrene ilişkin en son kuramı bilmesi o kadar önemli değildir. Onun için ve de hepimiz için gerekli olan bilim amaç ve yöntemini olası açıklıkla kavramaktır. Bu anlayışı sağlamak yalnız üniversitelerimizin değil, her düzeydeki okullarımıza düşen bir görevdir." (1)

Okullara düşen bu görevin giderek bir yapıtım niteliği kazandığı yadsınamaz. Ancak, okulların bu görevi bugünkü koşullarda (hiç değilse ülkemizde) yerine getirilmesi beklenebilir mi? Bilimsel yöntem, daha önce de belirttiğimiz üzere, eleştiriyi açık, ussal ve nesnel bir yaklaşım içerir. Temelde hoşgörüden yoksun, eleştiriyi kapalı bir ortamda; özellikle işlevini bilgi aktarma ve yetke (otorite) sergilemek olarak algılayan "talim ve terbiyeciler"nin güdümünde öyle bir yaklaşımın oluşumuna olanak var mıdır? Bilimin bilgi birikimini genç kuşaklara ulaştırmak öğretmenin başta gelen görevlerinden biridir, kuşkusuz. Ama bilginin hazır kalıplar içinde belleğe yüklenmesi beklenen sonucu vermek bir yana, bireyin öğrenme merakını, bilinmeyene açılma, bulma dürtüsünü, yaratıcı düşünme gücünü körletme işlemi olmaktan ileri geçmez. Fen dersleriyle yüklü ama bilimsel yaklaşıma yabancı kalan müfredat programı ve ona bağlı öğretim bir bakıma aldatıcıdır, yarattığı beklentiyi karşılayamaz. Çağın gereksinimlerine duyarlı etkili bir öğretim, öğrencilerin araştırma etkinliği içine girme, gerektiğinde dokunulmaz da sayılsa yerleşik saplantı ve dogmaları özgürce sorgulama olanağı bulduğu bir öğretimdir; bu ise öncelikle öğretmenlerin bilimsel yaklaşımı davranışlarına sindirmiş olmalarıyla sağlanır. Eğitimde reform, buna elveren bir kültür ortamında öğretmenlerin yerleşik tutumlarının kırılmasıyla başlar. Bu yönde istenilen değişim gerçekleşmedikçe, eğitim içine düştüğü kısır döngüden kurtulamaz. (2)

DİPNOTLAR

- 1) George Sarton, The School Review, Vol. 7, No.1, 1962.
- 2) Cemal Yıldırım, Eğitim Felsefesi, Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, No:85, 1987, s.53-55.

Aile Kurumu'nu özelleştirme gerekliliği üzerine

Prof. Dr. Şenel ERGİN

Feminizm Öğretisi içinde nikaha oturan evlilik temelli Aile Kurumu'na yöneltilen eleştirilerin çok haklı ve tutarlı nedenleri vardır. Burada üzerinde duracağımız konu, kurum içi ilişkilerin gerçek ilişkiler olamaması durumudur.

Bilindiği gibi Aile Kurumu kültürel/ideolojik yapı olan örgütlü toplumun/devletin bir kurumudur ve kurumiçi insanlararası ilişkiler de bütün toplumsal ilişkiler gibi kavramsal ilişkilerdir. Kavramsal ilişkilerin tanımlayıcı özelliği ise kişilerden bağımsız, ilişki olarak varolmalarıdır; yani toplumda "karılar" ve "kocalar" yoktur, sadece "karı ve koca ilişkileri" vardır. Kadın ve erkeğin "karı" ve "koca" olabilmesi için bu ilişki düzeneğine girmeleri gerekmektedir. Bunlar düzenlenmiş toplumsal bütünlük bağlamında işlevsel ilişkilerdir, bunun için de kişiler arası gerçek ilişkiler olmayıp, kavramsal ilişkilerdir. En geniş anlamda da Hukuk ilişkilidir. Aile Hukuku da "karı" olan kadın ile "koca" olan erkeğin kurum içi ilişkilerinin nasıl seyretmesi gerektiğini onlara dikte eder. Yani hukuk yoluyla kavramsal ilişkiler meşruiyet kazanmaktadır.

YENİDEN ÜRETİM HÜCRESİ

Bu durum örgütlü kurumsal bütünlük olan devlet içinde Aile Kurumu'nun ontolojik olarak kabulü anlamına gelmekte, ontolojik yapı içinde onu mutlaklaştırarak, tek ve biricik olduğu gerçeğini yasallaştırmaktadır. Aile kimine göre örgütlü toplumsal yapının çekirdek kurumu, kimine göre organizmaya benzetilen devletin hücre, ancak oy birliği ile temel bir kurumdur. Elbette her toplumsal kurum gibi, temel bir kurum olan Aile'nin de belirlenmiş görevleri vardır; Aile kültürel/ideolojik yapının (organizmanın) bir üretim ve yeniden üretim hücreleridir. Aile Kurumu üzerinden öncelikle organizmanın/yapının yeniden üretimi sağlanır ki, kurum bunu sistemin düşünsel olarak yeniden üretimi (nesilin ve işgücünün yeniden üretimi) ile gerçekleştirir. Eşzamanlı olarak tanım, endüstri ve hizmet sektörlerinde meta üretimi de yapılmaktadır.

Aile'nin, cinsiyet bazında kurulan kavramsal ilişkilere Hukuk Kurumu üzerinden meşruiyet kazandırıldığı temel bir kurum olduğu ve kurumiçi cinsiyet bazlı ilişkilerin arızasız işlerliği için de cinsiyetler arasında bir hiyerarşi kurulmasını gerektirdiği açıktır. Yine Hukuk yoluyla meşruiyet kazandırılan cinsiyetlerarası hiyerarşi bize toplumsal cinsiyet kavramını kazandırmıştır. Bir toplum içinde yaşayan her insanın biyolojik cinsiyetin ötesinde ve ondan çok daha belirleyici olan bir toplumsal cinsiyeti bulunmaktadır. Kadının Aile Kurumu içindeki "karı" olma durumu, onun toplumsal cinsiyetinin anlatımıdır.

Bence Eril Kültür, işte bu toplumsal cinsiyetlerarası ilişki örüntüsünün zaman gerçekliği içindeki öyküsüdür. Erkek ve kadın, gerçek hiçbir kişi bu öykünün dışında toplumsal olarak varolamaz. Çünkü ontolojik olarak Devlet Kurumu bu öyküyle içiçe oluşmuştur. Erişkin erkek ve kadınlar kendi özgür seçimleriyle, çekir-

dek aile denilen evlilik düzeneğinin içine girmemiş olanlar bile, toplum içinde "koca" ve "karı" normlarına göre değer alırlar. Bu öykü işte bu nedenle özellikle kadınlar için çok acıklı bir öyküdür. Kurum içinde "karılar" ve "kocalar" sürekli olarak ve birbirine endekslenerek, sanki gerçek kişiler gibi üretilirler. Aslında üretilen ise, gerçek kişilerin hiç sorgulamaksızın kabullendiği toplumsal cinsiyet bazlı rolleridir.

Kısaca; nikaha oturan evlilik temelli aile, halihazır işleyiş biçimi ile gerçek kişileri dolayısıyla gerçek ilişkileri değil, kişiler için tanımlanan kavramsal ilişkileri esas almaktadır. Aile Kurumu için önemli olan, gerçek kişiler olarak kadın ve erkek değil, onların "karı" ve "koca" olma durumlarıdır. Mutlaklaştırdığı ilişkiler de bu "karı" ve "koca" olma durumlarının ilişkisi-
sidir.

Aile Kurumu'nun öznelere/bireylere/gerçek kişileri esas alması durumunda, cinsiyetlerin ötesinde özelliklerarası farklılaşmaların gündeme getirilmesi gerekecekti. Bu ise toplumsal yaşamda zorunlu olarak gerçek kişiler arasında gerçek ilişkilerin varışına neden olacaktır. Bu ilişki varışına meşruiyet kazandıracak olan Aile hukuku da zorunlu olarak bir çerçeve hukuk niteliğini kazanacaktır.

NİKAHSIZ OLMAK..

Şimdi hep birlikte, şu sorunun yanıtını düşünmek zorundayız. Aile Hukuku'nun dayattığı "karı" ve "koca" olma durumları/rolleri fiilen alınmadan, gerçek kişiler olarak kadın ve erkekler, birlikte yaşam birimlerini/ünitelerini kurabilirler. Bunun için çerçeve hukuk niteliğinde yeni bir aile hukuku yaratılması zorunlu mudur..

Özellikle çocuk konusunun gündemde olmadığı ikinci evlilik durumlarında ekonomik nedenlerden ötürü kadının, ilk kocasından veya babasından aldığı ahlaki yitirmemesi için, resmi nikah olmadan evlilik yaşamı sürdüren insanların varlığı biliniyor olmalı. Bu tür birlikteliğin konumuz açısından bir önemi yoktur. Çünkü bu evlilik içinde, nikahın başka her şey yerli yerindedir; bu durumda nikahın kendisi de, çünkü tek işlevi bu yerli yerinde olma durumunu sağlama olduğundan, önemsizleşir.

Sorumuz açısından önemli olan nikahsız evlilik yaşamının "özgür" seçime gerçekleştirilmiş olma durumudur. Nikahsızlık kendi adına, kendisi için var olmalıdır. Nikahsız olma durumu, nedensiz olmak durumundadır. Böyle bir evlilik yaşamında düz mantıkla değerlendirildiğinde, Hukuk'un koruyuculuğundaki (zorbalığındaki) kavramsal ilişkilerin kurulması gerekemeyeceğinden, özelliklerarası farklılaşmaların insan/toplum yaşamına katacağı varışlıkların ayırma varacağı bir ortam da oluşacak demektir. Ama.. Şu toplum-sallaşma denen koşulların süreci yaşanmamış olsa..

Bugün için "özgür" iradeleriyle seçtikleri bir yaşama biçimi olarak, nikahsız birarada yaşayan çiftlerin varlığı da biliniyor olmalı. Bu çiftlerin yaşamları izlendiğinde görülen ilk şey, kan bağından bağımsız olarak nikahın kurduğu akrabalık-hısmılık iletişim düzleminde yaşıyor oldukları halde (bu fiili duruma karşın), bunun bilinci-

ne varamamış olmalarıdır. Size kayıncıvalilerinden sözederek, eltilerinden yakınır- lar ve kayıncıvalilerinden tanıştıracakları; ve bütün bunlar büyük bir doğallık içinde yapılır.

Kimi zaman da kadın ve erkek ne yaptıklarının bilincinde oldukları halde, her iki tarafın yakınları, onlar adına onların toplum içinde taşımak zorunda oldukları toplumsal cinsiyetlerini benimseyen ve koruyan bir davranış içine girerler. Çoğunlukla da kayıncıvalide ve kayıncıvaliye konumundaki kadın ve erkek, gelinleri konumunda olduğunu varsaydıkları kadına karşı, oğulun toplumsal cinsiyeti olan "koca" olma durumunu temsilen, cinsiyet hiyerarşisi içinde ikinci konumdaki kadını sürekli olarak aşağılarlar. Bu durum, kadını tüketen, kendine olan güvenini yok eden fiili bir durum olur.

Nikah'ın bilinçle devre dışı bırakıldığı durumlarda bile, bir örnek toplumsallaşma süreci yaşamış toplum bireylerini, nikah olgusunun yarattığı fiili durumların bilinçaltındaki kalıntılarından korumak kolay olmamaktadır. İşte bu nedenle akrabalık-hısmılık iletişim düzlemi, nikahın kendisinden çok daha etkili olduğundan, çok daha önemlidir; ve devre dışı bırakılması gereken bir iletişim düzlemidir. Kadın ve erkek birbirlerine arkadaş (arka çıkan) ve yoldaş (aynı yolu sevgili ve dostça yürüten) olmalıdırlar. Akrabalık denen büyük gruplar arasında bu sıcaklık kurulamaz. Yeni nesiller için alternatif toplumsallaşma sürecinin yaşanacağı meşru toplumsal koşullar yaratılmalıdır. İşte tartışma gündemine getirilen çerçeve aile hukuku bu potansiyeli içeriyor görünmektedir.

YENİ BİR BİRLİKTE YAŞAMA ETİĞİ

Üzerinde düşünülmesi gereken başka bir soru, Hukuk alanında kusursuz oluşturulan bir çerçeve aile yasasının günümüz toplumu içinde yaşama şansının ne olduğudur.

Bu konu öncelikle etik alanda çözümlenmelidir ve özel sözleşmeler günümüz yürüten Hukuk Sistemi'ne entegre olabilmeleri için olmalıdır.

Çerçeve aile hukukunun en hassas noktası çocuk konusundadır. Genç insanların kendi fiili durumlarına, gereksinim ve isteklerine uyumlu ve çerçeve aile hukuku içinde kalan, ancak özelliklerarası farklılığı esas alan sözleşmeleri üzerine kurulu birlikte yaşam ünitelerinde çocuklar yetiştirilecektir. Çocukların toplumsal kaynak olma nitelikleri yadsınmaz; sağlıklı gelişmeleri ve eğitimleri garanti altına alınmalıdır.

Bu konu Hukuk Alanı'nda ele alınması gereken bir konudur ve ayrıntılı açıklamalar da hukukçulara bırakılmaktadır. Ama.. konuya ilgilenen bir hukukçu dostla yapılan sohbet, çocuğa karşı ana-baba sorumluluğu garantisinin sağlanması konusunu, yürüten Hukuk Sistemi'ne entegrasyonunun mümkün olduğunun bilgisi edinilmiştir.

Öte yandan, çerçeve aile hukuku önerisi, insanlararası ilişkilerde değerleri, toplumsal değerleri, iyi ve kötü günde insanları birbirine yakın tutan gelenek ve göreneklere ilişkin değerleri dışlayan, kısaca etik'i olmayan bir düşüncenin ürünü değil-

dir; aksine yerleşik "Aile Ahlakı", hani şu sık sık söylenip de ne anlama geldiği pek bilinmeyen, "kendini gerçekleştirmek" için gerekli ve yeterli koşulların oluşmasına engel olduğundan, taraflar arasında yeni bir birlikte yaşam etiğinin gerekliliğine inanan bir düşüncenin ürünüdür.

Özel bir sözleşmeye dayanan birlikte yaşam ünitesi'nde taraflar birbirlerine karşı toplumsal ve cinsel bir sorumsuzluk içinde olmayacaklardır. Hatta cinsel sadakatsizliğin yaptırma tabi tutulduğu sözleşmeler hazırlanabilecektir.

Çerçeve aile hukuk ile önerilen, birlikte yaşamın başlama-sürme-bitme koşullarının oluşturulmasında kadın ve erkek gerçek kişilerin özellikleri içinde belirleyici olma durumlarını yaratma düşüncesine meşruiyet kazandırılması yöntemidir.

Bütünüyle değerlendirildiğinde ise, çerçeve aile hukuku'nun kendisi, yeni bir kültürel/ideolojik yapıya doğru bir geçiş etiğini oluşturmaktadır.

Bu bağlamda önemli olabilecek başka bir soru, çerçeve aile hukuku önerisinin temelinde oturtulan özelliklerarası farklılıkların korunması konusunun neden bu kadar önemli olduğudur.

Evrimsel süreç içinde her canlı mekansal nitelik ve belli bir zamansal gerçeklik içinde varolabiliyor; kendi belirli yaşam sürecinde de mekan ve zamanla özel bir ilişki kuruyor. Her canlının kendisi gibi olabilmesi, her boyuttaki sınırlarına erişmesi, özellikle birey söz konusu olduğunda, "kendini gerçekleştirmesi", mekansal ve zamansal özelliğinin (biricikliğinin) ayırma varması, bunu toplumsal bütünlükle ilintilendirerek algılayabilmesi ve değerlendirebilmesine bağlıdır.

Bugün için üç oda bir salonlu bir konutta yaşayan çekirdek aileye baktığımızda, özellikle kadının kendi mekansal ve zamansal özelliğinin ayırma varmasını bir kenara bırakın, fiilen kendisine ayıracığı saatsel bir zamanı ve kendine ait bir mekan parçası bile yoktur. Çocuklarımızın çerçeve aile hukuku'na doğru yönelen toplumsallaşma süreci, onlara "özelliklerarası mekan ve zaman" gerçekliği konularını tanıstıracaktır. Böylece canlılığın zaman ve mekana, daha doğru bir anlatımla ortamın bu iki yüzüne bağlı olarak nasıl çeşitlendiğinin ayırma varacakları; kendi insan varlıklarındaki önemini kavrayacakları; bu kavrayış onları kendi varlık sınırları içinde çoğaltacak; iki ayrı insanın yaşamın zaman ve mekan gerçekliğinde birbiriyle örtüşen süreli bir birliktelik kurabilmelelerinin, insani varlık bütünlüğü için ne denli yapıcı olduğunun ayırma varma şansına sahip olacakları. Bu yolla, insanın hiç eskimeyeceğini, yaşlanmayacağını, ölüme doğru değil sonsuzluğa doğru yol almakta olduğunu, sürekli gelişmenin ne denli hay verdiğini öğrenecekler. Her insanın kendi özelliği içinde bunları öğrenme şansı olmalıdır. Oysa günümüzde çekirdek ailenin yaşadığı konutlarda zaman ve mekanın kendi başına bir değer olduğunun ayırma bile varılmaz. Birbirinden çok farklı bir kaç insan zaman ve mekanı algılama özellikleri ve buna bağlı olarak bilinçleri bir olmadığı halde, tek normlu mekanı tek seyrirli zaman içinde birlikte yaşamak zorundadır. Bu hapis yaşamının en zavalı üyesi de, bir de ötekilerin hizmetinde olan ka-

Devletler düşünceden korkar

Şükrü GÜNBULUT

dındır. Neyi yitirmekte olduğunun bilincine varma şansı bile yoktur.

Aynı zaman ve mekanda sembiyotik bir yaşama girmek istemeyen, zamanı ve mekanı paylaşmak değil, zamansal ve mekansal birliktelikler oluşturmak isteyen kadınlar ve erkekler olabilir. Zamana ve mekana ilişkin bilinç, şahsa özel değerdir. Bu tür bir bilince sahip olan kişi için, zaman ve mekan varolurken kullanılarak tüketilen şeyler değil, varlığın nedenidir, yani yaşamsaldır.

İşte çerçeve aile hukuku, bilinçli kadın ve erkeklere hem birlikte olma, hem de kendi mekansal ve zamansal özelliklerini yaşama olanağını verecektir.

Şimdi dikkatli okurun beyninde şu sorular oluşacaktır: Önerilen çözümün mantıksal yapısında resmi nikaha temellenen evlilik yaşamı ortadan tamamen kaldırılacak mı... Kaldırılması gerekli mi..

Hayır, kaldırılmayacak ve kaldırılması önerilen çerçeve aile hukuku'nun oluşturulması açısından gerekli değil. Nasıl ki, medeni nikahın imam nikahına kıyasla kadın-erkek birlikteliğini nitel açıdan korumaya yönelik değer üstünlüğü varsa, bu kez çerçeve aile kapsamında yapılacak olan birlikte yaşam sözleşmesinin aynı açıdan medeni nikaha kıyasla değer üstünlüğü bulunmaktadır.

Bu bağlamda kavranması gereken şey, kadın-erkek birlikteliğinin yaşamın kendisi olan canlılıkla birlikte evrimleşmekte olduğu gerçeğidir. Yürürlükteki Aile Hukuku'na temellenen Resmi Nikah, kadın-erkek birlikteliğindeki niteliğin evrimleşmesinin özüne bağlı olduğu gerçeğini yadsıyarak, bütün özellikleri bütün zamanlar için tek tip birliktelik örneğine bağlamaktadır. Bu bir zorbalıktır ve bu zorbalığın, başka tür zorbalıkları yaşatmaktan öte bir önemi ve anlamı yoktur.

Yasallık durumları farklı olan kadın-erkek birliktelikleri toplumsal yapıda yeni bir ikili oluşturmayacak mı..

Şu anda toplumda kadın-erkek birlikteliği açısından, fiilen çoklu bir yapı vardır. Egemen ideolojik yapı medeni nikaha dayalı kadın-erkek birlikteliğini öteki tip birliktelikler arasından yasallaştırma marifetiyle öne çıkararak, topluma, geçerli kadın-erkek birlikteliği olarak dayatmaktadır. Bu çerçevede yeni bir ikili yapı oluşumu savı, üzerinde hayli tartışılması gereken bir konudur.

O halde, çerçeve aile hukuku ve bu hukuk çerçevesinde yapılacak birlikte yaşam sözleşmeleri düşüncesi, kadın gelişiminin evlilik yoluyla engellendiği gerçeğinden hareketle özellikle kadınlar için olgunlaştırıldığına göre, toplumsal yaşamdaki kadın nüfusun tümü için geçerli olacak mıdır..

Düşünce öncelikle kadınlar için geliştirildiği halde, kadınların tümü için geçerli ve değerli olamayacağı da bilinmektedir. Öte yandan bu durumun öneri için bir değer sorunu yaratmadığı inancı da vardır.

Konu üzerinde düşünme ve yazmayı sürdürme isteğiyle birlikte, öneriyi bu haliyle eleştiri düzlemine bırakıyorum.

KITAP YASAĞI: Kültür Bakanlığı'nın koreste deposunda 25 bin cilt kitap bulundu. "Zararıymışlar". İmha için konuşulur.

Milli Kütüphanemizde 250 bin kitabın üstüne "YK" (yasak kitap) damgası varmış. Aynı bir depoda kilitlenen bu kitapları okuyucuya vermezlermiş. Milli Kütüphane'deki bu yasak, 29 Haziran 1953 gün ve 4-1004 sayılı C. Bayar imzalı belge ile konulmuş. Bize özgü burjuva demokrasisi ile düşünce yasağı nasıl da uyuyor.

MİLLİ KÜTÜPHANE MÜDÜRÜYLE TARTIŞMA: 19 yaşındaydım. *Manifesto*'yu istemişim. "YK" damgalıymış. Uzun çabalarla kütüphanenin yöneticisi olan Milli Kütüphane Genel Müdürü'ne çıkışım. Alay ederek "Almanca öğren. Marx'ı ancak Almandan okursun" deyşi. Birden parlayışım. "Lisede Fransızca okudum. Türkçenin dışında herhangi bir dil, özgürlüğe açılmak için yeterli" deyşim. "Sen Türk değil misin bu dili nasıl küçümsersin" deyşi. "Bu dili ben değil, sizin gibi yasakçılar küçümsüyor, küçültüyor" deyşim. "Küstahlık yapma" deyşi. "Küstahlı doğru söyleyen anlamında kullanıyorsunuz sarırm. Oysa ben aynı sözcüğü, daha çok, kendini bilmez, cahil yöneticiler için kullanmayı severim" deyşim.

BOĞA GÜREŞİ: Kocaman, simsiyah boğa. Omuzbaşlarında üç uzun mızrak saplı. Kafası öne eğik. Uzaktan resmine bakıyorum. Kurtulmaz zulüm evreninde. Bir ayağı sendelemiş belli... Tozlara gömülmüş. Cella di kılıcını çekmiş, önüne kırmızı bir şeyler tutarak onu kandırıyor. Seyirci sıralarında bir kara gözlüklü adam, onun yanında gür saçlı şışman kızıl enseli biri güllüyor. Yanında gözlüklü orta yaşlı ciddi suratlı bir iş adamı, yanında yakışıklı genç bir entelektüel, yanında beyaz şapkalı çok hoş bir kadın, sonra feodal ağı kalıklı brisi... Bunlar mutlaka "sağduyu" kesiminden. Devlet, düzenin ve mukaddesatın sahipleri. Ahlakımızın dışı bekçileri... Buraya, her yanı çelik duvarlarla kapatılmış boğanın zulme çaresizliğini görmeye gelmişler.

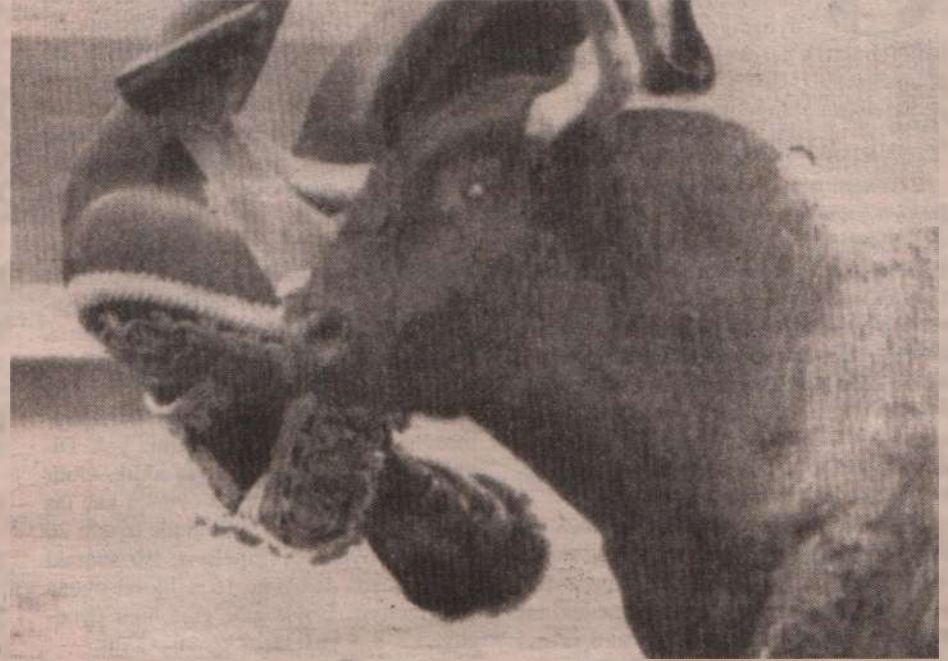
Eğer ben "Büyük Ruh" olsaydım boğamı bu zulme yedirir miydim. Bütün bu arenayı, seyircisi, matadoru, pikadoru, obseratörü, biletiçisi, işçisi ve patronuyla yok ederdim. Orada o güzelim boğa kalırdı sağ ve salım.

Kefides diye bir protezcinin bekleme salonundaydık. Küçükülüğümün ayak protezlerinden birini yapıtıyorduk. "Bak baba" dedim, "ne güzel ölüyor". Babam başını kaldırdı, yukarı köşedeki kafese uzun uzun baktı, büyük bir acımayla kendi kendine konuştu. "Kalır herif, kuşu nasıl hapsedmiş"

Babam, bırakın Türk milliyetçiliğini, insan-öl bile değildi. İnsanla hayvan karşılaştığında ve insan haksız olduğunda hayvanın yanındaydı. Türk "gavur" karşılaştığında da aynıydı. Fransızları bunun için sevmem. Bir Fransız, isterse aydın olsun hep Fransa'nın yanındadır. Oysa Türkmen babam Türkmenin yanında değildi. Gönlündeki "Yüce değer" in yanındaydı. Bu değer onun, çoğu zaman Türkmenin ya da hatta insanın yanında okumasını gerektirirdi. O da büyük bir saflık ve sıcaklık içinde tarafım tutardı. Evrende adaletli bir "Büyük Ruh"a inanırdı. Ortadoğu Büyük Ruh'una benzemeyen bir adil ve tarafsız "Büyük Ruh"tu bu. Zulme karşı bu denli nefret, bende belki, bu babadan kalma genetik bir özellik.

KORKULARIMIN İÇİNE: Bulgaristan'da Polnik Türküler Şenliğine katılmış Ruhi Su. Bu şenlikten Türkiye'ye dönüşü için şunları söylüyor. "Döndüm geldim, korkularımın içine" (*Ezgili Yürek* 1985:85) Bir türkücüydü, türkülerin anavatanından bu denli korkutan nedir ki. Bu, bir sanatçıya bir de düşünene malumdur. Hırsız bir iş adamı ve yalancı politikacı bilmez bunu. Suda balıktır onlar. Düzen onları düzenidir.

KAHBE MAKAROS: -28 Ocak 1980- Araştırmayı severim. Bir tek olayın hangi tarihte

Her zaman matador kazanmaz.

geçtiğini öğrenmek için Milli Kütüphane'ye gittim olur. Yine de renklerini öğrenmek için zaman veremediğim bir futbol takımının televizyondaki yazısı ilgimi çekti: "Aşıkız rengine, Feda olsun canımız" Kocaman kocaman yazmışlar basketbol alanının yanlarına. Tribünlerde binlerce insan.

Demek, bir renge aşık ettiriliyor insanlar. Feda ettiriliyor canları. İnsanoğlunu koyunlaştırarak bunca propaganda ve şartlama karşısında irkildim. Acaba tüm bayrakların rengine aşık mı ettirilmiş "uluslar." Uğruna canlarını feda ettirmek için.

Bir zamanlar, biz, 17 yaşındayken bağırardık. "Kıbnı bizim şanımsız, feda olsun kanımız" Tani bağırırken kalebalığın üstüne hoparlörlerden ezan okunmaya başlardı. "Allah, Allah!" sesleriyle diken gibi olurduk. Tekbir, ezan, Allah, kan, can... bağırırları geçerdik kendimizden. "Kahbe Makaros'un üstüne seferlere vardık. Aldatılıyorduk, güdülüyorduk koyunlar gibi. Amerikan başkanı bir mektubuyla bizim başkanın elini ayağını bağladığında bunu sakladılar bizden. Çünkü "sürü'nün Amerika'ya karşı olması istenmiyordu. Amerika "dost ve müttefikimiz"di. Oysa işte o Amerika "Kahbe Makaros'un ardındaydı.

MATEMATİK: Liseye ilk başladığımda cebir derslerinde (+) ve (-)'nin anlamını düşünürdüm. (-), düz bir kayaya açılmış bir kovuk; (+) bir çıkıntı. Işın özünü anlayarak gitmeye çalışıyordum.

Matematikte başarılı olan arkadaşların ise böyle bir kaygılan yoktu. Formel olarak (+) ve (-)'nin kullanılış biçimlerini ezber ediyorlardı. Cebir, anlamadan, yöntem izleme sonucu ip gibi çözümlü geliyordu kalemleminin ucuna. Benimle konuşarak cebir çözerlerdi. Nalbantın konuşarak nal çıkması gibi. Sıkı sıkıya yöntemle bağlardılar. Problemin sonucu, yöntem sayesinde Allah ne veriyse o çıkardı.

Bu durumu kavrayınca iş kolaylaştı. Örneğin lise birde birinci dönem cebirden üç almışken, ikinci dönem salt bu işin kafayla değil de ezberle yapıldığını sezdiğim için on üstünden on aldım. Çok daha az çalışarak.

Üniversitede yüksek matematikten artık hiç takıntıya uğramadan geçtim. O sırada lise sonda olan kardeşim İhsan'a matematik dersleri veriyordum. Tanıgım odur. Hiçbir ön anlatıma gerek duymadan, doğrudan problemlere geçirdim. "Bu tür problem böyle çözülür, şu tür problem şöyle çözülür, yolu yordamı budur. Aman kafa mafa çalıştırıyor dememe. Kafayı, biyoloji dersinde, tarihte, felsefede, sosyolojide ve benzer derslerde kullanırsanız" derdim. Yalnızca bir pazar birlikte çalışarak yazılıdan on alırdı. Arkadaşları sorarmış "Yahu sen bir ay birşey bilmiyorsun ay so-

nunda gelip on alıyorsun."

Şimdi de öyledir. Matematik dersi verdiğim öğrencinin başarısızlığı olanaksızdır. Kapatırım önce aklını fikrini. Robot yaparım onu. Veririm sonra o robota bu tür problemin nasıl çözüleceğinin bilgisini. Çözüverir kolayca. Robotların, bilgisayarların işe önce matematiksel çözümlerle başlamaları rastlantı değil. El kadar elektronik hesap makinaları liselerde sorulan denklemleri tek düğmeye basarak çözüyor. Ama hiçbir, bir biyoloji sorunu, bir tarih, folklor, sanat, yazın, müzik, resim, antropoloji, felsefe, sosyoloji sorunu çözemiyor. Bu sorunların matematikte ilgili sayım meselelerine biraz yanaşıyor o kadar.

Matematiğin akıl dışında, bir tür mekanik el hareketleriyle yapıldığını anlayınca lisede fen şubesine gittim. Ordan da mimarlık öğrenimine.. İki yıl yüksek matematik okudum üniversitede. Kapatım aklımı, verdim robot yanıma, rahata erdim.

Matematik bize bir dünya görüşü vermiyor. Biyolojide olduğu gibi canlılar ve evren üstüne geniş ufuklar açan felsefi bilgiler yok matematikte. Matematik bilgininin evren üstüne hiçbir bilgisi olmayabilir. Yağmuru gökten Mikail'in elleriyle attığına inanabilir. Hz. Muhammed'in ay'ı parmağıyla ikiye ayırdığına, dünyanın öküz boynuzunda durduğuna inanabilir. Matematiğin özünde, bu inançlardan kişiyi koruyacak bir görüş yoktur. Hatta, serbest düşüncüyü yok edici, kalıpsal eylemiyle, yöntemine alıştığı kişilerde ahmaklığı ve dar kafalılığı geliştirerek, yukarda saydığımız inançların savunucusu yapar onları. Büyük cahillerin büyük matematikçiler arasından bol bol çıkışı bu nedenlerle.

Bütün bu söylediklerimizi çok iyi bilen, sezen tutucu iktidarların milli eğitimleri de bu "zararsız", bu sudan sabundan habersiz, bu gölgesiz, bu ne koka ne bulaşır "bilimi" bol bol öğretirler çocuklara. Genç yaşta onların kafalarını etleştirmek için... Herbiri elinde kalem, papağan gibi "cayır cayır" matematik problemi çözer. Onlara gerçek düşüncenin heyecanlı, tutkulu geniş ve atılgan evrenlerini kapayıp el altında kuru bir bilgisayar durumunda tutmak için. Felsefe, sosyoloji gibi dersler niye hep azaltılmaya gayret edilir de matematiğe yüklenilir. Üniversite girişlerinde neden hep matematik önemlidir. Çünkü egemenlerimiz, milli eğitimimiz ve devletler düşünceden korkar. Matematiğin ve "matematik kafasının" bu açıdan korkulacak tarafı yoktur. llerde başına bela olmasın diye, okutup yüksetmek için, koyun eğilimlerini seçer. Felsefe, sosyoloji, tarih ve sanata düşkünlük gibi özgür düşüncüyle, dikkatlilikle birlikte görülen eğilimleri eler.

'İki basit oyun' sorusunun yanıtı

Ali NESİN

Geçen ay iki basit oyun göstermiştik. Bu oyunlardan herbirinde hangi oyuncunun hangi stratejiyle/yöntemle oynadığında oyunu kazanacağını bulmak gerekiyordu. Önce oyunları anımsatacağız. Sonra yanıtı verip yanıtın neden doğru olduğunu açıklayacağız.

BİRİNCİ OYUN

Oyunumuz iki kişi arasında oynanıyor. Belli bir sayıda çakıl taşı koyun ortaya. Her oyuncu sırası geldiğinde bu çakıl taşı kümesinden ya 1 ya 2 ya da 3 taş alacak. Oynamayan, yani yapacak hamle bulamayan ilk oyuncu oyunu kaybeder. Bir başka deyişle, kümede taş bırakmayan oyuncu oyunu kazanır. Birinci oyuncu kaç taşlı oyunları kazanır? Yani oyunda kaç taş olmalıdır ki, ikinci oyuncunun hamleleri ne olursa olsun, birinci oyuncu hep kazanacak hamleleri bulabilsin? (1)

Birinci Oyunun Stratejisi. Hemen yanıtı vereyim: Eğer kümedeki taş sayısı dörde bölünmüyorsa birinci oyuncu (iyi oynarsa elbet) kazanır. Eğer kümedeki taş sayısı dörde bölünüyorsa oyunu ikinci oyuncu (iyi oynarsa) kazanır. Örneğin 25, 26, 27 taşlık oyunları birinci oyuncu kazanır. 24, 28, 32 taşlık oyunlarıysa ikinci oyuncu kazanır.

Neden? Ve nasıl?

Kümede 1, 2, ya da 3 taş varsa, oyunu oyuna başlayan oyuncu kazanır: taşların hepsini birden alır, ortada taş kalmadığından ikinci oyuncu oynayamaz ve oyunu kaybeder.

Eğer kümede 4 taş varsa, oyuna başlayan oyuncu oyunu kaybedecektir. Çünkü birinci oyuncu öbür oyuncuya, ya 1, ya 2 ya da 3 taşlık bir oyun sunmak zorundadır. Bu oyuncu bütün taşları toplayabilir ve kümede taş bırakmaz.

Eğer kümede 5, 6 ya da 7 taş varsa, oyuna başlayan oyuncu oyunu kazanır. Çünkü bu oyuncu, gerektiği kadar taş alıp, oyunu 4 taşlık bir oyuna dönüştü-

bilir. Öbür oyuncu 4 taşlık bir oyunun birinci oyuncusu olmak zorunda ve yukarıda gördüğümüz gibi oyunu kaybeder.

Eğer kümede 8 taş varsa oyuna başlayan oyuncu oyunu 5, 6 ya da 7 taşlık bir oyuna dönüştürmek zorundadır. Öbür oyuncu bu 5, 6 ya da 7 taşlık oyunun birinci oyuncusu olacak ve dolayısıyla -iyi oynayarak- kazanacaktır. Yukarıda da açıkladığımız gibi, öbür oyuncu kendisine sunulan bu oyunu 4 taşlı bir oyuna dönüştürecektir (başka türlü oynarsa kaybeder). Demek ki 8 taşlı oyunu birinci oyuncu kaybeder.

Artık oyunu kimin ve nasıl kazanacağı belli olmuştur sanırım. Oyunda hep dörde bölünen bir sayıda taş bırakmaya çalışalım. Bunu başarabilirsek oyunu kazanırız. Örneğin 27 taşlı bir oyun oynuyorsak ve sıra bizdeyse 3 taş almalıyız. Eğer sıra bizde değilse, öbür oyuncunun hata yapmasını ummaktan başka çaremiz yok. Diyelim sıra bizdeydi ve 3 taş aldık. Öbür oyuncuya 24 taş kaldı. O oyuncu kaç taş alırsa alsın, sıra bize geldiğinde oyunu 20 taşlık bir oyuna çevirmeliyiz. Bir sonraki oyunumuzda da oyunu 16 taşlık bir oyuna çevirmeliyiz. Böyle gide gide öbür oyuncuya 12, 8, 4 ve 0 taşlık oyunlar kalır.

Eğer önünüze dörde bölünen sayılar gelmişse, 1 taş alın ki, taş sayısı fazla azalmasın, böylece öbür oyuncunun hata yapma olasılığı artmış olursunuz.

Biraz Sohbet. Bu oyunu çözümlmek için, her hamleden sonra oyunun bir başka oyuna dönüştüğü olgusunu kullandık. Örneğin 27 taşlık bir oyun, bir sonraki hamlede 26, 25 ya da 24 taşlık bir oyuna dönüşür. Ama 27 taşlık oyunun birinci oyuncusu bir sonraki oyunun ikinci oyuncusu olacaktır.

Eğer A oyununu oynuyorsak ve sıra bizdeyse, yapabileceğimiz hamlelere bakalım. Diyelim yapabileceğimiz beş hamle var. Her hamlemizden sonra oyun bir başka oyuna dönüşecektir. Bu oyunlara, B_1, B_2, B_3, B_4 ve B_5 oyunları diyelim. Öbür oyuncuya bu oyunlardan birini sunacağız ve öbür oyuncu kendisine sunulan

bu oyunun birinci oyuncusu olacak. Eğer B_1, B_2, B_3, B_4, B_5 oyunlarından birinde ikinci oyuncu kazanıyorsa, A oyununu bu oyuna dönüştürecek hamleyi yapmalıyız.

Yukarıdaki örnekte A 27 taşlı oyun. Yapabileceğimiz üç hamle var: 1, 2 ya da 3 taş alabiliriz. B_1, B_2, B_3 sırasıyla 26, 25 ve 24 taşlı oyunları simgelesin. B_3 oyununda ikinci oyuncu kazandığından, 3 taş almaliyiz.

Sihirbazlık kitaplarında yeni yetme sihirbazlara şu öğüt verilir: Bir sihirbazlığı iki kez üstüste aynı topluluk önünde yapmayın. "Buna çok benzer bir sihirbazlık daha biliyorum" deyip bir başka sihirbazlık gösterin yoksa foyanız ortaya çıkabilir. Aynı öğüdü ben de vereceğim. Bu oyunu birkaç kez üstüste aynı kişiyle oynarsanız, öbür oyuncu bir süre sonra yönteminizi anlayabilir. Onun için oyunu değiştirin. Örneğin aşağıdaki oyunlardan birini önerin.

a) Aynı oyun, ama bu kez her oyuncu 1, 2, 3 ya da 4 taş alabilir.

b) Aynı oyun, ama bu kez her oyuncu 2, 3, ya da 4 taş alabilir. Bu oyunda 1 taş bırakan oyuncu oyunu kazanır, çünkü öbür oyuncunun yasal hamlesi kalmamıştır.

c) Aynı oyun ama bu kez her oyuncu 1, 3 ya da 5 taş alabilir.

ç) Aynı oyun ama bu kez her oyuncu 2, 4 ya da 6 taş alabilir.

d) Aynı oyun ama bu kez her oyuncu 1, 2 ya da 4 taş alabilir.

Söylemeye gerek var mı? Bu oyunları önermeden önce nasıl kazanacağınızı bulmalısınız.

İKİNCİ OYUN

Bu oyun da yukarıdaki oyun gibi, bir değişiklik... Oyuncular bir önceki oyunun aldıkları kadar taş alamazlar. Oyuna başlayan oyuncu için böyle bir kısıtlama yoktur elbet. Bu oyunu hangi oyuncu ve nasıl oynarsa kazanır?

İkinci Oyunun Stratejisi. Bu oyunun da yanıtı yukarıdaki yanıt gibi: Taş sayısı dörde bölünmüyorsa oyunu birinci oyun-

cu kazanır, taş sayısı dörde bölünüyorsa oyunu ikinci oyuncu kazanır! Ve şaşılacak şey, bu oyunun yöntemi de aynı yukarıdaki oyunun yöntemi gibidir, hatta daha kolaydır!

4 taşlı oyunu birinci oyuncu kaybeder. 1 taş alsın, ikinci oyuncu kalan 3 taş alır. 3 taş alsın, ikinci oyuncu kalan 1 taş alır. 2 taş alsın, ikinci oyuncu 2 taş alamaz ama 1 taş alabilir ve hatta 1 taş almak zorundadır. Birinci oyuncuya 1 kalır. Ama birinci oyuncu bu taş alamaz, çünkü bir önceki hamlesinde ikinci oyuncu 1 taş almıştı. Birinci oyuncu oynayamadığından oyunu kaybeder.

Bu oyunu kazanmak için yukarıdaki yöntemin hemen hemen aynısını uygulamalıyız.

Diyelim 27 taşlı bir oyunda birinci oyuncuyuz. İlk oyundaki gibi 3 taş alalım ve öbür oyuncuya 24 taş bırakalım. Eğer öbür oyuncu 1 taş alırsa 3 taş alalım ve oyunu 20 taşa indirgeyelim. Peki ya öbür oyuncu 2 taş alıp oyunu 22 taşa indirirse ne yapmalıyız? Yukarıdaki oyunu oynasaydık, bizde 2 taş alıp oyunu 20 taşa indirirdik. Ne yazık ki 2 taş almaya kurallar izin vermiyor. Ya 1 ya 3 taş alacağız. Ne yapmalıyız? 1 taş mı almamız 3 taş mı?

Kaç taş alırsak alalım, önemli değil. Çünkü ne oynarsak oynayalım, öbür oyuncu bize dörde bölünen sayıda taş bırakamaz: Diyelim 1 taş aldık ve geriye 21 taş kaldı. Öbür oyuncu 1 taş alamayacağından oyunu 20 taşa indirgeyemez. Diyelim 3 taş alıp oyunu 19 taşa indirgedik. Öbür oyuncu 3 taş alamayacağından oyunu 16 taşa indirgeyemez.

Eğer bu yöntemi uygularsak, her zaman dörde bölünen sayıda taş bırakamayabiliriz ama, öbür oyuncunun bize dörde bölünen sayıda taş bırakmasını engelleriz. Böylece hiçbir zaman dörde bölünen sayıda taş gelmez önümüze. Dolayısıyla hiçbir zaman 0 taşlı bir oyun devralmayız (0 dörde bölünür!) ve taş yokluğundan oyunu kaybedemeyiz. Peki, bu yöntemle oynayarak, önümüze 1 taş gelip de bu taş alamadığımızdan oyunu kaybettiğimiz

Ödüllü Matematik Bulmacası

Saymak sanattır

Ali NESİN

Bilişli gibi iki çeşit insan vardır: Saymasını bilenler ve bilmeyenler. Bakalım siz hangi türdensiniz. Bir odada bulunan topları sayabiliyor musunuz?

Ayşe boş bir odada. Odanın kapısı açık. Murat odanın hemen dışında, kapının eşiğinde. Murat'ın önünde 1, 2, 3, 4... diye sayılandırılmış sonsuz tane top var. Saat 12'ye 1/2 dakika kala, Murat 1 ve 2 sayılı topları Ayşe'nin bulunduğu odaya atıyor. Ayşe hiç zaman kaybetmeden hemen o anda 1 sayılı topu Murat'a geri gönderiyor. Saat 12'ye 1/4 kala, Murat 3 ve 4 sayılı topları Ayşe'ye atıyor. Ayşe aynı anda 2 sayılı topu Murat'a geri yolluyor. Saat 12'ye 1/8 dakika kala, Murat 5 ve 6 sayılı topları odaya atıyor. Ayşe bu sırada 3 sayılı topu Murat'a geri yolluyor. Saat 12'ye 1/16 dakika kala Murat 7 ve 8 sayılı topları Ayşe'ye atıyor. Ayşe aynı anda 4 sayılı topu Murat'a geri atıyor. Ayşe ve Murat topları böylece birbirlerine atıp duruyorlar.

12'ye 1/2 var	Murat 1 ve 2'yi Ayşe'ye atıyor.	Ayşe 1'i Murat'a geri atıyor	1
12'ye 1/4 var	Murat 3 ve 4'ü Ayşe'ye atıyor.	Ayşe 2'yi Murat'a geri atıyor	2
12'ye 1/8 var	Murat 5 ve 6'yi Ayşe'ye atıyor.	Ayşe 3'ü Murat'a geri atıyor	3
12'ye 1/16 var	Murat 7 ve 8'yi Ayşe'ye atıyor.	Ayşe 4'ü Murat'a geri atıyor	4
12'ye 1/32 var	Murat 9 ve 10'u Ayşe'ye atıyor.	Ayşe 5'i Murat'a geri atıyor	5

12'ye 1/2 ⁿ var	Murat 2n-1 ve 2n'yi Ayşe'ye atıyor.	Ayşe n'i Murat'a geri atıyor	n
----------------------------	-------------------------------------	------------------------------	---

Soru: Saat tam 12'de odada kaç top vardır?

Ayşe'yle Murat'ın topları gittikçe artan bir hızla birbirlerine atıp atamayacakları sorusuyla ilgilenmeyelim. Fiziksel engelleri ortadan kaldırıp, soruyu soyut düzeyde ele alalım.

Birinci Yanıt: Saat 12'de odada sonsuz tane top vardır. Çünkü Murat odaya hep iki top atmaktadır ve Ayşe odadan hep bir top dışarı atmaktadır. Dolayısıyla odadaki top sayısı her an 1 artmaktadır. Yukarıdaki tablonun sağındaki sayılar odadaki top sayısını göstermiyor mu? İşte bu yüzden saat 12'de sonsuz tane top vardır.

İkinci Yanıt: Saat 12'de odada hiç top yoktur. Çünkü Ayşe her topu bir zaman sonra Murat'a geri atacaktır. Öyle değil mi? Saat 12'ye 1/2ⁿ kala, Ayşe n sayılı topu Murat'a geri atacaktır. Dolayısıyla her top bir zaman sonra odadan çıkacaktır ve saat 12'de odada hiç top kalmayacaktır.

Asıl Soru: Yanıtlarımız birbiriyle çelişiyor. Hangi yanıt doğru? Hangi yanıt yanlış? Yoksa iki yanıt da mı yanlış? O zaman doğru yanıt nedir? Ve neden?

Doğru yanıt en güzel biçimde açıklayacakları arasında çekilecek kurayı kazanan 5 kişiye "Matematik ve Oyun", "Matematik ve Korku" ve "Önemli Mantığı" adlı kitaplarından biri verilecektir. Yanıtlar en geç 20 Haziran tarihine dek "Bilim ve Ütopya, Ödüllü Matematik Bulmacası, Yol Sok. Polat Celil Ağa İşhanı, Kat 3, Mecidiyeköy/İstanbul" adresine ulaşmalı. İstediğiniz kitabın adını mektubunuzda belirtin. Doğru yanıt ve kazananların adları Bilim ve Ütopya'nın Temmuz 1995 tarihli sayısında yayımlanacaktır.

olur mu? Olmaz. Neden olmaz? Çünkü önümüze 1 taş gelmiş ve bu taşı alırsak, bir önceki hamlede öbür oyuncu kümeden 1 taş almış demektir. Demek ki bu oyuncuya 2 taşlı bir oyun devretmişizdir. Öbür oyuncu bu 2 taşı alabilseydi alırdı. Almadığına göre bir önceki hamlemizde 2 taş almıştıdır. Demek ki bir önceki oyunda önümüzde 4 taş varmış. Yani önümüze 4 taşlı bir oyun sunulmuş bir an! Ama önümüze dörde bölünen sayıda taş bırakamayacağımızı biraz önce kanıtlamıştık. Demek ki böyle de kaybedemeyiz. Demek ki hiçbir türlü kaybedemeyiz. Demek ki bu yöntemle kazanırız.

Sonuç olarak hep dörde bölünen bir sayıda taş bırakmalıyız. Oyunun kuralları bunu engelliyorsa, ne yaparsak yapalım önemli değildir. Bu dediğim pek doğru değil... Eğer önümüze gelen oyunun taş sayısı dörde bölünüyorsa, 2 taş almalıyım. Çünkü 2 taş alırsak, öbür oyuncunun yanlış yapmasına olanak yoktur. Ya 1 ya 3 taş alalım.

Bir önceki oyunun yöntemini öbür oyuncu biriki kez oynadıktan sonra kolayca anlayabilir. Bu oyunun yöntemini öbür oyuncunun anlaması daha zordur. Çünkü oyunun bazı aşamalarında ister 1 ister 3 taş alabiliriz. Kimileyin 1, kimileyin 3 taş alarak yöntemimizi uzun zaman oyuncudan gizleyebiliriz.

Doğru Yanıtı Nasıl Buldum? Bu yazıyı az kalsın burda kesecektim. Biraz düşününce, bu yazıyı burada kesmenin yalan söylemek olacağını anladım. Çünkü doğru stratejiyi nasıl bulduğumdan, geçtiğim süreçlerden söz etmedim.

Yukardaki oyunda hangi oyuncunun nasıl oynarsa kazanacağını nasıl buldum? Okur anlattığımı hemen bulduğumu sanıyorsa yanlıştır. Tereyağdan kıl çeker gibi olmadı. Geçtiğim aşamaları teker teker yazayım:

1) Önce oldukça uzun süren hesaplar yaparak oyunu kimin ve hangi stratejiyle kazanacağını buldum. Ama bulduğum strateji yukardaki gibi yalın değildi. Doğru olmasına doğruydu ama karmaşık bir biçimde ifade edilmişti. Stratejinin doğru strateji olduğunun kanıtı da oldukça karıştı. Hiç de güzel bir kanıt değildi. Hatta öylesine çirkin ki, bir ara bu yazıyı yazmaktan vazgeçmiştim.

2) Bulduğum stratejiyi birkaç kez gözden geçirince stratejiyi daha yalın bir biçimde ifade edebileceğimi gördüm.

3) Bu yalın ifadeyi gene yalın bir biçimde kanıtlamaya çalıştım. Pek zor olmadı ve yukarıdaki kanıtı buldum. Yazımın yukardaki bölümünde 2 ve 3 sayılı aşamaların sonuçlarını okudunuz. Birinci aşamayı sizden gizledim. Yani sonucu bulmak için çektiğim güçlükleri göstermedim. Yazının bundan sonraki bölümünde o ilk aşamayı anlatacağım.

Ancak ilk aşamayı anlatmadan önce şunu söylemeliyim: Birinci aşamayı atlayıp doğrudan ikinci aşamaya geçebilen matematikçiler, hatta öğrenciler vardır. Ama böyle insanlar azınlıktadır. Genellikle matematikçilerin ilk çözümleri oldukça karmaşıktır. Matematikçiler buldukları ilk çözümü açıklamazlar. Nasıl bir ressam tablosuyla birlikte tablosunun eskizlerini sergilemezse, bir matematikçi de kanıtladığı teoremlerle birlikte önüne çıkan zorlukları sergilemez. Teoremin en kısa, en özlü, en yalın ve en güzel kanıtını açıklamakla yetinir. Bu kuralı bu yazımda bozarak, yazının süresinde doğru yanıtı bulmak için geçtiğim evreleri açıklayacağım. Kendimi yinelemek için, yukarıdaki oyuna benzer bir oyun ele alacağım. Hep birlikte doğru stratejiyi ve bu

stratejinin neden doğru olduğunu bulacağız.

ÜÇÜNCÜ OYUN

Bu oyun da yukardaki oyun gibi, ancak iki oyuncunun peşpeşe aldıkları taş sayısının toplamı 4 olamaz. Yani bir oyuncu 1 taş almışsa sonraki oyuncu 3 taş alamaz, 2 taş almışsa sonraki oyuncu 2 taş alamaz, 3 taş almışsa sonraki oyuncu 1 taş alamaz. Oyunu hangi oyuncu nasıl oynayarak kazanır?

Üçüncü Oyunun Stratejisi. Doğru yanıtı hemen vermeyeceğim. Türlü güçlüklerden geçtikten sonra hep birlikte bulacağız.

Eğer oyunumuzda n taş varsa, oyunu muza A_n oyunu diyelim. A_n oyununu kimin nasıl oynayarak kazandığını bulmaya çalışıyoruz. Eğer n küçük bir sayıysa, yani oyunumuzda az taş varsa, yanıtı bulmaz zor değil. Örneğin, $n=1, 2, 3$ ise, A_n oyunlarının birinci oyuncu kazanır. Eğer $n=4$ ise, gene birinci oyuncu kazanır. Hem de kaç taş alırsa alsın kazanır! Öte yandan eğer $n=5$ ise oyunu ikinci oyuncu kazanır.

Her oyunun bir değeri olsun. Eğer birinci oyuncunun kazanan bir stratejisi varsa oyunun değeri 1 olsun, birinci oyuncunun böyle bir stratejisi yoksa, yani ikinci oyuncunun böyle bir stratejisi varsa (2) oyunun değeri 0 olsun. Bu tanıma göre, A_1, A_2, A_3 ve A_4 oyunlarının değeri 1. Öte yandan A_5 oyununun değeri 0. A_n oyununun değerine a_n adını verelim. Dolayısıyla

$$\begin{aligned} a_1 &= 1 \\ a_2 &= 1 \\ a_3 &= 1 \\ a_4 &= 1 \\ a_5 &= 0 \end{aligned}$$

esitlikleri doğrudur. a_n sayılarını bulacağız. Bu değeri bulduğumuzda strateji hemen hemen kendiliğinden belli olacak.

Yukarda, her oyunun, her hamleden sonra bir başka oyuna dönüştüğünü söylemiştik. A_n oyunu ilk hamleden sonra hangi oyuna dönüşür? Diyelim A_{27} oyununda birinci oyuncu 1 taş aldı. Şimdi oyunda 26 taş var. Ama bu yeni oyun A_{26} değildir. Çünkü A_{26} oyununun birinci hamlesinde 3 taş alınabilir, oysa A_{27} 'nin yolaştığı oyunun ilk hamlesinde 3 taş alınamaz. Bu yeni oyuna $B_{26,1}$ diyelim. $B_{26,1}$ oyunu A_{26} oyunu gibi, aralarındaki tek ayrım $B_{26,1}$ oyununda birinci oyuncunun 3 taş alamayacağı kuralı.

A_{27} oyununda, birinci oyuncu 1 taş alırsa oyunun $B_{26,1}$ oyununa dönüştüğünü söyledik. Birinci oyuncu 2 taş aldığı anda ortaya çıkan yeni oyuna $B_{25,2}$ diyelim. Ve birinci oyuncu 3 taş aldığı anda ortaya çıkan oyuna $B_{24,3}$ diyelim. Görüldüğü gibi, ilk sayı oyundaki taş sayısını gösteriyor. İkinci sayıysa o oyuna kaç taş alınarak geldiğini gösteriyor.

Genel olarak, A_n oyununda birinci oyuncunun 1, 2 ve 3 taş aldıktan sonra ikinci oyuncuya sunduğu oyunlara sırasıyla

$B_{n-1,1}, B_{n-2,2}$ ve $B_{n-3,3}$ diyelim. $B_{n,1}$ oyunuyla A_n oyunu arasındaki tek ayrım, $B_{n,1}$ oyununda birinci oyuncunun 3 taş almasını yasaklayan kural.

Örneğin, $B_{n,1}$ oyununda ilk oyuncu 2 taş alırsa, oyun $B_{n-2,2}$ oyununa dönüşür.

A_n oyununu birinci oyuncu nasıl kazanabilir? Eğer ikinci oyuncuya sunacağı $B_{n-1,1}, B_{n-2,2}, B_{n-3,3}$ oyunlarından birinde ikinci oyuncu kazanıyorsa, birinci oyuncu 2 taş alarak A_n oyununu $B_{n-2,2}$ oyununa dönüştürür. Dolayısıyla A_n oyununun değerini (yani a_n sayısını) bulmak için

$B_{n-1,1}, B_{n-2,2}$ ve $B_{n-3,3}$ oyunlarının değerlerini bulmak gerekir. Bu değerlere sırasıyla $b_{n-1,1}, b_{n-2,2}, b_{n-3,3}$ diyelim. Eğer $B_{n-1,1}$ oyununu birinci oyuncu kazanıyorsa, $b_{n-1,1}=1$ 'dir, yoksa $b_{n-1,1}=0$ 'dir.

$b_{n,1}, b_{n,2}$ ve $b_{n,3}$ sayılarını küçük n 'ler için hesaplamak zor değildir. Örneğin $b_{2,2}=0$ 'dir, çünkü ortada 2 taş vardır ve birinci oyuncu 2 taş alamaz, 1 taş almak zorundadır. İkinci oyuncu kalan taşı alarak oyunu kazanır.

$n=1, 2, 3$ sayılarını bulalım:

n	$b_{n,1}$	$b_{n,2}$	$b_{n,3}$	a_n
1	1	1	0	1
2	1	0	1	1
3	0	1	1	1

$n > 3$ ise bu sayıları nasıl bulabiliriz?

$B_{n,1}$ oyununun $B_{n-1,1}$ ve $B_{n-2,2}$ oyunlarından birine dönüşeceğini biliyoruz ($B_{n-3,3}$ oyununa dönüşmez). Dolayısıyla bu iki oyundan birinde birinci oyuncu kaybediyorsa, $B_{n,1}$ oyununu birinci oyuncu kazanır. Yani $b_{n,1}$ 'in 1 olması için gerekli ve yeterli koşul, $b_{n-1,1}$ ve $b_{n-2,2}$ sayılarından birinin 0 olmasıdır. Bunu cebirsel olarak ifade edersek,

$$b_{n,1} = 1 - b_{n-1,1} b_{n-2,2}$$

esitliğini buluruz. (Okur biraz düşünsün burda) $b_{n,2}, b_{n,3}$ ve a_n için de buna benzer esitlikler bulmak pek zor değildir.

$$\begin{aligned} b_{n,1} &= 1 - b_{n-1,1} b_{n-2,2} \\ b_{n,2} &= 1 - b_{n-1,1} b_{n-3,3} \\ b_{n,3} &= 1 - b_{n-2,2} b_{n-3,3} \\ a_n &= 1 - b_{n-1,1} b_{n-2,2} b_{n-3,3} \end{aligned}$$

Şimdi yukardaki tabloyu $n > 3$ için sürdürürebiliriz. Örneğin

$$b_{4,1} = 1 - b_{3,1} b_{2,2} = 1$$

esitliğini bulabiliriz. İşte tablonun ilk on-beş sırası:

n	$b_{n,1}$	$b_{n,2}$	$b_{n,3}$	a_n
1	1	1	0	1
2	1	0	1	1
3	0	1	1	1
4	1	1	1	1
5	0	0	0	0
6	1	1	0	1
7	1	0	1	1
8	0	1	1	1
9	1	1	1	1
10	0	0	0	0
11	1	1	0	1
12	1	0	1	1
13	0	1	1	1
14	1	1	1	1
15	0	0	0	0

Tabloyu daha fazla sürdürmeye gerek yok çünkü kolayca görülebileceği gibi ilk beş sırayla ikinci beş ve üçüncü beş sıralar birbirinin aynısı. Tablo böylece sonsuza değin sürer.

Yukarıdaki tablodan da kolayca anlaşılabileceği gibi, eğer n beşe bölünmezse $a_n=1$, bölünürse $a_n=0$ 'dir. Yani eğer taş sayısı beşe bölünmüyorsa oyunu birinci oyuncu kazanır, bölünüyorsa ikinci oyuncu.

Şimdi sıra stratejiyi bulmaya geldi.

Diyelim oyuna 13 taşlı bir oyunun, yani A_{13} 'ün birinci oyuncusuyuz. $a_{13}=1$ olduğundan, oyunu iyi oynayarak kazanabileceğimizi biliyoruz. Nasıl oynayarak kazanabiliriz? Bu oyunu $B_{12,1}, B_{11,2}, B_{10,3}$ oyunlarından birine dönüştürebiliriz? Hangisine dönüştürmeliyiz? Bu üç oyunun değerine, yani $b_{12,1}, b_{11,2}, b_{10,3}$ sayılarına bakalım. Bu sayılardan hangisi 0'dır? Yalnızca $b_{10,3}$ sayısı 0. Dolayısıyla 3 taş alıp oyunu $B_{10,3}$ oyununa dönüştürelim.

Sıra öbür oyuncuda. Öbür oyuncu ne oynarsa oynasın, oyunu kazanabileceğimizi biliyoruz. Diyelim öbür oyuncu bir taş alarak oyunu $B_{9,1}$ oyununa dönüştürdü. Biz şimdi ya 2 ya 3 taş alabiliriz. 2 taş alırsak oyunu $B_{7,2}$ 'e, 3 taş alırsak $B_{6,3}$ 'e dönüştürürüz. Bu oyunların değerleri olan $b_{7,2}$ ve $b_{6,3}$ sayılarına bakalım. Bu iki sayıdan hangisi 0'dır. Her ikisi de. Demek ister 2 taş alabiliriz, ister 3. Her iki durumda da oyunu iyi oynayarak kazanırız. Oyunu oynamayı böylece sürdürürüz ve sonunda kazanırız.

Sanırım strateji belli olmuştur. Stratejimizi matematiksel olarak ifade edelim. Bunun için yukardaki tablonun birkaç sırtını genelleşmiş olarak yazalım:

n	$b_{n,1}$	$b_{n,2}$	$b_{n,3}$	a_n
$5k-2$	0	1	1	1
$5k-1$	1	1	1	1
$5k$	0	0	0	0
$5k+1$	1	1	0	1
$5k+2$	1	0	1	1
$5k+3$	0	1	1	1
$5k+4$	1	1	1	1

Eğer önümüzde $5k$ taşlı bir oyun varsa ve oynama sırası bizdeyse, ne oynarsak oynayalım, öbür oyuncu iyi oynarsa kaybedeceğimizi biliyoruz. Bu durumda kazanan bir strateji yoktur.

Diyelim önümüzde $5k+1$ 'lik bir oyun var. Eğer $B_{5k+1,1}$ oyunundaysak 1 taş almalıyız. Eğer $B_{5k+1,2}$ oyunundaysak gene 1 taş almalıyız. Her iki durumda da oyunu $5k$ 'lık bir oyuna dönüştürdük. Eğer $B_{5k+1,3}$ oyunundaysak oyunu öbür oyuncu iyi oynayarak kazanabilir. Dolayısıyla bu durumda kazanan strateji yoktur.

Okur, $5k+2$ ve $5k+3$ 'lük oyunlara bakarsa, bu oyunlarda $5k$ taş bırakması gerektiğini anlayacaktır.

$5k+4$ taşlı oyunlarda okur istediğini oynayabilir.

Görüldüğü gibi öbür oyuncuya hep beşe bölünen sayıda taş bırakmalıyız. Eğer beşe bölünen sayıda taş bırakamıyorsa, ne yaptığımız önemli değildir pek.

Önümüzde gelen oyunun taş sayısı beşe bölünüyorsa, tek umudunuz öbür oyuncunun bir yanlış yapması. Öbür oyuncunun yanlış yapmasına olanak tanımak için 1 taş almayın, çünkü bir taş alırsanız, öbür oyuncunun her hamlesi doğru hamle olacaktır. Bu durumda ya 2 ya 3 taş alın. Alabilirsiniz 2 taş alın ki oyundaki taş sayısı çok azalmasın ve öbür oyuncunun yanlış yapma olasılığı arsin.

Bu aşamadan sonra bu stratejinin neden doğru olduğunu yalın bir biçimde açıklamak gerekiyor. Bunu okura bırakıyorum.

DİPNOTLAR

- (1) Bu oyunun çok benzeri bir oyunu *Matematik ve Korku* adlı kitabımın aynı başlıklı yazısında anlatmışım.
- (2) İki oyuncudan birinin kazanan bir stratejisi olduğu *Matematik ve Korku* adlı kitabımın üçüncü baskısındaki *Nim* yazısında kanıtlanmıştır.

KAZANANLAR

Bilim ve Ütopya'nın Mart sayısında sordumuz "İki basit oyun" adlı bulmacamıza gelen doğru yanıtlar arasında çekilen kurda kazanan okurların adları şöyle:

- 1) Volkan Dilber / Söke-Aydın
 - 2) Mehmet Koyutürk / Ankara
 - 3) Hüseyin Kaya / Elazığ
 - 4) Semir Oflazoğlu / Ankara
 - 5) H. Alper Maraslı / İzmir
- İstedikleri kitaplar adreslerine postalandı.

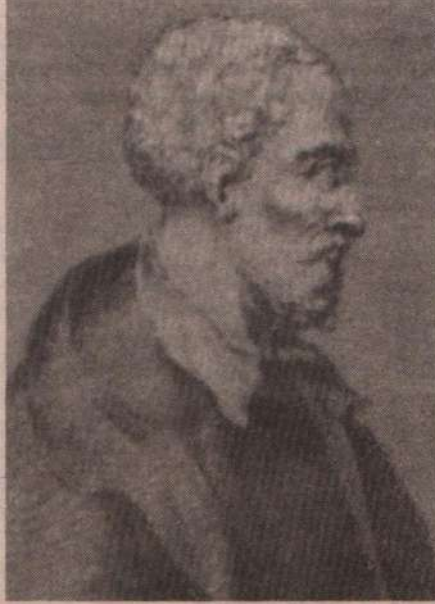
Rönesans ve matematik

Şafak ALPAY

Edebiyat, plastik sanatlar ve mimarideki görkemli başarılarına karşı bu Rönesans dönemi matematik üretimi açısından başarılı kabul edilmez. Bunun temel nedeni matematik birikiminin sıçrama yapabilecek kritik düzeye ulaşmamasıdır diyebiliriz. 1158 yılında kurulan Bolonya, Paris (1200), Padua (1222), Oxford (1214), Cambridge (1231) gibi ilk üniversitelerin programlarına alınmasına karşı 1400'ü yılların sonlarında bile organize olmuş matematik eğitimi veren tek üniversite Bolonya idi.

Rönesans döneminde antik çağa duyulan ilgi matematiği dolaylı olarak etkilemiştir. Antik çağ yapıtları toplanarak tercüme yapılmış, bu arada birçok matematik yapıtı da Avrupa dillerine kazandırılmıştır. 15. yüzyıl başlarında Öklid, Ptolemy, Arşimed, Apolyanus, Pappus ve Proclus'un eserlerinin tercüme meleri bitmişti. Bu dönemin en önde gelen bilim adamlarından biri doğduğu şehir Königsberg'in Latince ismi olan Regiomontaus ile anılan J. Müller (1436-1476) idi. Viyana üniversitesinde çalışan Müller klasiklerin tercümesinde ve basımında önemli rol almış, Ptolemy'nin Almagest, Apolyanus'un Konikler kitaplarını tercüme etmişti. 1553 yılında basılan "Der Triangulis Omnimodis" adlı kitabı düzlem geometri hakkında o zamana kadar bilinen her şeyi özetlerken, trigonometrinin yeni bir matematik dalı olarak ortaya çıkışını da sağlamıştır.

Rönesans matematikçileri tercüme edilen kaynaklardaki matematiği anlamaya çalıştılar. 1500'ü yılların başında matematikçilerin yeni katkılar yapmaları artık sadece bir zaman sorunu idi. Bu bakımdan Yunan ve Arap matematikçilerinin çözemediği kübik denklemleri çözmeleri şaşırtıcı olmamıştır. a, b, c, d gerçel sayılar olmak üzere $ax^3 + bx^2 + cx + d = 0$ şeklindeki üçüncü dereceden denklemlere kübik denklemler denir. a, b, c sayılarının gerçel sayılar olduğu ikinci derece denklemler, yani $ax^2 + bx + c = 0$ denklemlerinin bugün bildiğimiz biçimi ile genel çözümleri $x_{1,2} = \frac{-b \pm \sqrt{b^2 - 4ac}}{2a}$ yerine a, b, c nin verilen sayılar olduğu özel denklemler çözülmüyordu. Özel durumlardan genel ikinci derece denklemlerin çözümlerine varış Fransız matematikçisi François Vieta (1540-1603)'nin çalışmaları ile sağlan-

Cardano (1501-1576)

mıştır. (1)

1500'ü yılların önde gelen İtalyan matematikçileri del Ferro, Tartaglia, Ferrari ve Bombelli'dir. Onların çalışmaları denklemler hakkındaki genel bilgilerimizi artırırken üçüncü ve dördüncü dereceden denklemlerin çözümüne ulaşılmıştır. Kübik denklemler Diophantus'un Arithmetica'sında da vardı. (2) Arithmetica'da altıncı kitabın 17. sorusu: Çevresi bir sayının küpü, alanı ve hipotenüsünün toplamı bir sayının karesi olan dik üçgeni bulmaktır. Bu ise $x^3 + x = 4x^2 + 4$ denklemini çözmekten geçer. 1100'lerde yaşamış Ömer Hayyam'ın matematikçi olarak ünü pozitif kökü olan kübik bir denklemin çözümünü ileri sürmesinden kaynaklanır. 13. yüzyılda Palermo'da John'un Fibonacci'ye $x^3 + 2x^2 + 10x = 20$ denklemini sorduğunu ve Rönesans ile başlayan denklem çözme merakının matematikçileri birkaç yüzyıl uğraştırdığını biliyoruz.

1494'de Fra Luca Pacioli yazdığı "Summa da Arithmetica, Geometria" adlı kitapta kübik denklemlerin çözülme yöntemini ileri sürmüştü. 1502 yılında del Ferro'nun p ve q sayıları pozitif iken $x^3 + px = q$ denklemini çözmesi durumu değiştirdi.

O günlerde matematiği iki matematikçinin birbirlerine sorular sordukları yarışmalar biçiminde yapıyorlardı. Bu nedenle buluşlar saklanırdı. Rakiplerine avantaj vermek istemeyen Ferro da çözümünü sadece öğrencisi Antonio Fiore'ye söylemişti. Balistik çalışmalarının da öncüsü sayılan Nicole Tartaglia

Tartaglia (1499-1557)

1535'de $x^3 + px^2 = q$ şeklindeki denklemleri çözdüğünü ileri sürünce, ona inanmayan Fiore Tartaglia'yı çözümlerin 50 günde verileceği karşılıklı 30'ar sorunun sorulduğu bir yarışmaya davet etmiştir. Tartaglia hem $x^3 + px = q$ hem de $x^3 + px^2 = q$ şeklindeki denklemleri çözebildiğinden yarışmayı kazanır ve Cardano (1501-1576)'nın ilgisini çeker.

Çeşitli üniversitelerdeki işlerini skandalları ile kaybeden ve kamu mekanlarında konuşması bile yasaklanan Cardano yazmayı düşündüğü "Practica Arithmetica"da (1539) kullanılmak üzere Tartaglia'dan kanıtları ister. Tartaglia'yı ikna eden Cardano'nun kitabında krediyi kendisinin alması ve Tartaglia'dan söz etmemesi aralarında yıllarca süren bir kavgaya başlatmıştır.

Cardano öldüğünde 131 tanesi basılmış, 111 tanesi basılmaya hazır eser bırakmış üretken bir yazardı. 1663'de basılan "Şans Oyunları" adlı kitabı onun olasılık teorisinin babaları Fermat ve Pascal'dan elli yıl önce olasılık teorisi ile ilgilendiğini ortaya koymuştur. Cardano'nun yapıtları arasında en önemlisinin 1545 yılında basılan "Ars Magna" adlı yapıtı olduğu kabul edilir. Negatif sayılar Arap yazarlar tarafından çok daha önceleri ele alınmalarına karşın Avrupalı matematikçiler arasında negatif sayıları anlayanlardan ilki Cardano olmuştur. Çözümleri bir yana bırakırsak, verilen denklemlerde bile negatif katsayı yazmama kısıtı, birbirinden farklı gözükken, onüç tane kübik denklem ortaya çıkmıştı. Tartaglia'nın $x^3 + px = q$ ti-

pindeki denklemler için verdiği çözümü Cardano tüm durumlara genişletmiştir. Kübik denklemlerin üç tane çözümü olması gerektiğini ileri sürerek Cebir Temel Teoreminin (3) de müjdecisi olmuştur denebilir. Hatta "Ars Magna"da yer alan bir problemin çözümünde sanal sayılar bile düşünülmüştür.

Cardano'nun $x^3 + ax^2 + bx + c = 0$ şeklindeki kübik denklemin x^2 'li terim içermeyen bir denkleme dönüştürme hilesi şöyledir: Denkleminde $x = y - (a/3)$ alarak

$0 = (y - a/3)^3 + a(y - a/3)^2 + b(y - a/3) + c = y^3 + (b - a^2/3)y + (2a^3/27 - ab/3 + c)$ buluruz. $p = b - (a^2/3)$, $q = (2a^3/27 - ab/3 + c)$ alınırsa $y^3 + py = q$ elde edilir. Örneğin $x^3 + 20x = 6x^2 + 33$ denkleminde $x = y - (-6/3) = y + 2$ koyarak elde edilen $y^3 + 8y = 9$ denkleminin hemen görünen çözümü $y = 1$, ilk denklemin çözümü olarak $x = 3$ verir.

Cardano'nun becerilerini daha iyi anlamak için $p > 0$, $q > 0$ iken $x^3 + px = q$ denklemini nasıl çözdüğünü görelim: $(a-b)^3 + 3ab(a-b) = a^3 - b^3$ eşitliğinde a ve b sayıları $3ab = p$, $a^3 - b^3 = q$ eşitliklerini sağlayacak şekilde seçilebilirse $(a-b)^3 + p(a-b) = q$ eşitliği, $x = a - b$ sayısının denklemin çözümü olduğunu gösterir. Dolayısı ile verilen kübik denklemin çöz-

mek $a^3 - b^3 = q$
 $ab = p/3$
sistemini a ve b için çözmeye indirgenir. Birinci eşitliğin karesi, ikincinin küpü alınıp, taraf tarafa toplayarak $a^3 + b^3 = \sqrt{q^2 + (4p^3)/27}$ elde ederiz. $a^3 - b^3 = q$, $a^3 + b^3 = \sqrt{q^2 + (4p^3)/27}$ denklemlerinin ortak çözümü olan

$$a = \sqrt[3]{(q/2) + \sqrt{(q^2/4) + (p^3/27)}} \\ b = \sqrt[3]{-(q/2) + \sqrt{(q^2/4) + (p^3/27)}}$$

eşitliklerinden denklemin çözümü $x = a - b$ yi kolaylıkla bulabiliriz. $x = a - b$ çözümünü veren formül, asırlardır onu bulanın adı ile değil, Cardano formülü olarak anılır.

Okurumuz Osman Eren'in "Matrisel Aritmetik" adlı çalışması elimize ulaştı. Dergimiz adına teşekkür eder, çalışmalarının devamını dileriz.

DİPNOTLAR

- (1) Cafer Veliev: Vieta Teoreminin problem çözümlerine uygulanması, Matematik Dünyası, Şubat 1993.
- (2) Şafak Alpay: İskenderiye Serüveninin sonu ve Arithmetica, Bilim ve Ütopya, Nisan 1995.
- (3) Şafak Alpay: Matematiğin Prensi Gauss, Bilim ve Ütopya, Ekim 1994.

Tüm Gençliğe Kivançla Sunuyoruz!

1 Kar Canavarının Eseri 2 Uzaydan Gelen Yaratıklar 3 Karanlık Ejderhası 4 Saat 13 Kez Vurucu

Dört Kafadarlar Takımı dizisi 9 yaş ve üstü gençlerin zevkle okuyacağı ve ellerinden bırakamayacağı olağanüstü maceralardan oluşuyor. Tüm gençlerimize okumayı sevdireceğine ve okuma alışkanlığı edinireceğine inandığımız bu sürükleyici, eğitici ve öğretici dizinin anne ve babaların, öğretmenlerin beğenisini kazanacağı da kuşkusuzdur. Dört Kafadarlar Takımı'nın kahramanlarının yaşadıkları her öykü gençlerimize çağdaş insanın en üstün niteliklerini, düşünen,

soran, sorgulayan, üreten birer insan olmanın coşku ve sevincini de tattıracaktır. Avusturyalı film yönetmeni, senaryo ve radyofonik oyun yazarı Thomas Brezina'nın, "Okumak çocuklar için bir serüven olmalıdır" anlayışıyla kitaplaştırdığı ve çeşitli ülkelerde beş milyonun üzerinde satış yapan 32 kitaplık bu diziyi Türk gençliğine parlak renkli lüks kapak içinde birinci hamur kâğıt ve tümüyle resimli basımla sunmak da ayrıca gurur kaynağımızdır.

SAY
YAYINLARI

Ankara Cad. No: 54
Sırkacı / İSTANBUL
Tel: 512 21 58
528 17 54
Fax: 512 50 80

Ödüllü Sözcük Bulmacası

(Hazırlayan: Levent Uluçer)

Merhaba!

Bu ay hem üzücü hem de sevindirici şeyler var! İlk önce ilk onu yazıyorum;

- 1) Sabri Yücel/ Tokat (895)
- 2) Metin Bodur/ Tokat (871)
- 3) Dilek Yılmaz/ Adana (860)
- 4) Reşat Palaz/ Tokat (857)
- 5) Hatice Yücel/ Edirne (858)
- 6) Cem Aydın/ Ankara (854)
- 7) Erkan Turan/ İzmit (850)
- 8) Kerim Tezel/ İstanbul (848)
- 9) Metin Sürmeli/ Ankara (846)
- 10) Vedat Yılmaz/ Antalya (844)

İlk beş kitap kazandı. İlk önce üzücü şeyler; Ne yazık ki İzmir'den Aydın Özakin 896 puanı toplamasına rağmen birinci olamadı, çünkü harf puanlandırmasında Z, Q, W, X harflerini 16 puan üzerinden hesaplamış. Bizde bir hata yok, ben özellikle bu harflere 1 puan verdim ve böylece daha az yabancı kökenli sözcük kullanılsın istedim. Lütfen unutmayın! Kafanızda takılan durumlarda kuşkunuzu gidermek için bizi telefonla arayın. Ne yazık ki elimizden bir şey gelmiyor, başarınız gelecek sayıya. Bu arada Charles Darwin'in W harfini kimi okuyucular V harfiyle yazmışlar ve haliyle daha yüksek puana ulaşmışlar. Kimi yapıtlarda "Darwin" yerine "Darvin" de kullanılmış. Bu durumda kurallarımızın 11 nolu maddesine bakıyoruz ve bu okuyucularımıza hak veriyoruz. V yerine W harfini kullananlara ise sabır diliyoruz. Bu sayı gelen yanıtlarda patlama oldu, tam 52 adet, hiç de azımsanacak bir rakam değil! Benim işim de gittikçe zorlaşıyor. Şimdi Tokat'tan Sabri Yücel'in yanıtlarını yazıyorum:

- 1) SUUD: Mübarek sayılan (yıldızlar) (44)
- 2) CHARLES DARVIN: (94)
- 3) TULUY: Bir erkek adı (Okyanus Sözlük, erkek adları dizini) (62)
- 4) SURF: Salon dansı (42)
- 5) TKPML: "Türkiye Komünist Partisi-Marksist Leninist" (46)
- 6) NURSU: Nura benzer (62)
- 7) ROTÜŞ: Fotoğrafçılıkta resimleri basmadan önce cam üzerinde düzeltme işi (60)
- 8) VURUŞ: Vurma eylemi (66)
- 9) SÜRH: Kırmızı (44)
- 10) URUNÇ: Bir erkek adı (52)
- 11) LÜTUF: İhsan, iyilik (52)
- 12) VUZU: Nefsini alçatma (43)
- 13) STAUT: Fazla şerbetçiotu katılmış İngiliz birası (52)
- 14) RÜŞT: Erginlik (50)
- 15) YÜRÜT: Yürütmek eyleminin emir kipi ikinci kişisi (66)
- 16) DENİZ GEZMİŞ: (60)

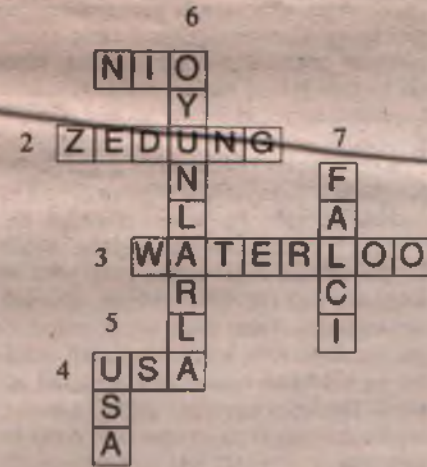
Bu arada geçen sayımızda sayın Gökcan Erus'un yanıtlarını yazmayı unutmuşuz kendisinden özür diliyoruz. Ama sayın Erus bizi utandırmış, sonunculuk yine kendisinin, toplam puanı 403 (bu arada ABAH 13 değil 12, YAFET 34 değil 36 Puan!). Son üç ise şöyle;

- 1) Gökcan Erus/ Adapazarı (403)
- 2) Ergun Adaklı/ İstanbul (415)
- 3) Hatice Yücel/ Edirne (421)

Görüldüğü gibi Tokatlılar her zaman ki gibi ilk beşeler, hatta toplamdaki 52 kişi arasında bile olanlar var, tabii utanıyorum! Neden utanıyorum, onu buraya yazamam! Ama Kaynak Yayınları sa-

yın Yücel'e kötü bir sürpriz yapmış. Kendisine göndermiş olduğumuz kitap hatalıymış. Kaynak Yayınları'na buradan rica ve uyarılarımızı gönderiyoruz (Hakikaten, Pars Tuğlacı Tuluy ve Urunç'u nereden bulmuş? Şaka şaka!). Kimi okuyucular hâlâ dereceye girenlere dergi aboneliği yaptığımızı sanıyor, biliyorsunuz geçen sayıda da yazmıştım bundan böyle, herkese kitap! Ankara'dan A. Barış Yeşilbaş günlük Aydınlik gazetesinde pazar günleri ek olarak verilen Bilim ve Ütopya'nın eski sayılarına ulaşmak istediğini belirtmiş, nafiye. İnanın o sayılara ben de ulaşmak istiyorum ama heyhat! Şu var, tıpkı basımı neden yapılmasın değil mi? Evet, başvurulacak kişi Ender Helvacıoğlu. Bu gerçekten önemli bir konu ve bunda tüm okuyucuların ısrarlı olması gerekir, çünkü "olmaz" olur. Kura ile seçtiğimiz kişiler ise; İstanbul'dan Ergun Adaklı, Samsun'dan Zeynep Biyıklı, Ağrı'dan Ahmet Utku Özensoy. Tüm ödül kazananların kitapları Ütay Yayınları'ndan Halil Nebiler'in "Şeriatın Kısa Tarihi". Bu ay vereceğimiz kitap ödülü ise; Dieter Forte'nin "Martin Luther ve Thomas Munzer ya da Muhasebenin Başlangıcı" adlı eseri.

Şimdi örneğimizi ve kurallarımızı yeni başlayanlar için tekrarlıyoruz.

- 1) NİO: İgneada'nın Osmanlı fethinden önceki adı (Kaynak: Resimli Osmanlı Tarihi Ans., İskit Yay. Cilt:4 s.222). PUAN: 26
 - 2) ZEDUNG: Mao Zedung. PUAN: 37
 - 3) WATERLOO: Napolyon'un İngilizler ve Prusyalılar'a karşı kaybettiği savaş. PUAN: 59
 - 4) U.S.A.: John Dos Passos'un üçleme romanı. PUAN: 28
 - 5) U.S.A.: ABD'nin plakası. PUAN: 28
 - 6) OYUNLARLA: "Oyunlarla Yaşayanlar", Oğuz Atay'ın ünlü yapıtı. PUAN: 80
 - 7) FALCI: Fal bakarak geçimini sağlayan. PUAN: 22
- GENEL TOPLAM:
26+37+59+28+28+80+22=280

KURALLAR

- 1) Örneğimizde görüldüğü gibi her harf puanlandırılmıştır. Bulmacada amaç, en çok sayı toplamı getiren sözcü-

ğü kullanarak, genel toplamda en fazla sayıya ulaşabilmektir. Ya da bu harflerin toplamında en az puan toplamına ulaşabilmektir. Harf puanlandırmaları 3-5 ayda bir değiştirilecektir.

- a) A, B, C, Ç = 2
- b) D, E, F, G = 4
- c) Ğ, H, I, İ = 6
- d) J, K, L, M = 8
- e) N, O, Ö, P = 10
- f) R, S, Ş, T = 12
- g) U, Ü, V, Y = 14
- ğ) Z, Q, W, X = 1

2) Dikey ve yatay sütunlardaki karelere, tüm kareler doldurularak anlamlı birer sözcük yerleştirilmelidir.

3) Sözcük anlamı olan her sözcük kullanılabilir.

4) Sözcükler anlamlı olduğu sürece ek alabilir (Ör: FALCI).

5) Aynı sözcüğün yinelenmesi, ancak değişik anlamları varsa olanaklıdır (Ör: USA).

6) Sözcükler tersinden tanımlanamazlar (BACANAK, KANACAB gibi).

7) İlk önce ok ile gösterilmiş, fotoğrafı soru ya da sorular doğru olarak yapılmalıdır. Ters durumda yanıtlar değerlendirilmeyecektir.

8) Kişi ad ya da soyadları, ya da her ikisi (Ör: MAO, MAO ZEDUNG, ZEDUNG), yapıt adları (Ör: USA) tümü ya da bölünerek (Ör: OYUNLARLA, YAŞAYANLAR) kullanılabilir.

9) DİSK, ODTÜ, CR, ZA, USA gibi kısaltmalar kullanılabilir.

10) Bilinen ansiklopedi ve sözlüklerin dışında kalan (Ör: Anabritannica, Derleme Sözlüğü, Türk ve Dünya Edebiyatçıları Ans.), eski ya da görece az bilinen kaynaklardan bulunmuş sözcükler, hangi kaynaktan bulunmuşsa kaynağın adı, yayınevi ve sayfa numarası araç içinde belirtilmelidir (Ör: NİO).

11) Kimi yabancı kökenli sözcüklerin Türkçe'deki yazılışları farklı olabilir (ZEDUNG, ZEDONG). Yabancı sözcüğün yazılışı hangi kaynaktan alınmışsa kaynağın adı yazılmalıdır. En çok puan

getiren sözcüğü kullanmak elbette sizin yararınıza (ZEDONG: 29, ZEDUNG: 37). Ya da en az puanı almayı hedeflediyseniz en az puanı getiren sözcüğü kullanmalısınız.

12) Güllük Dağı, İstanbul Boğazı, İnsuyu Mağarası örneklerindeki Dağı, Boğazı, Mağarası tamlamaları sözcük puanlandırmalarına kabul edilmez. Bu durumda Güllük, İnsuyu gibi tamlanan sözcük kullanılmalıdır.

13) Sütunlar ve sütun yerleştirilmesi rastlantısal seçilmiştir.

14) Yanıtınızın her ayın 23'üne kadar elimize ulaşmış olması gerekmektedir.

15) Her ay en çok toplam puanı alan okurumuzun bulmacası yayımlanacaktır.

16) Derginizi kesmek istemiyorsanız, bulmacayı fotokopi çekerek ya da aynı bir kağıda yazarak şu adrese gönderiniz: "Bilim ve Ütopya Ödüllü Sözcük Bulmacası, Yol Sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat:5, Mecidiyeköy/İstanbul". Postadaki gecikmeleri göz önüne alarak yanıtlarınızı şu numaraya faxlamayı tercih ediniz: 0.212.288 48 05

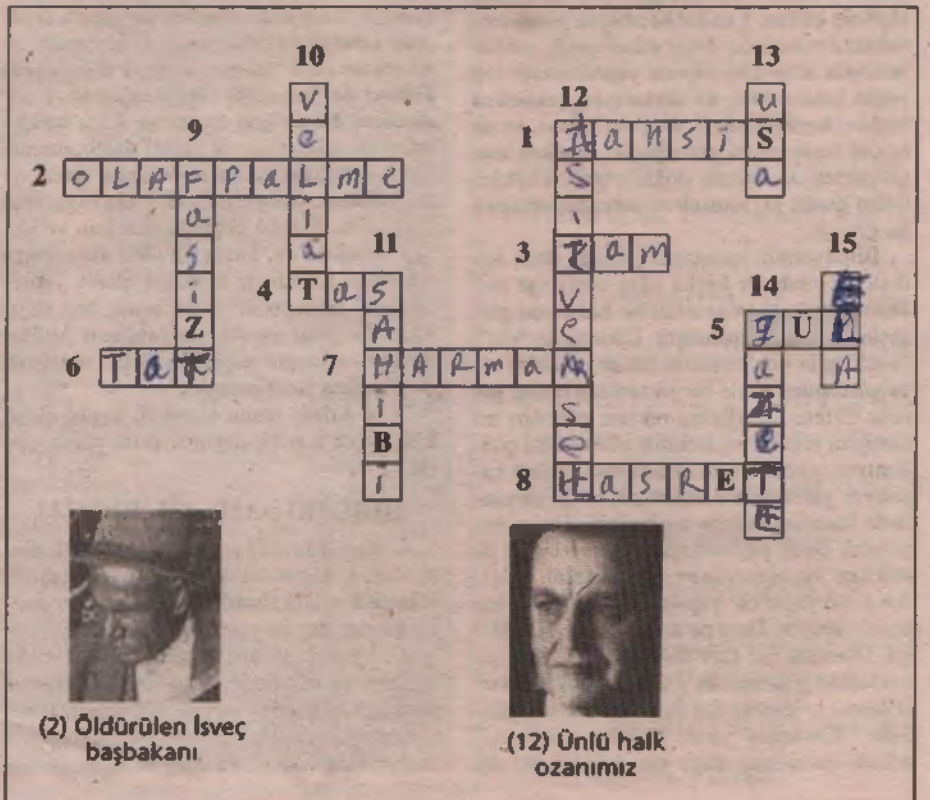
17) Bulmacadaki her madde ya da kural, okurlardan gelecek tepkilere göre değiştirilebilir ya da eklemeler yapılabilir. Her türlü eleştiri ve önerilerinizi bekliyoruz.

Sıralamada ilk beşe giren okurlarımıza birer kitap armağan edeceğiz. Tüm yanıt yollayanlardan kura ile tespit edeceğimiz 3 kişiye de kitap armağan edeceğiz. Ayrıca genel toplamda en az puanı alana da kitap armağan edeceğiz.

NOT: Lütfen kendi puanlamanızı dikkatli hesaplayınız. Oldukça fazla yanıt geldiğinden ötürü bunları birer birer hesaplamama olanak yok. Eğer ilk beşe giremediyseniz (ki ilk beş sırayı ve sonuncunun yanıtlarını bir bir kontrol ediyorum), sizin puanınız kendiliğinden puanlama dışı kalır.

Kolay gelsin!

İŞTE MAYIS AYI BULMACAMIZ

Hey gidi koca çınarlar, akçaağaçlar...

Yücel ÇAĞLAR

Keşke böyle bir diziye başlasaydım: Deyim uygunsa "kaş yapayım derken göz çıkardım". Bir kez sizlerle tanıştırmayı istediklerimi seçerken nesnel olamadım. Hepsiyi de duygusal ilişkilerim var; nasıl nesnel olabilirim ki? Sonra, tanıştırdıklarımı da kimbilir ne denli eksik anlatım size. Sanırım bu yüzden çoğu kızdı bana; kırdı. Peki ne olacak şimdi; nasıl gidereceğim bu kırılganlıkları? Ne olur, sonunu siz getirin. Bakın Faik Yaltırık Hoca'nın "Dendroloji" kitapları yeni baskılar yaptı. Onları edinebilir ve tanışmalarınızı sürdürebilirsiniz; hem de arada ben olmadan. Bu arada ben de kırdığım kalpleri onarabilirim belki, var mısınız? Haydi göreyim sizi.

ÇINARLAR HAYDİ NEYSE...

Bir halk deyişi vardır, bilirsiniz: Kasap züğürtledi mi eski defterleri karıştırmış. Ama benimki o hesap değil: "Ormancı ve doğa korumacı dostları şimdilerde sergiledikleri tutumu ancak böyle anlatabilirim" diye düşünüyor. Çünkü, bu ağaç cinslerini de artık adam yerine koymaya başladılar. Yıllar yılı çam ve birazcık sedir, daha sonra da göknar, ladin, meşe ve kayın derken çınarları (*Platanus L.*), akçaağaçları (*Acer L.*), huşları (*Betula L.*), dişbudakları (*Fraxinus L.*), karaağaçları (*Ulmus L.*), kızılğaçları (*Alnus Mill.*), gürgenleri (*Carpinus L.*) ve daha bir çok güzelim türleri neredeyse "yok" saydılar. Haydi ormancılar "mühendis" ve onlara öncelikli "ekonomik" önemli olan türleri önemsettiler. Ama peyzaj mimarlarına hiç mi değermiyorlar bu türleri, anlamıyorum. Öyleyse o bol çimli, çiçekli ve de bol paralı projelerini nasıl satabiliyorlar? Nasıl olacak, alıcıları da kafalarını çamlara ve de güllere takmış bir kez; başka bir şey bilmiyorlar ki. Herneyse; çeşitli amaçlarla yararlanılabilecek ağaç türleri öylesine çok ki, şaşarsınız. Nasıl olduysa bir çınarın ayırda varmış. Sanırım, o da hemen hemen her yerde yetişebilmesi ve kesilse de bir türlü tümüyle öldürülememesinden olsa gerek. Baksanıza İstanbul'daki, Bursa'daki "asırlık çınarlar" a... Başlarına neler geldi yüzlerce yıldır ama hâlâ ayakta. Ama, ötekiler biraz nazlı; özel iklim ve toprak koşulları istiyor. Ancak, yine de Ankara bozkırında bile yetişebiliyorlar. Hele huşlar var ya huşlar (*Betula L.*), kirli havalı, karasal iklimli yöreler için, sözcüğün tam anlamıyla biçilmiş kaftan. Yaz-kış bembeyaz gövdeleri, baharda inanılmaz denli güzel yeşil, sonbahardaysa altın gibi sapsarı yapraklarıyla her yerde istemeseniz de dikkatinizi çekebilen huşları, koyabilirseniz bir yana koyun, en az huşlar denli çekici akçaağaçlar Anadolu'nun gerçekten de önemli doğal varlıklarıdır. Gelin görün ki, kimselere anlatamıyorsunuz bu gerçeği.

Bilmiyorum, insanlarla çınarlar denli içli dışlı olabilen bir başka ağaç cinsi var mı? Hemen herkes, en azından bir kez olsun gölgesine oturup serinlenmiştir. Ülkemizde "ulu", "koca" gibi nitelemelerle anılan çınarlara reva görülenleri şöyle bir gözünüzün önüne getirin lütfen: Üzerlerine reklam panoları mı asmıyor; telefon ve elektrik tellerini mi çivilemiyor; evimizin, dükkanımızın önünü kapatıyor gerekçesiyle aklımızın estiği zamanlarda kanadını kolunu mu budamıyor; içi boşalacak denli yaşlanmışlar içine ev ya da dükkan mı açmıyoruz; daha neler neler. Ama, ne yaparsak yapalım o yaşamını yine de sürdürüyor. Hem de az buz değil, 700-800 yıl. Dünyada 6-7 türü olduğu öne sürülen çınarlardan ülkemizde yalnızca doğu çınarı (*Platanus orientalis L.*) doğal olarak yetişebiliyor. "Kavlağan" ya da "biladan" gibi yerel adlarla da tanınan doğu çınarları 5-6 m. çap

yapabiliyor ve 25-30 m. boylanabiliyor. Doğal olarak çoğunlukla akarsu boylarında yetişebiliyor. Sürgün verme yetisi yüksek olan çınarlar, birazcık da bu özelliği nedeniyle uzun yıllar ayakta kalabiliyor. Çünkü kesildiklerinde ya da herhangi bir nedenle yaralandıklarında buralarında yeni sürgünler oluşabiliyor.

Ülkemizde de çoğunlukla park ve bahçelerde, yol kenarlarında yetiştirilen bir başka çınar türü var: Batı çınarı (*P. occidentalis L.*). İsterseniz, bu türü yaprak toplanının daha az sayıda (çoğunlukla 3) ve daha az derin olması; gövdesinin açık gri rengiyle doğu çınarından kolaylıkla ayırabilirsiniz. Bence ayırın ayırın.

AKÇAAĞAÇLAR

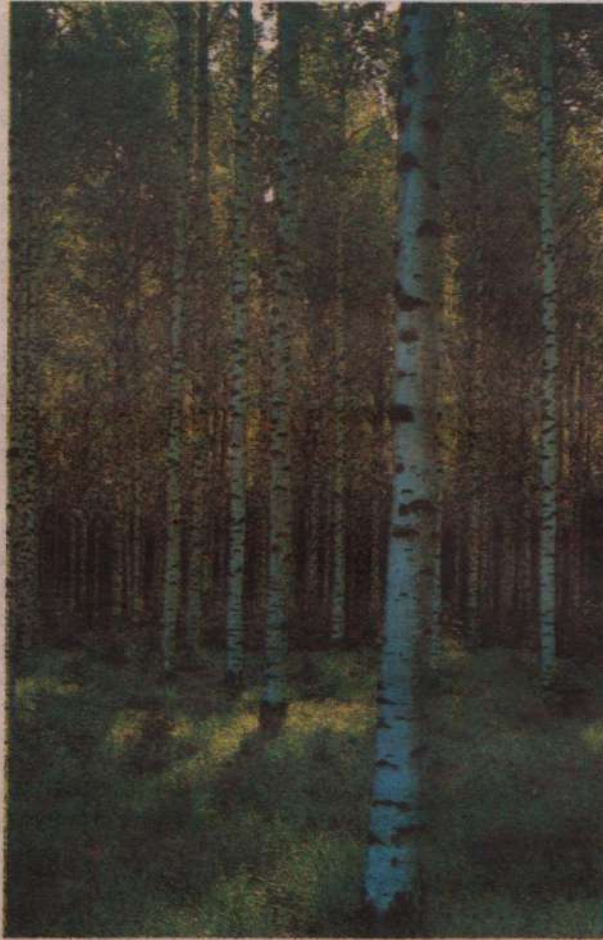
Söyletmem arkadaş: Hem bu denli güzel olacaksın hem de değerini bil-meyecekler, dahası varlığından haberdar bile olmayacaklar; sonra da kalkıp konuşacaklar; olmaz ki! 100 dolayında türü ve en az bu denli alt tür ve çeşitleriyle akçaağaçlar (*Acer L.*) tek başlarına varlıktır. Doğrusu, hangisinden başlayayım, bilemiyorum. Bakınız Besalet Pamay, yalnızca yaprak renklerini temel alarak nasıl bir sınıflandırma yapıyor: Beyaz (*A. negundo "Variegatum"*), sarımsı (*A. negundo "Aureovariegatum"*) ile A.n. "Odessanum" ve A. saccharinum ("Lutescens"); kırmızı [*A. palmatum ("Atropurpureum")*], A. platanoides ("Fassen's Black"), A.p. ("Reitenbachii")], önce kırmızı sonra yeşil [*A. neglectum ("Annae")*] ve A. platanoides ("Swedleri")], gümüşü-gri (*A. saccharinum*).

Pamay, akçaağaçları sonbahar aylarındaki renklerine göre de bir kümelendirme yapıyor. Türkiye, bir "akçaağaç diyarı" sayılabilir. Saptamalara göre ülkemizde tam 10 türü doğal olarak yetişebiliyor: Ova akçaağacı (*A. campestre L.*), Fransız akçaağacı (*A. monspesulanum L.*), dişbudak yapraklı akçaağaç (*A. negundo L.*), çınar yapraklı akçaağaç (*A. platanoides L.*), yalancı çınar yapraklı akçaağaç ya da dağ akçaağacı (*A. pseudoplatanus L.*), beşparmak akçaağacı (*A. dappadocicum Gledisch.*), kayın gövdeli akçaağaç (*A. trautvetteri Medw.*) ve benim Türkçe adlarını bilemediğim A. *divergens*, (ki Meyer, A. *divergens*'in A. *cappadocicum*'un bir alt türü sayılması gerektiğini belirtiyor), A. *hyrcanum*, A. *tataricum* ile A. *sempervirens* ve son yıllarda Fethiye'de (Babadağ) varlığı saptanan A. *undulatum*. Bu türlerin toprak ve iklim isteklerinin ve dolayısıyla da yersel dağılımlarının farklı olduğunu ayrıca söylememe gerek var mı bilmem. Sözgelimi, dağ akçaağacının Trakya'da, Fransız akçaağacının Batı ve Kuzey Anadolu'da, kayın gövdeli akçaağacının ise Doğu Karadeniz'de doğal olarak yetiştiğini söyleyebiliriz. Bu arada, ova akçaağacı ile çınar yapraklı akçaağacın Anadolu'daki en yaygın akçaağacı türleri olduğunu da geçerken belirtireyim.

Hay Allah, içime sinmedi; keşke akçaağaçları da aynı bir değini konusu yapsaydım (mı?).

HUŞLARI NASIL BİLİRDİNİZ?

Ülkemizde doğal olarak yetişebilenler için artık ancak böyle bir soru sorulabilir. Hemen hemen kalmadı çünkü. Ormancı dostlarımızın, deyim yerindeyse "kaş yaparken göz çıkardıkları" bir alan da bu. Aralarında huşların da bulunduğu karışık türlü verimsiz ağaçlıklı alanlarda "verimli" (!) ormanlar yetiştirmeye çalışırken varlığını bildiğimiz ve bilmediğimiz başka ağaç ve ağaçcık cins

Bir huş ormanı.

ve türlerinin yanı sıra huşları da ortadan kaldırıyorlar. Odunu değerli (!) sayılmıyor çünkü. Ama, aklı başında peyzajcılarımızın park bahçe düzenleme çalışmalarında uzunca zamandır taratımlarında yer verdikleri türlerin başında geliyor huşlar (*Betula L.*). Bana sorarsanız az yer veriyorlar ve de yanlış yapıyorlar.

Kızılğaçlar (*Alnus Mill.*), gürgenler (*Carpinus L.*), kayacıklar (*Ostrya Scop.*) ve fındıklar (*Corylus L.*) ile aynı sülaleden, Betulaceae familyasından olan huşların (*Betula L.*) yeryüzünde doğal olarak yetişebilen 40 dolayında türü var. Ülkemizdeyse, eğer kaldıysa yalnızca 4 türü doğal olarak yetişebiliyor. İliman ve serin iklimleri bol ıslıklı ortamları ve kendisine bırakırsanız derin, iyi süzümlü (drenajlı) toprakları yeğleyen huşlar, benden duymuş olmayın ama taşlı yerler ile kayaların yarıklarında bile yetişebiliyor. En belirgin özelliği çoğu türünde gövdesinin beyaz renkli ve kädife gibi yumuşak olmasıdır. Kuzey yarımküre ülkelerinde kabuklarından elde edilen yağ romatizmal hastalıkların iyileştirilmesinin yanı sıra dericilikte de kullanılıyor.

Ülkemizde doğal olarak yetişen huş türlerinin başında nedense çok isimli *salkım/sarkık/sığilliak/huş* (*Betula pendula* Roth ya da *B. alba L.* yahut *B. verrucosa*) geliyor. Dalları aşağıya sarkık olan bu huş türü 20 m. boylanabiliyor ve Doğu Anadolu'da 2000'li metrelere doğal olarak yetişebiliyor ve 3000 m. yükseltilere de çıkabiliyor.

Çoruh Vadisi'nde doğal olarak yetişen *hanla huşu* ya da *kızılğaç yapraklı huş* (*B. medwediewii Regel.*) ise ancak 5-7 m boylanabiliyor. Yaprakları sarkık huştan farklı olarak üçgen değil yumurtamsıdır. Bu biçimiyle kızılğaçların yapraklarını andırır ama onlardan farklı olarak alt yüzeylerinde damarlar boyunca kädife gibi tüyler bulunur.

Tüylü huş ya da *kara huş* yahut da *kafkas huşu* olarak anılan tür de (*B. pubescens* ya da *B. litwinowii Doluch.*) Doğu Anadolu'da 1500-2000 m yüksekliklerde doğal olarak yetişebiliyor ve 20 m boylanabiliyor. Yaltırık'ın belirttiğine göre bu türün gövdesi

"pembemsi-beyaz" renkliymiş; valla ben görmedim.

Bence, şimdi, doğal huş ormanlarımız için ağıt yakma zamanıdır; ne yararı olacaksa...

KIZILĞAÇ-GÜRGEN-DİŞBUDAK

Bana deseniz ki; "Karadeniz'deki toprak kaymalarını, aşınım ve taşınımını nasıl önler, yöre insanların enerji gereksinmesini nasıl karşılar?" diye, tek yanıt veririm size: "Kızılğaç ormanları yetiştiririm". Gerçekten de; Karadeniz Bölgesi'nin ekolojik kurtuluşu bence kızılğaçtadır. (*Alnus Mill.*) İnanın abartmıyorum: Bir yandan yapraklarıyla toprağı organik madde yönünden varıllaştırıran, havanın serbest azotunu bağlayarak toprağı azotlu gübre vermişçesine güçlendiren, bir yandan da son derece hızlı büyüyen, odunu kontrplak ve odun kömürü yapımında ve mobilyacılıkta kullanılabilen bir ağaç cinsidir kızılğaç. Anadolu, yeryüzünde 30 dolayında türü bulunan bu ağaç cinsi yönünden de varılsıdır ve biri üç alt türü iki türü doğal olarak yetişmektedir. Üç alt türü adı kızılğaç (evet, hangi aklievvel böyle nitelemiş bilemiyorum) (*Alnus glutinosa L.*) Gaertn.) çoğunlukla Doğu Karadeniz, Marmara ve Trakya Bölgeleri ile Adana-Maraş dolaylarında yetişiyor ve öteki alt türleri "sakallı kızılğaç" (*Alnus glutinosa L.*) Baertn. subsp. *barbata* (C.A.Mey.) Yalt.), "toros kızılğacı" (A.g. (L.) Gaertn. subsp. *antitaurica* Yalt.) olarak anılıyor. İkinci kızılğaç türü (*A. orientalis* Decne.) doğu kızılğacı ise ülkemizde yalnızca Doğu Akdeniz Bölgesi'nde doğal olarak yetişebiliyor ve 8-10 m boylanabiliyor.

Dünyada 25 dolayında türü bulunan gürgen (*Carpinus L.*) türlerinden birisi olan doğu gürgeni (*carpinus orientalis* Miller.) daha çok Trakya ve Güney Anadolu'da; "adı gürgen/batı gürgeni" ise (*Carpinus betulus L.*) Trakya ve Marmara Bölgelerinin yanı sıra daha çok Karadeniz Bölgesi'nde yetişmektedir. Doğu gürgeni ancak 5-6 m boylanabilirken adı gürgen 25 m boy yapabilmektedir. İki tür de gölgeli ortamlarda "iyi" büyüyebiliyor.

Bu değinide merhabalaştığımız ağaçların bence son derece önemli ortak bir özelliği var: Hepsisi de sürgünden yetiştirilebiliyor. Dahası, gövdesini kesmeniz ya da yaralasanız da hemen ertesi yıl buradan yeni sürgünler çıkıyor. Ortak sayılabilecek bir başka özellikleri ise, Türkiye'de tek başlarına "orman" sayılabilecek genişliklere ulaşamamaları. Baksanıza, Orman Genel Müdürlüğü'nün saptamalarına göre ülkemizde yalnızca 3528 hektar gürgen, 36189 hektar kızılğaç, 11199 hektar kestane, 3512 hektar dişbudak, 514 hektar karaağaç, 423 hektar çınar "kuru ormanı" varmış. Yani, ülkemizde "orman" sayılan alanların yalnızca yüzde 0.27'sini bu cinsler oluşturuyor. Ancak, bu cinsler ormanlarda, daha çok, öteki türler ile birlikte bulunuyor.

Yazık oldu; söğütler (*Salix L.*), karaağaçlar (*Ulmus L.*), ıhlamlurlar (*Tilia*), kestaneler (*Cotanea Mill.*) ve de dişbudaklar kaldı. Kalacak zorunlu olarak. Ama söyledim ya; gerisini siz getireceksiniz. Getireceksiniz değil mi?

NOT: Bu değinilerin hazırlanması sırasında Besalet Pamay'ın Bitki Materyali I Ağaç ve Ağaçcıklar ve Faik Yaltırık'ın Dendroloji Ders Kitabı II Angiospermae (Kapalı Tohumlular) Bölüm I adlı kitapları ile F. H. Meyer'in "Turkish Acer Species" adıyla The Karaca Arboretum Magazine'nin Volume I, Part 3 sayısındaki incelemesinden yararlanmışım.